

سفرنامہ رکن الدولہ

بکوش محمد کلین

انتشارات سحر

شماره ثبت کتابخانه ملی ۲۸۱ - ۲۵۳۶/۳/۷

۲۴۰ ریال

سفرنامه رکن الدوله

«به سرخس»

به قلم محمد علی منشی

و

نمائی از سرخس

گزارش محمد حسین مهندس به مؤید الدوله

بکوشش محمد گلبن

- ☐ سفرنامهٔ رکن‌الدوله
- ☐ بکوشش محمد گلین
- ☐ ناشر انتشارات سحر شاهرضا مقابل دانشگاه تهران
- ☐ چاپ: مشعل آزادی
- ☐ چاپ اول ۲۵۳۶
- ☐ همهٔ حقوق برای مؤلف محفوظ است.

سر آغاز

پوپك ديدم به حوالی سرخس
باتنگك بر برده به ابر اندرا
چادرکی دیدم رنگین بر او
رنگ به سی گونه بر آن چادر
(رودکی)

یکی از کارهای پسندیده و با ارزش برخی از رجال دوره اخیر ایران خاطرات نویسی و سفرنامه نویسی است. بهترین مؤاخذی که ما را با اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران در یکصد و پنجاه سال گذشته آشنا می کند همین نوشته ها است.

بررسی کتابهایی چون «سیاحت درویشی دروغین»، «سفرنامه ابراهیم بیك»، «خاطرات حاجی سیاح محلاتی»، «خاطرات اعتماد السلطنه»، و غیره تأیید کننده نظریه بالا است. زیرا می بینیم این کتابها تنها شرح مسافرت رجال از نقطه ای به يك نقطه دیگر نیست، بلکه بازگو کننده و نشان دهنده گوشه های مهمی از وضع زندگی و تاریخ واقعی یکصد و پنجاه ساله گذشته ملت ما است.

از این روست که باید نشر چنین کتابهایی را مقدم بر کتابهای

دیگر دانست.

کتابی را که اینک پیش چشم دارید شامل دو مجموعه ارزشمند از همین دست کتابها است. این دو مجموعه در زمینه شناخت جغرافیایی ناحیه سرخس تدوین و ترسیم گردیده است.

یکی از این دو مجموعه «سفرنامه رکن الدوله به سرخس» است که بقلم محمد علی منشی نوشته شده. و دیگری «نمایی از سرخس» گزارش محمد حسین مهندس. این دو مجموعه را دوتن از رجال عهد ناصری بنا بدستور دوتن از حکام وقت ایالت خراسان نوشته اند. مطالب هر دو مجموعه حاکی از يك موضوع است و در اطراف چگونگی ناحیه سرخس خراسان دور میزند. بدین جهت مناسب دید که هر دو را توأمآ در يك مجلد به چاپ برساند. باشد که زمینه استفاده از هر دو در یکجا آسان تر باشد.

«سفرنامه رکن الدوله» در شصت و یکمین سال حکومت محمد تقی میرزای رکن الدوله (در خراسان) بسال ۱۲۹۹ ه. ق. هنگامی که او برای سرکشی به ناحیه سرخس رفته نوشته شده است. نسخه ای که از این کتاب در دست است به خط شکسته نستعلیق به قطع نیم خشتی به اندازه ۱۵/۵ × ۲۱ است و طبق شماره ۵۰۷۵۳ متعلق به کتابخانه مجلس شورای ملی است. این نسخه بخط مؤلف نیست. اما پیداست که زیر نظر مؤلف کتابت یافته است. خود مؤلف چند جا در متن وحاشیه مطلب را کم و زیاد کرده است. ضمناً این نسخه در صفحه آخر تکمله ای دارد که به خط وامضاء مؤلف است. نویسنده سفرنامه شناخته نشد. تنها اطلاعی که از او در دست داریم در آغاز سفرنامه ضمن معرفی همراهان رکن الدوله

نمایی از سرخس/ ۵

به سرخس، از خود به عنوان «محمدعلی منشی نایب وزارت علوم» یاد کرده است.

محمدعلی منشی ماجرای این سفر را بنا بدستور رکن الدوله نوشته است. اما پیداست که این نوشته تنها يك نوشته دستوری نیست و نویسنده خود به این امر دلبسته و علاقمند است.

اوبادقت و وسواس تمام چگونگی خطوط راه‌ها، بناها، آبادی‌ها و بازخوانی کتیبه‌ها و محل‌هایی را که دیده شرح داده است. با کمی دقت میتوان وسعت نظر و دلبستگی او را از لابلای سطور نوشته‌اش باز شناخت.

محمدتقی میرزای رکن الدوله فرزند محمدشاه قاجار و برادر ناصرالدین شاه است. او چندین بار به حکومت خراسان منصوب شد. مهدی بامداد در «رجال ایران» تولد او را در حدود ۱۲۶۲ ه. ق و وفاتش را ۱۳۱۸ ه. ق ذکر کرده است.^۱ از برخی از نظرهایی که بامداد درباره‌اش نقل کرده پیداست که رجال هم عصرش میانه خوبی با او نداشته‌اند. اما از برخی از اشاره‌های میرزا محمدعلی منشی در این سفر نامه پیداست که نمی‌باید آنچه را درباره او نوشته‌اند همه صحت داشته باشد. چرا که از مطالب سفر نامه‌اش پیداست که مردی بوده کاری و در همین سفر سرخس هم نسبت به آبادانی آن ناحیه اقدام بسیاری کرده است.

مجموعه دوم «نمایی از سرخس» کتابچه گزارش محمد حسین مهندس است. این کتابچه متعلق به نگارنده است و دوازده سال پس از «سفرنامه رکن الدوله» در سال ۱۳۱۱ ه. ق بدستور ابوالفتح میرزا

محمد تقی میرزا رکن الدولہ

نمائی از سرخس/ ۷

مؤیدالدوله حاکم وقت ایالت خراسان تدوین و ترسیم گردیده است. این کتابچه به اندازه ۲۷×۲۱ است. دارای جلد مقوایی منقوش است که عطف و گوشه‌اش چرمی است. مجموعاً ۲۶ صفحه است که ۸ صفحه آن نقشه‌های رنگی است که مؤلف «از امتداد کشف رود و هری رود از مشهد الی سرخس ناصری و سرحد اناک به انضمام دهات و آبادی‌های طرفین خط رودخانه و خطوط راه و غیره» ترسیم کرده است. این نقشه‌ها در متن آمده است.

درباره این کتابچه در آخرین مقدمه توضیح بیشتری داده‌ام. ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله پسر بزرگ سلطان مراد میرزا حسام‌السلطنه سالهای متمادی پیشکاری یزد و اصفهان و کردستان و کرمانشاه و حکومت زنجان و گیلان و خراسان را عهده دار بود. ابراهیم فخرائی می‌نویسد: یکی دیگر از نمایندگان اعزامی پایتخت... ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله بود (۱۳۰۲) که دختر ناصرالدین شاه افسرالدوله را در جباله نکاح داشت.^۱

هنگامی که میرزا آقاخان کرمانی به علت تنقید از فساد دستگاه ناصری تهران را ترک کرد و به رشت وارد شد «مؤیدالدوله در آن زمان والی رشت بود چندی از ایشان پذیرایی کرده چون فهمید که در دربار ناصرالدین شاه متهم به فساد و از تهران فراراً به رشت آمده‌اند از عاقبت خود اندیشید و عذر آنها را خواست».^۲

۱- گیلان در جنبش مشروطه ج ۱- چ ۱ ص ۲۶

۲- ماجرای قتل میرزا آقاخان کرمانی بقلم نگارنده یغما دوره ۲۴- ص ۲۲۴

مؤیدالدوله پس از چندسالی که حکومت گیلان را داشت «درسال ۱۳۱۰ ه. ق استاندار خراسان و متولی باشی آستان قدس رضوی گردید. مشهور است که مؤیدالدوله لدی الورود خراسان ده نفر را کشت»^۱ گزارش

ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله

محمدحسین مهندس یکسال ونیم پس از ورود مؤیدالدوله به خراسان تنظیم گردیده است. از این گزارش پیداست که مؤیدالدوله نسبت به محدوده حکومتی خود چندان بی توجه نبوده است. اینک در زیر چگونگی وموقعیت سرخس را بررسی می کنیم.

نمایی از سرخس/ ۹

سرخس که یکی از شهرها (یا شهرکهای) ناحیه مرکزی خراسان است روزگاری بس دراز دارد و کشمکشهای بسیاری بخود دیده است. در بیشتر کتابهای جغرافیا درباره شهر سرخس (و ناحیه آن) که امروز بخشی از آن در خاک کشور شوروی است، سخن رفته است.

لسترنج مینویسد: «شهر سرخس در کنار کوتاهترین راه طوس به مرو بزرگ در ساحل راست، یعنی ساحل خاوری رودخانه مشهد واقع است. این رودخانه را امروز تجندگویند ظاهراً جغرافی نویسان قرون وسطی از این رودخانه اسم برده اند»^۱.

در فرهنگ جغرافیائی ایران درباره سرخس آمده که: «سرخس نام یکی از بخشهای شهرستان مشهد است که در خاور شهرستان و کنار مرز ایران و شوروی واقع و حدود آن بشرح زیر است. از طرف خاور به رودخانه هری رود که از شمال خاوری آس تپه تا پل خواتون که مرز ایران و شوروی است میباشد. از شمال به بخش کلات از شهرستان دره گز از باختر به کوه الاداغ و دهستان پائین ولایت از بخش فریمان. از طرف جنوب به بخش جنت آباد»^۲.

این پیدا است که چون آدمی که هر روز زندگیش یکسان نیست و نمی تواند یکسان باشد، هر شهری نیز با گذشت زمان در مسیر دگرگونی قرار میگیرد و پیش آمد تازه ای از گذرگاه آن میگذرد. گذشت زمان تابش باد و آفتاب، ریزش برف و باران، زلزله های سنگین. پیش آمدهای

۱- جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، تألیف لسترنج ترجمه عرفان

سیاسی و اجتماعی. بی توجهی زمامداران وقت. دلزدگی مردمان از شهر و دیار خود، همه و همه در سرنوشت تمام مظاهریک کشور و یک شهر و یک دهات، در ادوار مختلف نقش مهمی از نظر دگرگونی بازی کرده و میکنند.

شهر سرخس نیز از این قاعده برکنار نبوده و نیست. با نگاهی گذرا به آنچه جغرافیا نویسان در ادوار مختلف درباره سرخس و وضع آن نوشته اند مطلب بالا بخوبی روشن و آشکار میشود. «بارتولد» که چند کتاب ارزشمند درباره جغرافیا دارد، درباره سرخس مینویسد: «درباره وسعت شهر سرخس پیش از اسلام اطلاعی در دست نیست. در نخستین قرنها بعد از اسلام شهری تا حدی مهم بوده و فقط به وسعت نیمی از مرز بوده»^۱

همانطوریکه «بارتولد» مینویسد پیداست که درازمنه قدیم یعنی در قرنها اولیه رسوخ اسلام در ایران شهر سرخس آباد و به علت شاهراه بودن مورد توجه بسیار بوده است.

این نیز پیداست که سرخس در روزگار سلطان محمود و روزگار پسرش سلطان مسعود غزنوی روزگاری به سامان داشته است. وضع سرخس را در آن روزگار میتوان از لابلای اشاره های مورخ راست نویس خواجه ابوالفضل بیهقی دبیر بخوبی باز شناخت. زیرا بیهقی خود روزگاری در آن ناحیت آمد و رفت داشته و دریائی از حقیقت در تمام سطور نوشته اش موج میزند.

۱- «بارتولد» آبیاری در ترکستان. ترجمه کریم کشاورز چاپ اول آذرماه

بیهقی مینویسد: «چون از بغلان بنده برفت سوی بلخ نالان شد، و مدتی به بلخ بماند. چون به سرخس رسید سپاه سالار خراسان حاجب غازی آنجا بود و خبر آمد که سلطان محمود فرمان یافت.^۱»

و نیز همو در جای دیگر دربارهٔ به سلطنت رسیدن سلطان مسعود مینویسد: «و سلطان فرمود تا نامه‌ها نبشتند به هرات. و پوشنگ و طوس و سرخس و نسا و باورد و بادغیس و گنچ روستا، به بشارت این حال که او را تازه گشت از مجلس خلافت^۲.»

در اینجا از نوشتهٔ بیهقی معلوم است که سرخس به روزگار سلطان مسعود در ردیف شهرهای چون طوس و مرو، قرار داشته است و باز بیهقی در جای دیگر دربارهٔ سرخس (از گفتگوئی که بین سلطان مسعود و یکی از دبیران دستگاه او گذشته) مینویسد: «و گفت که ما آنچه باید بفرومائیم. عبیدالله چه شغل داشت؟ گفت صاحب بریدی سرخس. و دیگر روز چون امیر بار داد همگان ایستاده بودیم. امیر آواز داد. عبیدالله از صف پیش آمد. امیر گفت بدیوان رسالت میباشی؟ گفت میباشم. گفت چه شغلی داشتی به روزگار پدرم؟ گفت صاحب بریدی سرخس. گفت همان شغل به توارزانی داشتیم. اما باید که به دیوان ننشینی که آنجا قوم انبوه است.^۳» و نیز می نویسد: «و خواجه از آنجا سوی نیشابور کشید و به مرو الرود و سرخس چهار غلام دیگر را بفروخت،^۴»

۱- تاریخ بیهقی به اهتمام دکتر فیاض چاپ دانشگاه مشهد ۱۳۵۰ ص ۲۹

۲- همان کتاب ص ۵۳

۳- تاریخ بیهقی به اهتمام دکتر فیاض چاپ دانشگاه مشهد ص ۱۷۷

۴- همان کتاب ص ۲۵۴-۲۵۵

و نیز همومیا آورد «و امیر به هرات رسید روز پنجشنبه نیمه ذوالحجه و روز چهارشنبه بیست و یکم این ماه از هرات برفت براه پوشنك تا سوی سرخس رود»^۱

«امیر رضی اله عنه به سرخس آمد چهارم محرم، و بر کرائه جوی بزرگ سرای پرده و خیمه بزرگ زده بودند و سخت لشکر بود در لشکرگاه»^۲

«امیر گفت همچنین است، اکنون باری روزی چند به سرخس بباشیم تا نکریم حالها چگونه گردد.»^۳

و نیز مینویسد: و طاهر را به هندوستان بردند و به قلعت گیری باز داشتند و دیگران را به شهر سرخس بردند و به زندان باز داشتند.^۴ و بیهقی باز درباره وضع ترکمانان در آن زمان مینویسد - که نظر ترکمانان این است که: «باید خواجه بزرگ به میان کار در آید، و در خواهد از خداوند سلطان، تا این شهرکها» که به اطراف بیابان است چون مرو، سرخس، و باورد. ما را داده اید.^۵

از چند نظر بیهقی در چند مورد که نامی از سرخس به میان آورده معلوم است که شهر سرخس یا به نقل قول بیهقی از ترکمانان «شهرک» سرخس از تمام مزایای زمانی برخوردار بوده صاحب برید داشته. زندان

۱- همان کتاب ص ۵۶۰

۲- تاریخ بیهقی به اهتمام دکتر فیاض چاپ دانشگاه مشهد ص ۵۶۳

۳- همان کتاب ص ۵۶۵

۴- همان کتاب ص ۵۷۰

۵- همان کتاب ص ۶۶۰

نمایی از سرخس/ ۱۳

داشته. گنجایش پذیرائی از سپاه و سرباز و لشکر بسیار داشته. و وضع آن طوری بوده که سلطان بتواند بر کرانه رود آن چند روزی به استراحت پردازد. اینها همه خود نشان دهنده اهمیت سرخس در آن روزگار است.

بهر حال پس از بیهقی هم مورخانی که از آن ناحیه گذشته‌اند تا حدودی وضع زمانی سرخس را روشن کرده‌اند. لسترنج نظر برخی از جغرافیا نویسان را درباره سرخس در کتاب خود آورده و نیز در کتابهای دیگری که پس از لسترنج درباره جغرافیای ایران تألیف یافته در بیشتر آنها شرحی درباره سرخس آمده است و چون اخیراً تحقیق تقریباً کاملی درباره سرخس انتشار یافته^۱ پرداختن به وضع تطوری سرخس در این نوشته کار بی فائده‌ای است. به دنبال این مطلب به شرح کوتاهی درباره وضع سرخس در اواخر دوره قاجاریه میپردازیم و نوشته جامعی را که محمدحسین مهندس درباره وضع سرخس در سال ۱۳۱۱ هجری قمری در آخر سلطنت ناصرالدین شاه درباره سرخس تنظیم و ترسیم کرده در زیر میآوریم،

میدانیم که وضع سرخس در دوره قاجاریه بیش از هر دوره دیگر تاریخ ایران دستخوش تزلزل و ناملایمات بوده و این تزلزل از اوایل جنگهای ایران و روس تا پایان یافتن قراردادهای مرزی بین دو کشور وجود داشته است.

در دوره قاجاریه مردم ناحیه مرزنشین ایران (به خصوص قسمت

۱- نوشته دکتر عباس سعیدی استادیار جغرافیا. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد سال ۸، ص ۷۱۰ به بعد

مرزی ایران و شوروی) کمتر روی آرامش دیده‌اند. گاهی از دست مرزداران روس به عذاب بوده و گاهی از دست حکام ایالتی ایران خانه بدوش. این وضع نه تنها در اهالی مرزنشین ایران جریان داشته، کسانی هم که در خط مرزی دولت روس زندگی میکردند روزگار آشفته‌ای داشته‌اند و از بیم جان به کشور مایناه می‌آورده‌اند. در این زمینه اسناد و مدارک بسیار در دست است. برای نمونه دو قسمت از دو گزارش میرزا نصراله خان مشیرالدوله را به ناصرالدین شاه که تأییدکننده مطلب بالا است در زیر می‌آوریم.

میرزا نصراله خان مشیرالدوله در ملاقاتی که در ماه جمادی الثانی ۱۳۰۰ هجری قمری با شازردافر دولت روسیه داشته است و از ملاقات خود به ناصرالدین شاه گزارش داده مینویسد:

«لهذا اگر این اطراف داخل خاک روسیه بشود و در این جا شهرهای معتبر از قبیل عشق آباد بنانمایند، اغلب اهالی آن محلات از سختی و تعدی که این اوقات از حکام در حق آنها وارد می‌آید به آن شهرها پناه خواهند برد و سال به سال که اهالی کمتر شوند تعدی حکام برای تحصیل مالیات و غیره زیاده‌تر خواهد بود. به این وضع قوه هستی مملکت خراسان شمالی به زودی کاسته خواهد شد. از آنکه این فقره احتمال دارد، از این معلوم میشود که در پائیز گذشته چهل خانوار کرد از رادکان که در نواحی مشهد می‌باشد فراری شده و رفته‌اند به تجمند، از جهت تعدیات فوق‌العاده‌ای که به اهالی آن قریه وارد آمده بود.

و همچنین در تابستان گذشته خبر به محمدآباد رسید که تنخواه زیادی از اهالی آن جا خواهند گرفت که بفرستند به مشهد. از این بابت

نمائی از سرخس/ ۱۵

چهارصد نفر از اهالی فراری شده و رفتند رو به عشق آباد به طوری که قشون عقب آنها فرستادند و آنها را مراجعت دادند.^۱ و نیز مشرالدوله در گزارش دیگری که به ناصرالدین شاه از ملاقات خود با وزیر مختار روس داده مینویسد:

«ثانیاً در باب اصناف تبعه ایران که در گنجه و درسایر ولایات روسیه توقف دارند و کارگزاران روس به عنوان فراری آنها را معترض شده میگیرند که سه روزه به ایران بروید یا تبعیت روس را قبول نمائید از روی کاغذ معین الوزاره^۲ آنچه لازم بود به وزیر مختار روس اظهار و مطالبه کرد که تلگراف نماید و از آن معامله آنها را بازدارد.»^۳ برای نمونه دو سند ازدو دوره یکی در زمانهای خیلی دور و یکی خیلی نزدیک به زمان خودمان درباره سرخس در پیش آورديم تا خواننده زمینه آشنائی با سرخس را داشته باشد.

بهر حال بدنبال کشمکشهای مرزی گزارشهای بسیاری به ناصرالدین شاه میرسد. ناصرالدین شاه در صدد بر میآید که به وضع شهرهای مرزی نیز توجهی بشود. میرزا سعید خان مؤتمن الملک وزیر امور خارجه مأمور میشود که قراردادی درباره حدود مرزی با دولت روسیه امضاء کند..

۱- گزارش میرزا نصراله خان مشیرالدوله به ناصرالدین شاه بتاريخ ۱۳ جمادی الثانی ۱۳۰۰ هجری.

۲- میرزا رضاخان ارفع الدوله که نخست لقب معین الوزاره یافت و سپس ملقب به پرنس ارفع شد.

۳- گزارش مصباح الملک (نصرالله خان مشیرالدوله) به ناصرالدین شاه بتاريخ ۱۳۰۴ هجری قمری نسخه خطی متعلق به نگارنده.

میرزا سعیدخان کاری اساسی انجام نمی دهد و کشمکشهای مرزی دنباله پیدا میکند. در همین سالها است که بدستور ناصرالدین شاه مهندسینی برای گزارش از وضع شهرهای مرزی ایران فرستاده میشوند. میرزا عبدالغفار نجم الدوله در سال ۱۲۹۹ هجری قمری مأمور رسیدگی وضع خوزستان میگردد. (سفرنامه گزارش سفر او معروف است.) و نیز پیدا است که ۱۲ سال پس از نجم الدوله محمد حسین مهندس تنظیم و ترسیم کننده گزارش سرخس که شرح آن در زیر میآید مأمور سرحدی حدود سرخس گردیده است. متأسفانه از محمد حسین مهندس شرح احوالی بدست نیامد.

گزارش محمد حسین مهندس برای اولین مرتبه بچاپ میرسد. این گزارش در ۲۱ صفحه تنظیم و ترسیم گردیده و میتوان گفت که گزارش کاملی است که درباره سرخس در روزگار قاجاریه تنظیم و ترسیم گردیده است. زیرا پیدا است که گزارشگر آن بتمام آبادیها و دهات سرخس سرکشیده و وضع آن ناحیه را دقیق در گزارش خود شرح داده است. خود در صفحه سوم گزارش خود مینویسد:

« کلیه امتداد کشف رود و هری رود از مشهد الی سرخس ناصری و سرحداتك به انضمام دهات و آبادیهای طرفین خطوط رودخانه و خطوط راه و غیره که حسب الامر بندگان مستطاب اسعد اشرف والامؤید الدوله فرمانفرمای مملکت خراسان روحی فداء در مأموریت بسرحدات سرخس ترسیم نموده تقدیم داشت. فی شهر ذی الحجة الحرام ۱۳۱۱ [هجری قمری] محمد حسین مهندس». گزارش محمد حسین مهندس

نمائی از سرخس/ ۱۷

را بطور کامل در زیر میآوریم و ضمناً برای اینکه آبادیها و دهاتی که
اودر گزارش خود نام برده نیز شناخته بشوند شرحی را که درباره آنها
در کتابهای جغرافیائی آمده در پا صفحه نقل میکنیم.

محمد گلبن

نمایی از سرخس

کتابچه نقشه کلیه امتداد کشف رود از پل شاهی الی پل خواتون و از آنجا قطعه‌ای از سرحد هریرود است الی سرحد سرخس به انضمام قراء و دهات ساحل طرفین و خطوط راه و غیره که در صفحه (سوم) نقشه اول تماماً و در چند صفحه دیگر قطعات امتداد مذکور را بمقیاسهای بزرگتر حسب الامر بندگان حضرت مستطاب اشرف اسعد و الامویدالدوله^۱ فرمانفرمای مملکت خراسان روحی فداه در مأموریت بسرحدات سرخس ترسیم نمود،

طول کشف رود از پل شاهی الی پل خواتون^۲ در مصب رودخانه

۱- ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله : (پسر سلطان مراد میرزا حسام السلطنه پسر سیزدهم عباس میرزا نایب السلطنه) داماد ناصرالدین شاه قاجار که از سال ۱۳۱۰ هجری - قمری استاندار خراسان گردیده .

۲- پل خواتون Pol-Xatun ده از دهستان جنت آباد بخش صالح آباد شهرستان مشهد ۳۶ ک شمال خاوری صالح آباد مالاریائی سکنه ندارد. پاسگاه مرزی و ژاندارمری دارد. (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹ ص-۷۸)

مذکور است بتفصیل ذیل قریب به بیست و چهار فرسخ است و سرچشمه ازالك رادكان^۱ است که قریب به دوازده فرسخ بالاتر از پل شاهی است و نزدیک به چهل آبادی در کنار این رودخانه واقع است که تماماً از آب زراعت دارند آبش زاینده است و میزان آبی که هر يك از آبادیها جهت زراعت جدا می کنند عبارت از آن مقداری است که از زیر دست بند آبادی بالاتر از کف رودخانه میجوشد و تا به محل آبادی مابعدش برسد قریب به شش هفت سنگ میشود که تماماً حق همان آبادی است و این قدر منتهای درجه فصل کم آبی است. لیکن در فصل بهار و طغیان در هر نقطه متجاوز از سیصد سنگ جاری است. شیرین و گوار است. ولی در تابستان و پائیز از حدود قرا بوغه^۲ که شش فرسخی مشهد است الی پل خواتون به اختلاف محل شود است و هوای ساحلش بواسطه مجاورت جنگل گز، ناسازگار.

خط راه سرخس از رباط به دو جهت میشود. یکی راه مزدوران^۳

۱- «رادكان»، Rad-Kan نام یکی از دهستانهای بخش حومه شهرستان مشهد است. حدود دهستان از طرف شمال و شمال خاوری کوه هزار مسجد، جنوب و جنوب باختری دهستان چناران، باختر بکوه تخت رستم محدود است. رودخانه کشف رود از این دهستان سرچشمه گرفته تا پل خواتون جریان پیدا میکند (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۹ - ص ۱۸۳)

۲- قرا بوغه: در نقشه اول قرا بوغه را در نزدیکی علی آباد و محله تیموری نشان داده است.

۳- مزدوران Mozduran نام یکی از دهستانهای بخش سرخس شهرستان مشهد، محدود است از طرف شمال به دهستان چهچهه، از جنوب به دهستان نوروز آباد. از باختر به کوه الاداغ از خاور به دهستان کندکلی، موقعیت دهستان کوهستانی کلیه قراء در دامنه خاوری کوه قره داغ واقع اغلب آنها از چشمه سار مشروب است.

است که از رشته کوه مزدوران گذشته به سرخ و گنبدلی میرسد، و از آنجا به سرخس ناصری منتهی میگردد. رباط ماهی از بناهای مخروبه بایر بسیار معتبری است که تماماً با آجر و گچ ساخته شده و محلی است که استعداد پنجاه خانوار و پانزده زوج زراعت را دارد. سابق خالصه دیوانی، فعلاً متعلق بجناب عضدالملک^۱ است.

مزدوران، فاصله اش از رباط ماهی سه فرسخ. ملکی سواران مزدورانی است، عدد سوار پنجاه و هفت، سپرده به حاجی محمد میرزای پسر مرحوم قهرمان میرزا. آبش چشمه معدنی و گرم و مقدارش بتفاوت سال از پنج زوج الی يك سنگ میرسد و محلش در جای مرتفع قریب به قله و خط الراس کوه مزدوران است.

سرخ^۲ فاصله اش تا مزدوران چهار فرسخ است، آبادی ندارد فقط دره ای است که در دامنه شمالی کوه مزدوران در مغرب تن بکان واقع است و چشمه والنگ معتبری در این دره جاری و واقع است، محل علف چر رمه های تیموری است.

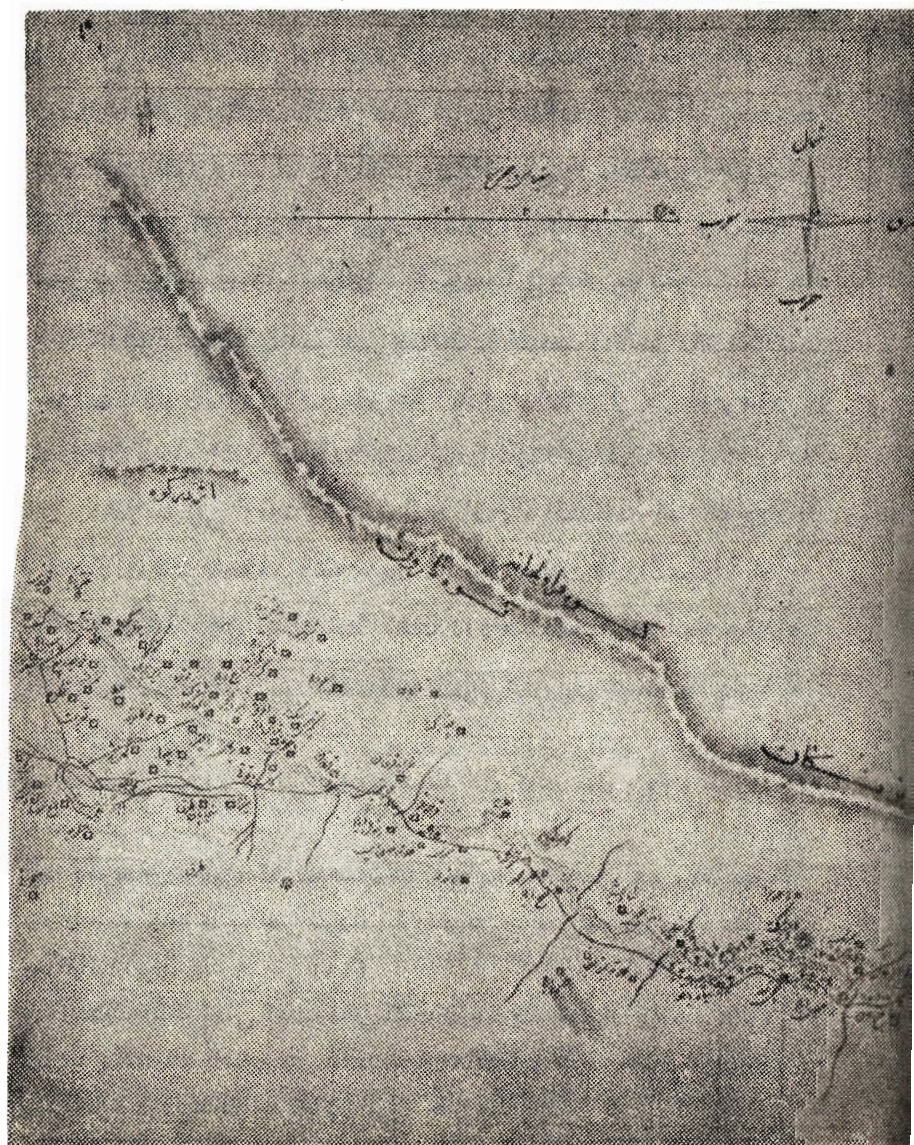
گنبدلی^۳ محلی است که درشش فرسخی سرخس و چهار فرسخی

→ میشوند محصول عمده غلات. تریاک، باغات، شغل زراعت، راه مالرو و صعب العبور است. (فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۹ - ص ۳۹۰)

۱- عضدالملک، علی رضا قاجار عضدالملک.

۲- سرخ؟ در متن مینویسد فاصله اش تا مزدوران ۴ فرسخ است.

۳- گنبدلی: Gonbedli ده از دهستان مزدوران بخش سرخس شهرستان مشهد ۳۹ ك جنوب باختری سرخس، سر راه شوسه مشهد سرخس (همان فرهنگ ج ۹ - ص ۳۶۹).

شرح واقع است چند سال قبل مرحوم مؤتمن السلطنه^۱ بشراکت حضرت والارکن الدوله^۲ اقدامی در آبادی آنجا نمودند و مبلغی هم مخارج کردند و چند خانوار سکنا دادند لیکن عمل قناتش به انتهای نرسید و آبش جاری نشد. آبش شور و تلخ است اراضیش بسیار وسیع و حاصلخیز. چنانچه اقدامی در اجرای قنات آنجا بشود و قلعه و آب انباری هم بسازند ملک معتبری خواهد شد ولی عجالتاً بی سکنه و آبادی است.

و نیز از مزدوران به سرخس چنانچه در نقشه نموده است راه دیگری معروف به راه چگودر^۳ که بهیچوجه آبادی ندارد مگر در سه فرسخی مزدوران محلی است که بورت سیاه چادر تیموری است.

خلاصه این اوقات راه معمول همان راه اقدربند^۴ است که چهار فرسخ از راه مشروحه معروضه مزدوران دورتر است و از اسمعیل آباد^۵ که مقابل رباط ماهی است بخط کشف رود ممتد میشود و همه جادر

۱- مؤتمن السلطنه، حاجی میرزا محمد رضا مستوفی سبزواری که سالها پیشکار مالیه خراسان بوده است.

۲- محمد تقی میرزا رکن الدوله فرزند محمد شاه که در سال ۱۲۹۸ هجری به حکومت خراسان رسید.

۳- چگودر Gakudar: ده، از دهستان شورپیچه بخش سرخس، شهرستان مشهد ۶۶ ک جنوب باختری سرخس سر راه مالرو عمومی سرخس به مزدوران (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹- ص ۱۱۶)

۴- اقدربند «نقطه مهمی است و محلی است که باید چند خانوار برسم قراولی در آنجا سکنا داشته باشند» متن. آق در بند Ag-Darbend ده از دهستان شورپیچه بخش سرخس (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹- ص ۲۵).

۵- اسمعیل آباد: Esmail Abad ده، از دهستان صالح آباد بخش صالح آباد شهرستان مشهد. (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹ ص ۲۰)

کنار رودخانه می‌رود تا به سرخس برسد.

اسمعیل آباد متعلق بصدراستانه مقدسه و چند خانوار سکنه دارد و زراعت مینمایند. از اسمعیل آباد به باغباقو^۱ سه فرسخ است. باغباقو به علی اصغر خان رئیس تلکرافخانه آذربایجان بملکیت مرحمت شده اگر چه چهار سال قبل اقدامی در آبادی آنجا نمود و چهار صد پانصد تومان هم مخارج کرد لیکن صورت آبادی نگرفت و بعد از مراجعت خودش از ارض اقدس خانوار آنجا متفرق شد و فعلاً چند غلام تلکراف که مستحفظ سیم میباشند در این قلعه ساکنند و گاهی هم تلکرافچی مأمور این نقطه میشود از باغباقوالی اقدربند قریب به چهار فرسخ است.

اقدربند نقطه مهمی است و محلی است که باید چند خانوار برسم قراولی در آنجا سکنا داشته باشند. هم صورت آبادی بگیرد و هم مستحفظ راه باشند. ولی فعلاً آبادی ندارد قلعه اش بر جا است. آب انباری هم اگر در این محل ساخته شود موجب کثرت تردد و آبادی این راه خواهد شد. اگر چه از باغباقو الی شورچه^۲ چند چشمه آب شیرین در دامنه ها بهم میرسد لیکن چون از خط راه مسافت دارد و وصول بآنها

۱- باغباقو! «ظاهراً؟ باغوچه ملاحسین؟» ده از دهستان میانولایت بخش حومه شهرستان مشهد ۱۴ ک شمال باختر مشهد - ۱ ک کنار کشف رود. (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹ ص ۴۶).

۲- شورچه: ظاهراً؟ شورچه مرکز دهستان شورچه بخش سرخس شهرستان مشهد، ۷۳ ک جنوب باختری سرخس - سر راه مالرو عمومی پل خواتون به مزدوران. (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹ ص ۲۴۵)

جهت عابرین سرپل مشکل است، شرح سایر نقاط در نقشه جات جزو از عرض لحاظ انور خواهد گذشت. در این نقشه از منتهای الیه امتداد کشف رود و قطعه‌ای از امتداد هر رود نموده شده است. و آبادهای ساحل کشف رود که در این نقشه نموده شده است، عبارت از شورچه و پس کمر و جلگه پل خواتون است.

شورچه و پس کمر^۱ از نقاطی است که جمشیدیه‌ها متصرف هستند و مواضع با اهمیتی است و عمده جنگل پسته در دامنه کوهسار شورچه و اقدربند و پس کمر است. ولی بواسطه بی اعتدالی که ذغال سوزان که در بریدن درختهای نوریس مینمایند معلوم بود که چند فرسخ از جنگل این کوهسار قریب به اتمام است. خوب است قدغن شود که در بریدن حد اعتدال مرعی شود و باندازه که از طرف حکومت معین و مقرر شود رفتار نمایند.

پل خواتون اگرچه اراضیش چندان وسعت ندارد لیکن بقدر چند خانواری که بسمت قراولی در این محل ساکن باشند ممکن است در آنجا قرارداد که طرح آبادی اندازند و محافظت طرق و معابر کوهستانی طرف روز آباد و سرجام را بنمایند. زیرا که ایاب و ذهاب اغلب سارقین و اشرار افغانستان بجلگه سرخس از حدود گرماب و پل خواتون است. یکصد نفر قراول قزاق روسی در پل خواتون اقامت دارند و منزلهای متعدد ساخته‌اند و اغلب اوقات از آن سمت بخاک ما آمد و شد مینمایند

۱- پس کمر Pas-Kamar، ده‌زدهستان شورچه بخش سرخس شهرستان مشهد
 ۷۲ ک جنوب باختری سرخس، سرراه مالرو عمومی پل خواتون آق‌در بند، (فرهنگ
 جغرافیائی ایران جلد ۹- ص ۷۷).

وگردش میکنند، چنانچه در همین سفر سه سوار قزاق طرف خاک ایران در کنار سرحد در اراضی شیرتپه^۱ به فدوی رسیدند و سؤالی بزبان روسی کردند. همین قدر فهمیده شد که تحقیق میکردند. که این چاکر جهت چه مقصودی به این حدود آمده‌ام. خلاصه از جمله نقاطی که لازم است قراول خانه ساخته شود همین موضع پل خواتون است که در مقابل سخلو قزاق روس طرف ایران هم مأمور و قراولی حاضر باشد حفظ معابر نموده اشخاص غیر مجاز را از آمد و شد منع نمایند.

گرماب هم نقطه ایست که در ساحل هری رود، طرف خاک ایران واقع است و از هری رود مشروب میشود. اگر چه در نه سال قبل مرحوم آصف الدوله^۲ بشراکت نصره الملك^۳ اقدامی در آبادی آنجا نمودند لیکن بعد متروک مانده و فعلاً مخروبه است.

سه فرسخ از پل خواتون بطرف سرخس موضع شیرتپه است و متعلق بورثه مرحوم معین الدوله^۴ و بیست خانوار بربری در این محل ساکن و مشغول زراعت هستند لیکن این ملک گنجایش و استعدادش بمراتب بیش از این است. چنانچه از آثار خرابه های اطراف و تعدد شهرهای قدیمه که از کشف رود و هری رود منشعب میشده است معلوم میشود که جلگه

۱- شیرتپه، Cir-Tappe ده، از دهستان نوروز آباد بخش سرخس شهرستان

مشهد ۴۲ ک جنوب سرخس، سر راه مالرو عمومی به پل خواتون.

۲- آصف الدوله، حاجی غلامرضا خان شاهسون آصف الدوله. که پس از علی نقی میرزا رکن الدوله والی خراسان شده است.

۳- نصره الملك: علی خان قراگزلو.

۴- معین الدوله، احمد میرزا پسر دهم عباس میرزا نایب السلطنه که مدتی زندانی برادرش محمد شاه بوده و در سال ۱۳۱۰ هجری قمری در مشهد وفات یافته است.

نمائی از سرخس/ ۲۹

شیرتپه بلوکی بوده مشتمل بر چند آبادی. پارچه‌های آسیاب فلزی و ظروف چینی و آجرهای بسیار بزرگ در خرابه‌های محل بمقدار زیاد یافت می‌شود.

وسنگر^۱ که يك فرسخ نیم از شیرتپه پائین تر است جمع‌سیستانی‌ها است که بواسطه ناخوشی و خشک سالی سنه ماضیه امسال وضعشان بفلاکت و سختی کشیده و در هذالسنه چندان زراعتی ندارند و بیش از هشت خروار بذرنکرده بودند و حال آنکه، استعدادش در زراعت، و وسعت اراضیش، برابر شیرتپه است.

دولت آباد^۲ بمناسبت سرآب بودن و جنگل داشتن استعدادش در آبادی و ترقی دادن از جمیع نقاط جلگه سرخس بیشتر است. و نقطه ایست که میتواند مرکز تمام خط سرحدی سرخس الی پل خواتون واقع شود. خاصه اگر تقسیم آب هری رود بین خاک دولت روس و خاک [دولت] علیه در سر بند دولت آباد مقرر شود محل معتناوبه خواهد بود.

لیکن حیف است که سکنه حالیه دولت آباد که عبارت از یکصد خانوار سیستانی است استعداد ترقی دادن این محل را ندارند. به این معنی که اقلاً این جماعت وضعشان غیر منظم و پیریشان است و اهمّامی

۱- سنگر: Sangar ده، از دهستان نوروزآباد بخش سرخس، شهرستان مشهد ۳۸ ک جنوب خاوری سرخس سر راه مالرو عمومی سرخس به جنت آباد (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹- ص ۲۲۵).

۲- دولت آباد Dowlat-Abad ده، از دهستان نوروزآباد بخش سرخس شهرستان مشهد ۲۰ ک جنوب سرخس سر راه مالرو عمومی سرخس به جنت آباد (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹- ص ۱۷۳)

نمایی از سرخس/ ۳۱

در عمل زراعت و فلاحیت نمی نمایند. ثانیاً رعیت و سکنه همه چه نقطه لازم است که در تحت اطاعت رئیس مستقل با کفایت دولتخواهی باشند که بقدرت شخص و بصیرت کامل بتواند خانوار و سکنه این نقطه سرحد را منظم داشته و سرپرستی نماید و جداً رعیت را مشغول زراعت داشته فوائد کلی از محصول این محل بردارند.

چنانچه رأی مبارک بندگان حضرت اشرف والا روحی فداء مقتضی باشد که توجیهی در انتظام این محل بفرمایند خالی از فایده نخواهد بود. باین ترتیب که اولاً لازم است نهر و نوقانه دولت آباد ثقیه شود و ممتد گردد، تا مقابل قلعه قصاب^۱ به نوقانه کندکلی وصل شود و ثانیاً هر قدر ممکن است خانوار این محل را متزاید فرمایند و خانه های متعدد جهت رعیت ساخته شود و قلعه آنها تعمیر گردد و بشخص کافی کاردانی سپرده شود که مواظبت نموده در ترقی دادن و تنظیم داشتن این نقطه جداً مشغول باشد. گذشته از اینکه در بهار که فصل طغیان آب است بهر اندازه که خانوار و بذر باشد ممکن است زراعت نمایند و فائده های کلی از محصول غله عاید گردد. در تابستان هم بواسطه سر آب بودن تا يك اندازه معین آب دارند و میتوانند باغاتی طرح نمایند و درختی غرس کنند و این جلگه را به ترتیب چند قطعه باغات همیشه سبز و خرم داشته باشند. فقط این امتیاز در دولت آباد است نه سایر توابع سرخس.

۱- قلعه قصاب- Gal-Gassab ده از دهستان نوروز آباد بخش سرخس شهرستان مشهد ۱۲ ك جنوب سرخس، سر راه مالرو سرخس به پل خواتون (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹- ص ۳۰۳).

قلعه قصاب و آسیاباد^۱ و قلعه نو^۲ هم که از توابع سرخس محسوب میشود در کنار هری رود، بین دولت آباد و سرخس واقع است و بجز آسیاباد که بملکیت محمد تقی میرزای^۳ مترجم کارگذار سرخس مرحمت شده است و چند خانواری سکنا داشته دو موضع دیگر مخروبه و بی سکنه است و استعداد آبدی تا یکدرجه دارد. نقشه جلگه سرخس است و استعداد این جلگه فقط برای برداشت محصول گندم و ...^۴ که اگر دوهزار خانوار بخواهند زراعت نمایند گنجایش دارد. زیرا که زراعت سرخس بهاره است و در فصل طغیان آب و معلوم است بتوسط نوقانهای^۵ متعدد میتوان بمقدار زیاد از رودخانه آب جدا نمود و تا زمان احتیاج بآب که آخر ماه جوزا باشد مقدار آب هری رود نقصان کلی نمی پذیرد و میزان آب در کمال طغیان در هر موضعی از نقاط سرحد سرخس که تقریر شود قریب به هزار سنگ میرسد که اگر خمس یا سدس آنرا بمصرف برسانند متجاوز از هزار خروار در سرخس و توابع بذر میشود. لیکن ملاحظه گذران اهالی و سکنه این حدود در تابستان خالی از اهمیت نیست، در فصل کم آبی هری رود تقریباً منحصر

۱- آسیاباد که از توابع سرخس محسوب میشود در کنار هری رود بین دولت آباد و سرخس واقع است.

۲- قلعه نو- Galee-New ده، از دهستان میانولایت بخش حومه شهرستان مشهد ۱۲ ک شمال باختری مشهد ۲ ک شمال کشف رود (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹ ص ۳۰۴)

۳- محمد تقی میرزای مترجم شناخته نشد؟

۴- در متن جای يك کلمه سفید است.

۵- نوقان؟

به همان چشمه ساری است که زیر دست نوروژ آباد^۱ ظاهر است و مقدار آبش در فصل مذکور قریب بده سنگ میشود و بموجب قرار داد^۲ خمس یا سدس آبی که بطرف سرخس میآید بیش از دوسنگ نخواهد بود. حال اگر تقسیم آب را در سر بند دولت آباد قرار دهند باید آب تابستانی سرخس هم از نوقانه دولت آباد سیر کرده تا به نهر کندکلی برسد و از آنجا به سرخس برسانند و این مسئله مستلزم این است که همیشه نوقانه دولت آباد و کندکلی [را] میباید آباد نگاه داشت و راه بقای آبادی این دو نهر که از ابتدای بندالی سرخس مسافت چهار فرسخ است این است که اولاً قراری بین سکنه و اهالی دولت آباد و سرخس و آبادیهائی که در کنار هری رود واقع است مقرر شود و متفقاً اهالی و سکنه این سرحد در تقیه این دو نهر در اواخر سال چند روزی مجبور و محکوم باشند. و از طرف اولیای دولت ابد مدت هم در حق آنها رعایت و مرحمتی شود.

ثانیاً بطوایف تیموری و جمشیدی و غیره که در صحرای سرخس

۱- نوروژ آباد Now - Ruz - Abad نام یکی از دهستانهای بخش سرخس شهرستان مشهد که در باختر رودخانه هری رود و جنوب سرخس واقع است. موقعیت دهستان جلگه، هوا، گرمسیر آب مزروعی کلیه قراء از رودخانه هری رود تأمین میشود. (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۹ ص ۴۲۶)

۲- برای اطلاع از چگونگی قراردادهای مرزی ایران و روسیه و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی رجوع شود به «مجموعه معاهدات دولت علیه ایران پادول خارجه» به اهتمام و گردآوری حسین پیرنیا «مؤتمن الملک» ص ۱۱۶-۱۷۴ و جلد ۲، قرارداد دولت ایران و جماهیر شوروی راجع به استفاده از رودخانه ها و آبهای سرحدی واقع در امتداد سرحد از رودخانه هری رود تا بحر خزر ص ۳۴۹

مرتفع و چراگاه آنها است، قدغن سخت شود که در حدود نوقانها گوسفند نچرانند و از مواضع مخصوص که پل ساخته شود عبور کنند. در صورت رعایت و اجرای دو مسئله معروضه و اهتمام حکومت و رعیت در حفظ نوقانها و رساندن آب، مقدار آبی که به سرخس وارد شود اقلاً يك سنگ خواهد بود و این مقدار جهت سیراب داشتن چند قطعه باغاتی که طرح اندازند مسلماً کافی است.

فقره دیگر امنیت و انتظام است که باید حکومت و کارگذاری کمال مواظبت و کفایت را در امور و افعال ساکنین این سرحد از نوکر سخلو و طوایف عرب و سیستانی بخرج بدهد که مردم متفرقه بر غبت جهت تحصیل منافع زراعتی در این نقطه اجتماع نموده سکنا اختیار کنند و رفته رفته جمعیتی تشکیل شود و بر اعتبارات محل بیافزاید. چنانچه از پل خوانون الی نقطه که مبدأ سرحد شمالی واقع شود، در گذارهای هری رود تقریباً نزدیک به آبادیها جهت تردد و منع سارقین ترکمان و افغانستان قراولخانه و قراول لازم است که همیشه هر قراول خانه حدود سپرده به آنجا را مواظبت نموده، از وقایع سرحدی فوراً حکومت و کارگذار را اطلاع بدهد و نگذارد از طرف خاکروس بی تذکره عبور و مرور نمایند. خاصه در سربند دولت آباد که محل تقسیم آب است واجب است قراولخانه ساخته شود و مأموری از طرفین در سر تقسیم آب حاضر باشد و آب را از روی درجه و میزانی که در کف رودخانه تعبیه کنند تقسیم کنند. و اگر تقسیم آب بدین ترتیب نباشد مسلماً همیشه بین جماعت تراکمه روس و طوایف سیستانی در سر آب منازعه واقع شده و گاه است که موجب بروز حادثه خواهد شد که خالی

از تصدیع و گفتگو نباشد.

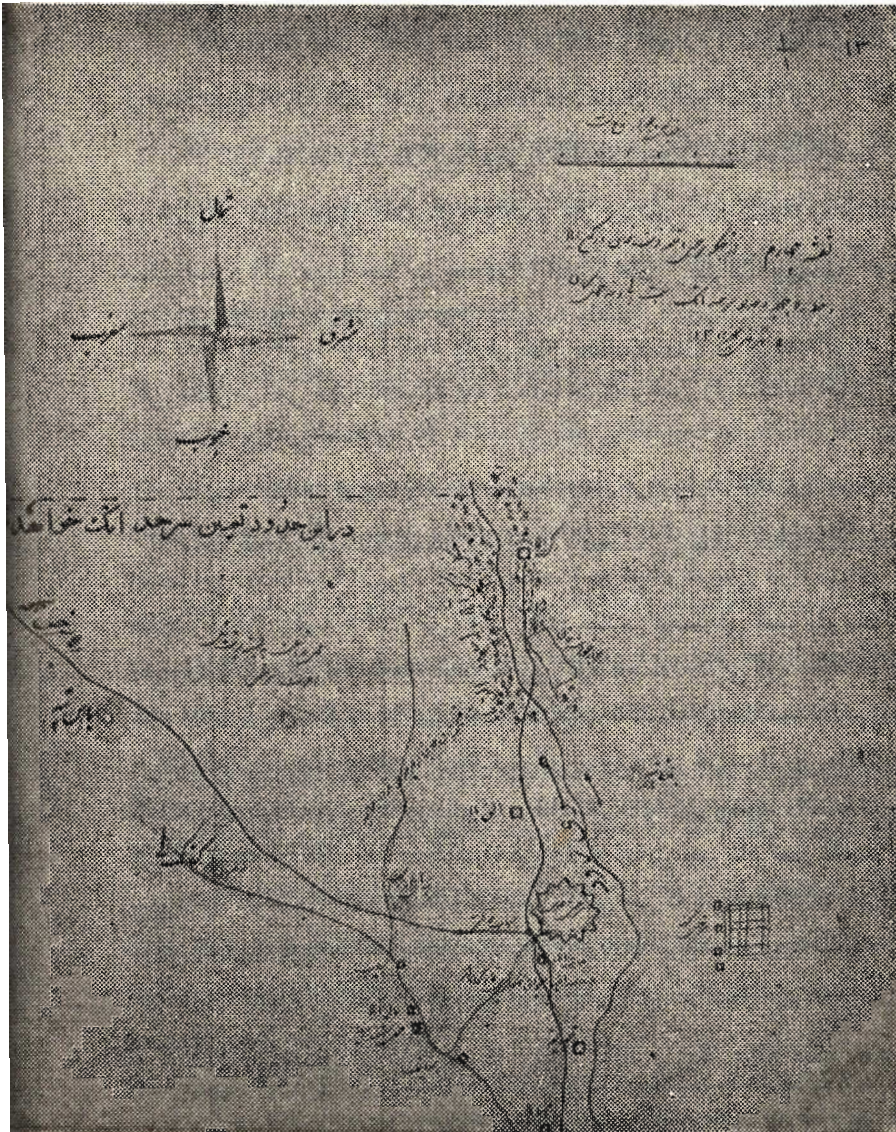
قلعه قوشه خان^۱ که موضعش را در نقشه [چهارم] نموده است يك فرسخ و نیم پائین تر از سرخس در شمال، و در شمال واقع است!.

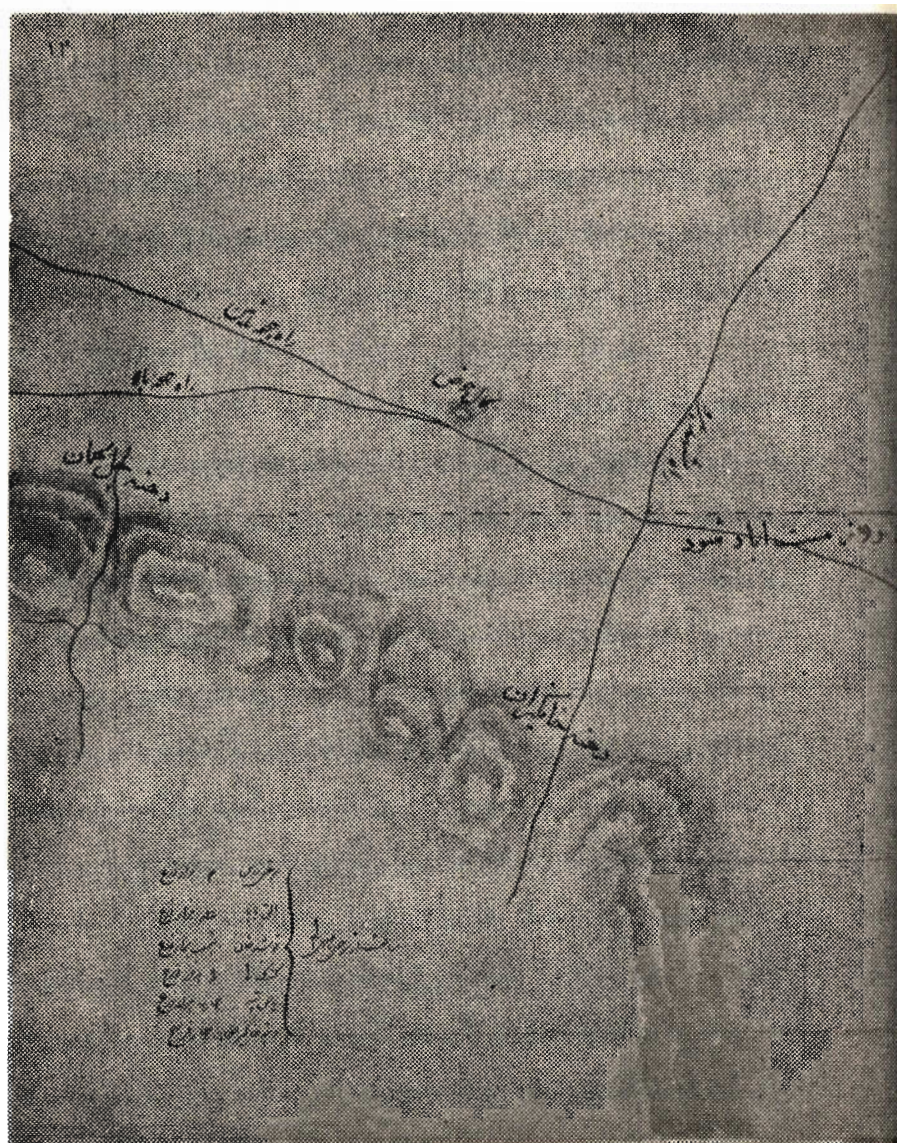
رکن آباد دوهزار ذرع پائین تر از قلعه قوشه خان است جنگل معبر سرخس از حدود همین قلعه شروع شده بطرف تجن^۲ در کنار رودخانه ممتد است. اگر مبدأ خط سرحدی را از سرخس بطرف چهچه^۳ و

۱- قلعه قوشه خان:؟ ظاهراً قلعه: «قوش کهنه Gac-Kohne ده از دهستان کند کلی بخش سرخس شهرستان مشهد ۷ك شمال باختری سرخس (فرهنگ جغرافیای ایران جلد ۹- ص ۳۰۹).

۲- تجن = تجند = هریرودلسترنج مینویسد. «شهر سرخس در کنار کوه تا بهترین راه طوس به مرو بزرگ در ساحل راست یعنی ساحل خاوری رودخانه مشهد واقع است. این رودخانه را امروز تجندگویند». (جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی ترجمه عرفان) ص ۴۲۱. آقای مهندس محمدعلی مخبر مینویسد «هریرود یارود تجن از دامنه های جنوب غربی کوه بابا و جنوبی کوه سفید در خاك افغان سرچشمه گرفته از شرق به سمت غرب مستقیماً جاری شده، اراضی هرات دامشروب ساخته تقریباً از يك فرسنگی جنوب شهر هرات از پل مالان گذشته وارد دره ای میشود که مرز ایران و افغانستان را تشکیل میدهد و از ملتقای کال کله تادهنه ذوالفقار خط وسط المیاه هریرود که از این پس بنام تجن نامیده میشود مرز ایران و افغان و از دهانه ذوالفقار تا سرخس که همینطور دارای سیر شمال جنوبی است وسط المیاه تجن مرز ایران و شوروی میباشد. هریرود همینطور سیر کرده عاقبت وارد ریگزار خوارزم میشود (مرزهای ایران نگارش مهندس محمد علی مخبر ص ۹۵-۹۶).

۳- چهچه CAH-CAHE ده، از دهستان میان ولایت بخش حومه شهرستان مشهد ۳۶ك شمال باختری مشهد - کنار کشف رود (فرهنگ جغرافیای ایران جلد ۹- ص ۱۲۱).

کلات در قلعه قوشه خان بالاتر قرار دهند برای سرخس و توابع جنگلی باقی نمی ماند از اراضی سرخس صحراهایی که قبل از این عربها کشت و ذرع میکردند مفروز شده داخل خاک تراکمه روس میافتد و محتمل است محلی را هم که امسال زراعت کرده اند در این صورت در خاک سرخس ناصری موضوع شود. بهر حال هر خطی که در این حدود سرحد واقع شود در جنوبش که متعلق به ایران است لازم [است] طرح بنای آبادی داده خانوار ساکن شود.

چنانچه در قلعه قوشه خان الی دهنه خان گیران^۱ قریب چهار فرسخ است که بهیچوجه آبادی ندارد و میتوان این حدود را بتوسط نهر و نوقانه کنند کلی زراعت نموده و سکنه قرارداد و در معابر مخصوص قراولخانه ساخته و چند نفر قراول جهت منع و تردد دزد و مترددین بی تذکره در قراولخانه ها سخلو باشند و در تابستان بقرض آب به آن محل نرسد آب بهار هری رود کفایت زراعت بهار آنها را نیز میکند. فقط نهر را باید باندازه که آب به آن حدود بقدر کفایت برساند عریض و عمیق نمود. استعمالات دیگر در تابستان از آب چاه و آب انبار و غیره باشد.

طرح محیط قلعه سرخس است که بقانون علمی قلعه سازی بنا شده است و داخل محوطه هم از ابتدای بنای قلعه به خیابانهای مستقیم متقاطع طراحی داشته چنانچه جزئی بناهایی که تاکنون در خانه های عرب و غیره در داخل این قلعه برپا است. اگر در کنار خیابانهای مطروحه میساختند و ترتیب منظمی داشت چندان بی نمایش و نظام نبود لیکن

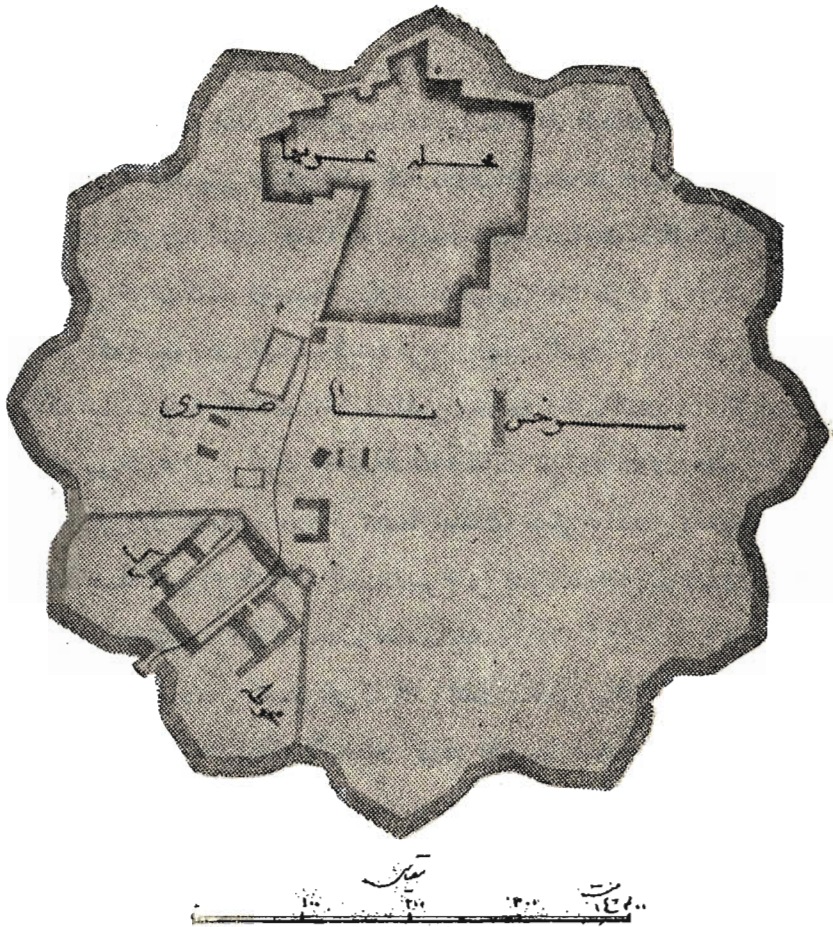
۱- خانگیران - مسافت از سرخس ناصری الی دهنه خانگیران چهار فرسخ (است) متن، نقشه چهارم.

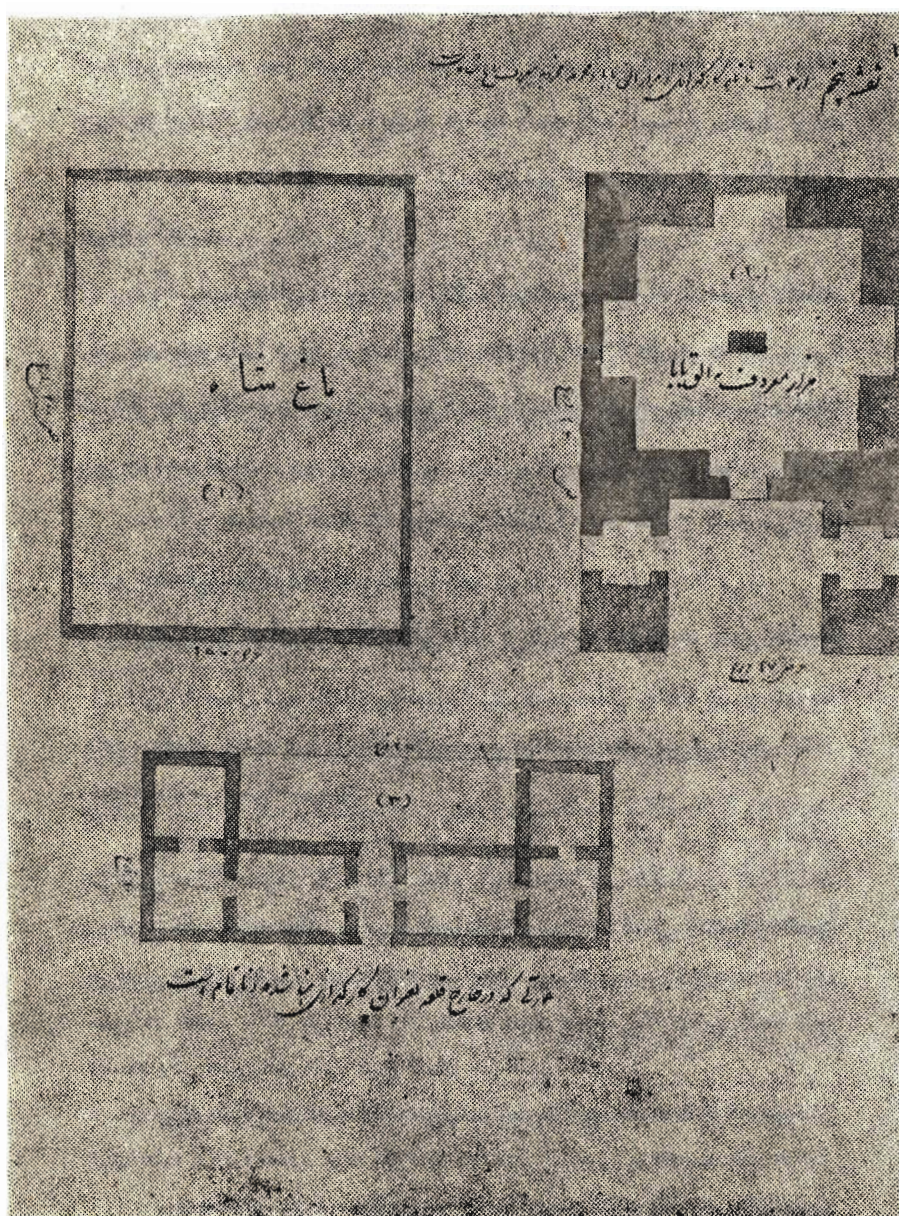
وضع حالیه بسیار بد نماست. محله عربها در گوشه و هر بنای دیگر در يك گوشه افتاده و تتمه سطح داخله سرخس زمین خشك ناهمواری است که اغلب مواضعش ممتلی از کثافت است. چنانچه هیئت محیط محله عربها که در نقشه نموده است مرکب از یکصد و پنجاه شصت خانه مخروبه ترتیبی است که تمام گاو و گوسفند و حشم طایفه عرب با خودشان در همین محل محشور و گذران مینمایند.

محوطه ارك سرخس است که معبر قلعه هم در همین محوطه و میدان توپخانه است و بجز توپخانه، سر بازخانه، قورخانه، تلگر افخانه و عمارت حکومتی دیگر بنائی ندارد و عمارت های معروضه مرسومه هم اغلب مخروبه است، خاصه قورخانه و حمام و عمارت حکومتی که اگر بکلی خراب کنند و مجدداً بسازند مسلم بهتر و با صرفه تر و دیگر است زیرا که آنچه بمصرف تعمیر برسد بی‌پایه و بیهوده است. چند موضع دیگر که عبارت از کارگذاری و خانه قاضی و مسجد و غیره است بناهایی است که بسبب رعیتی بی شکوه و متفرق ساخته اند، سر در دو دروازه سرخس که یکی دروازه مشهد و دیگری بخارا، است، خیلی مندرس و منهدم است و از جمله تغییراتی که لازم است در سرخس بشود ساختن سر در دروازه ها است که منزل قراول و صاحب منصب باشد.

فقره دیگر تعمیراتی که لازم است یکی بنای چند باب انبار ذخیره و آذوقه است که لامحاله آذوقه يك سال سخلو و جمعیتی که از نوکر در آنجا است در انبارهای دیوایی ضبط باشد و دیوارهای محیط قلعه هم اگر چه چندان خرابی ندارد لیکن کاه گل و مرمت بعضی نقاطش لازم است چند موضع دیوار قلعه را هم از طرف محله عربها

وسمت ارك محض تسهيل خروج و دخول سوراخ کرده‌اند که ضماً
معبر خرید و فروش مخفیة هم باشد. و دیگر بواسطه قلت آب تابستانی
سرخس، لازم است که در داخل شهر جهت شرب سکنه آب‌انباری
ساخته شود که اقلامدت چهار ماه تمام سکنه حالیة سرخس را مشروب
نماید و این آب انبار چندان مخارجی ندارد تقریباً به هزار و پانصد

تومان آب انبار مذکور ساخته خواهد شد. از جمله تعمیرات دیگر ثقیه نهر مخصوص سرخس است که از سر آسیاب الی داخله قلعه تخمیناً چهار هزار ذرع است لابد باید ثقیه شود که آب تابستانی هرز نرود چنانچه در صورت علاحه بر آورد جمیع تعمیرات از لحاظ انور خواهد گذشت.

آسیاب دیوانی که بیرون دروازه سرخس واقع است متروک افتاده و قدری تعمیر دارد و بایر بودن این آسیاب به اراده و میل عربهاست زیرا که اگر دائر باشد در دوسه موضع دیگر آسیابی که خودشان ساخته اند بایر خواهد افتاد.

در این صفحه نقشه سه موضعی است که در خارج قلعه سرخس واقع و به مقیاسهای مختلف رسم شده.

نمره ۱ مزار معروف به القبابا^۱ قریب به شمال سرخس بقاصه

۱- القبابا همان شیخ لقمان سرخسی است و در محل به بابا لقمان شهرت دارد. مهدی بامداد درباره چگونگی وضع ساختمان و شهرت تاریخی بنای شیخ لقمان سرخسی مینویسد:

«از بناهای قدیمی و تاریخی سرخس بلکه ایران بنای مقبره شیخ لقمان سرخسی است که امروز در سرخس به نام بابا لقمان معروف شده است. شیخ لقمان سرخسی در ماه چهارم هجری میزیسته و با شیخ ابوسعید ابوالخیر و شیخ ابوالفضل سرخسی عرفای مشهور آن زمان معاصر و معاشر بوده است... مساحت زیر بنای مقبره در حدود ۳۰۰ متر است و از بناهای بسیار محکمی که در این مدت بنده دیده ام یکی همین بنای مقبره شیخ لقمان سرخسی است.

بنای مقبره فعلاً در سه کیلومتری سرخس واقع شده و سابقاً که سرخس فوق العاده آباد و معمور بوده مقبره در کنار شهر سرخس بوده است.»
برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به آثار تاریخی کلات و سرخس، خطا به

نیم فرسخ پائین تر است و بنائی است مربع شکل و بسیار مستحکم با آجر و گچ ساخته شده مقبره یکی از مشایخ است که در سنه هفتصد و پنجاه و هفت بنا شده قریب سه کرور آجر در این بنا بکار رفته است طوایف ترکمان نهایت عقیدت را بصاحب این مزار دارند.

نمره ۲- محوطه ایست معروف بباغ شاه واقع در خارج قلعه بفاصله پانصد ذرع، دیوار اطرافش بکلی خراب و بجز خار صحرای و قدری هم یونجه که در یک گوشه آن کاشته اند گیاه دیگری در این محل معروف نروئیده، درخت و نهالی غرس نشده و در سر راه سرخس کهنه در خارج دروازه بفاصله پانصد قدم واقع است. چنانچه در نقشه موضعش را نموده است.

نمره ۳- عمارتی است مشتمل بر شش باب اطاق که چهار آن تمام و مسقف شده، و دو اطاق بزرگتر دیگر بیای طاق رسیده و اگر امساله تمام نشود و بهمین حالت بماند محتمل است خراب شود.

این عمارت [را] بدو آ عنوان کارگزاری در خارج قلعه بنا کرده اند و چون کار گزار حالیه به مناسبت و بعضی ملاحظات دیگر در عمارت سابق کارگذاری در داخل قلعه منزل دارد خوب است این محل را به اسم مهمانخانه دولتی تمام نمایند که هم منزل مأموران موقتی باشد و هم پذیرائی از صاحب منصبان روس هر وقت لازم شود در این محل بنمایند و کسی از خارج داخل قلعه نشود.^۱

→ مهدی بامداد در انجمن آثار ملی، نشریه شماره ۳۰ انجمن آثار ملی، صفحه ۲۶ به بعد.

۱- در اینجا شرح گزارش میرزا محمد حسین مهندس پایان یافته است.

سفرنامه ركن الدوله

«بله سرخس»

هو الله تعالى

کتابچه روزنامه سفر نواب مستطاب اشرف امجد والا شاهزاده
رکن الدوله فرمانفرمای مملکت خراسان و سیستان دام اقباله العالی به
سرخس، اردویم شهر رجب ۱۲۹۹ مطابق یونت ئیل، لغایت نوزدهم شهر
شعبان المعظم ایضاً ۹۹. ملتزمین رکاب.

کارگزاران ایالت خراسان

جناب مستشار الملك پیشکار مملکت خراسان و مضفات.
نواب سهام الملك رئیس قشون و کماندان اردو.
ابوالفتح خان سرتیب، کشیک چی باشی.
محمد جعفر خان سرتیب فوج ترشیزی.
میرزا محمد علی خان سرهنک مهندس.
زین العابدین میرزای اجودان اردو.
میرزا حسن سر لشکر نویس باشی.

سلیمان میرزا.
میر معصوم خان طالش ایشک آقاسی باشی.
یحیی میرزا.
میرزا اسماعیل، منشی باشی پیشکاری خراسان.

عمله‌جات مخصوص حضرت والا

میرزا علینقی ملا باشی.
میرزا ابوالقاسم حکیم باشی.
میرزا هاشم منجم باشی.
میرزا ابراهیم خان مستوفی خاصه.
میرزا اسماعیل خان منشی خاصه.
میرزا فضل‌الله منشی خاصه.
محمد حسن خان منشی حضور و مهر دار.
محمد خان قاجار تفنگدار باشی.
محمد حسین خان امیر آخور.
محمد اسماعیل خان صندوقدار.
غلامحسین خان آبدار باشی.
احمد خان نایب، کشیک‌چی باشی.

صاحب‌منصبان و سرکردگان افواج و سواره و غیره

میر عطاءالله خان ایلخانی و سرکرده سواره تیموری.
عباسعلی خان سر تیب فوج قرائی.

افواج و سواره سیصد و سی و پنج نفر جمع ۱۲۲۰.
حیدرقلی خان سر تیب.
ذوالالفقار خان، سر هنگ فوج کزازی.
اسماعیل خان سر هنگ سواره هزاره.
محمدخان سر کرده سواره قرائی.
حاجی فرامرزخان سر کرده سواره سبزواری.
ذوالفقارخان سر کرده سواره جمشیدی.
محمد شریفخان و سیدجناب و فرمان علی بیگ سر کردگان
سواره مروی.

محمد رضاخان سر کرده سواره خوافی.
مرتضی قلی خان، سر کرده سواره افشار.
فتح الله خان، سر کرده سواره بیزکی.
یار محمدخان و حیدرخان سر کردگان سواره خواجه ادیماق.
عبدالله خان سر کرده سواره رادکانی.
قلی خان سر کرده سواره عمارلو.
حسین خان سر کرده سواره نیشابوری.
میر تیمورخان سر کرده سواره طالش.
گل محمدخان، سر کرده سواره سیستانی.
ابوالقاسم خان، یاوراوول توپخانه.
میرزا سیداحمد طبیب و جراح نظام.
رشیدخان امیر آخور توپخانه.
فوج کزازی و عراقی ۶۰۰ نفر

نمائی از سرخس/ ۵۱

فوج قرائی که قدری از آن مأمور ساخلوی کلات است ۵۰۰ نفر

شمخالچی حامل تفنگک سوزنی ۱۲۰ نفر

سواره‌ها ۱۸۲۵ نفر

تیموری ۳۰۰ نفر

هزاره‌ها ۴۰۰ نفر

قزائی ۳۰۰ نفر

سبزواری ۲۰۰ نفر

جمشیدی ۱۰۰ نفر

مروی ۱۰۰ نفر

خوافی ۹۰ نفر

افشار ۵۰ نفر

بیزکی ۵۰ نفر

رکابی مشهدی ۵۰ نفر

خواجه اریماق ۴۵ نفر

رادکانی ۴۰ نفر

عمارلو ۳۰ نفر

نیشابوری ۳۰ نفر

طالش ۲۵ نفر

سیستانی ۲۵ نفر

توپخانه و قورخانه

توپچی و قورخانچی، توپ و قورخانه ۶۶ عدد.

توپچی از صاحب منصب جزو و تابین. قورخانچی از صاحب منصب و تابین. توپ عراده قورخانه و ملزومات له عراده. جوالدارد و عراده بی جوال دو عراده ۳۵۰ بار. نجار و سراج و آهنگر ۱۰۰ نفر این بنده نگارنده محمدعلی منشی نایب وزارت علوم. روزشنبه دویم شهر رجب المرجب شش ساعت به غروب مانده که ساعتی بس سعید بود نواب مستطاب والا درضمان تأییدات الهی از ارك مشهد مقدس حرکت فرموده بدو به قصد استرخاس از حضرت امام ثامن ضامن علیه و علی جدّه و آبائه و ابنائه آلف التحية والسلام. به عتبه بوسی رفته کسب شرافت و سعادت کردند و از دروازه پائین خیابان خارج گردیده به طرف مقصد روانه شدند. منزل شب چمن ناگهان تعیین یافته بود. خط این راه به طرف مشرق مایل به شمال امتداد دارد. و مسافت دو فرسخ است. رود کشف رود که از رودهای کثیر المنفعة خراسان و طبعاً زاینده است و با این راه تا سرخس همراهی دارد، در سمت چپ راه است، در اول راه نزدیک يك فرسخ به راه فاصله دارد و در کنار چمن ناگهان با خط راه تقاطع می کند و تمام این مسافت راه از میان املاك مزروع و معموردهات دو طرف ممتد است.

آبادی های سمت راست:

اول : ایوان مصلی است که نزدیک به راه و از بناهای مرحوم شاه سلیمان صفوی انارالله برهانه است و بنای عالی و با کاشی های معرق تزئین یافته و حال رو به خرابی است. در مقابل آن باغ مصلی است که موقوفه آستانه مقدسه و مرحوم حاجی میرزا حسنعلی وزیر سابق آستانه

آن را احداث کرده است.

دویم: قلعه گرد سلوک موقوفه آستانه است که میرزا مصطفی خان
نایب التولیه پسر جناب وزیر امور خارجه عمارت آن را احداث نموده و
نزدیک راه است.

سیم: قریه بازه شیخ ملکی ورثه مرحوم امام جمعه، مسمی به محمد
آباد قریب نیم فرسخ از راه دور است.

چهارم: مزرعه کج درخت وقفی سرکار فیض آثار و ورثه مرحوم
حاجی عبدالحسین متصل به راه است.

پنجم: کلاته حاجی عبدل وقفی مکتب خانه اطفال نزدیک به راه
است.

ششم: قریه فیض آباد که قدری وقف و قدری ملکی حاجی هاشم-
خان پسر مرحوم حاجی مصطفی قلی خان صارم الملك و غیره است که بر
راه نزدیک است.

دهات سمت چپ راه:

اول: مزرعه نوچمن ملکی جناب میرزا محمد صادق ناظر
آستانه مقدسه است که رعیت ندارد و از اهالی شهر مشهد آن را زراعت
می کنند نزدیک به راه است.

دویم: قریه مهر آباد که قدری وقف و قدری ملك و ورثه مرحوم
حاجی میرزا نصر الله مجتهد اعلی الله مقامه است نیز نزدیک به راه است.
سیم: قریه بدر آباد ملکی رعایا و نزدیک به راه است.

چهارم: قریه ابراهیم آباد ملکی حاجی ملا احمد تاجر کاشانی

نزدیک به راه است.

پنجم : کریم آباد ملکی میرزا محمد نواده جناب میرزا محمد صادق ناظر آستانه و سلطان العلماء نیز نزدیک به راه است.

ششم : قاسم آباد ملکی جناب حاجی میرزا ابراهیم سبزواری نزدیک به راه است، موکب والایس از قطع مسافت مزبوره از رودخانه کشف رود عبور نموده وارد چمن ناگهان شدند و لدی الورود باران شدیدی که دلیل رحمت الهی و میمنت سفر بود بارید و اسباب مسرت خاطر ملتزمین رکاب گردید. چمن ناگهان چمنی وسیع پر آب و علف و در کنار رودخانه کشف رود واقع و جزو بلوک تبادکان است.

یوم یکشنبه سیم شهر رجب : موکب والا در چمن ناگهان اطراق فرمود تا ملتزمین رکاب که عقب مانده اند برسند و اوقات و الامصرف دستور العمل های لازمه الاجرای ایالت و تولیت متوقفین شهر مشهد مقدس گردید.

و در این روز نوابان معین الدوله و نیر الدوله و میرزا اسماعیل لشکر نویسباشی و حاجی اسحق خان سرتیب و میرزا معصوم خان کارگزار خارجه و میرزا فضل الله خان سرتیب تلکرافخانه و حاجی ابو الفتح خان بیگلربیگی و جمعی از اهل آستانه به ورودی والا برای مشایعت موکب والا و گرفتن دستور العمل لازمه آمده و وقت عصر باز باران رحمت نازل گردید.

یوم دوشنبه چهارم شهر رجب :

امروز نیز در اقامت گاه مسطور اطراق اتفاق افتاد. و نوابان معین الدوله و نیر الدوله و سایر اجزای ایالت و تولیت

آستانه مبارکه پس از انجام امور مرخص به معاودت شهر شدند و عصر نواب مستطاب والا بیازدید پنجاه و پنج نفر سواره و رزاب جمعی خسرو میرزا که مأمور پشتکوه تبادکان هستند و در جلوسرا پرده صف بسته بودند آمده سوار مزبور در کمال آراستگی از حضور گذشته به محل مأموریت خود رفتند و در این روز مقرر شد که زین العابدین میرزا آجودان اردو که از تربیت یافته گان مدرسه دارالفنون است اردوی والا را بعدها در منازل عرض راه بر وفق هندسه جنگی طرح نموده و منصوب داردو میرزا محمد علی خان سرهنگ مهندس که نیز از تربیت یافته گان آن مدرسه است نقشه ای از این راه بردارد و هر روز جماعتی از سوار در جلو اردو و جماعتی نیز در عقب بر سبیل قراول و چند اهل حرکت نمایند و بنه و آغروک همه روزه فیما بین پیشقراول و موکب والا حرکت نموده و متفرق نگردند و به بنده نگارنده مقرر گردید که روزنامه این سفر را بطور اجمال بنویسد.

روز سه شنبه پنجم شهر رجب: شش ساعت به غروب مانده موکب والا از چمن ناگهان حرکت نمود. منزل شب قریه قوزقان خالصه دیوان اعلا معین گردید. خط این راه در اول حرکت به قدر ربع فرسخ از ما بین مشرق و شمال، بعد از آن الی یک فرسخ به طرف مشرق، پس از آن بقدر یک فرسخ و ربع به طرف مشرق جنوبی و بعد از آن نیم فرسخ به طرف جنوب امتداد دارد و مسافت سه فرسخ است. تقریباً این راه قوسی طی گردید به واسطه سهولت عبور کالسکه و توپ. دوراه دیگر این منزل دارد که راه اصلی آن دوراه است یک راه دو فرسخ و نیم و راه دیگر دو فرسخ است. و رودخانه کشف رود در سمت راست به تفاوت از نیم فرسخ الی

ربع فرسخ و کمتر به راه فاصله دارد. و در این راه زراعت کمی متعلق به دهات اطراف راه دیده می‌شود. باقی اراضی بایر مستعد آبادی است.

دهات سمت راست:

اول : قریه سنک در موقوفه آستانه و محل سواره هزاره نزدیک به راه است. دو مقبره خشتی که گنبد هم داشته است در داخل و خارج این قریه هست که بعضی از آن مخروبه است. عقیده اهالی این است که مقبره عاشق و معشوقی بوده است و اهل قریه آن دو مقبره را محترم می‌دارند.

دویم: قریه گنبدلی است ملکی آستانه مبارکه و نیز محل سواره هزاره است که ده بزرگ معموری است و در داخل و خارج قلعه خانه رعیتی بسیار دارد و متصل به راه است نصف ایل هزاره در این قریه و قریه سنک در سابق الذکر و نصف دیگر در قریه کنه‌گوشه خالصه دیوان‌اعلی که يك فرسخ از این دو قریه دور است سکونت دارند.

دهات سمت چپ: منحصر به دو قلعه خالی از سکنه مخروبه است که بواسطه بی‌استطاعتی مالک خراب است. لباس اهالی این دهات کلاً شبیه به لباس اهل هرات است که عمامه کوچک در سر دارند و بالا پوشی بر رخ میان جبه و قبا بالای پیراهن در زیر جامه پوشیده شالی بر روی آن به کمر بسته‌اند.

موکب والا بعد از طی مسافت مزبوره سه ساعت به غروب مانده وارد قریه قوزقان گردید در نزدیکی منزل نواب مستطاب والا بعضی از سواره‌قرائی را در میان زراعت مردم دیدند که دو آب خود را به چرا

نمایی از سرخس/ ۵۷

رها کردند و خرابی به زراعت مردم می رسانیدند. لهذا جمعی از تفنگداران شکاری مأمور شده و آنها را گرفته پس از ورود موکب والا به اردو آورده و حسب الحکم، سهام الملك کماندان اردو آنها را نفر به نفر در درب سرا پرده تنبیه نمود،

در این منزل چاپاریست کاغذجات طهران را مقارن غروب به اردو رسانید. خاطر والا شب را مشغول نوشتجات طهران بود. شب پس از افروختن چراغهای اردو بقدری حیوانات لذاعه به چادرها ریختند که مردم سوای اشخاصی که مجبور به خواندن و نوشتن بودند ناچار شده چراغ و روشنائی ها را از چادرها برداشتند تا توانند راحت نمود. قوزقان خالصه دیوان اعلی و در عوض مواجب و محل سواره جمعی علی مردان خان سر تیپ مقرر است. قریه آباد معتبری است و از کشف رود نهری جدا کرده آن را مشروب می دارند.

روز چهارشنبه ششم: موکب والا سه ساعت از روز گذشته از قوزقان حرکت نمود. منزل شب قریه شادیشه خالصه دیوان اعلی است. خط راه بدو يك فرسخ مابین مشرق و شمال و پس از آن دو فرسخ و نیم بطرف مشرق و بعد از آن نیم فرسخ به طرف مشرق مایل بجنوب امتداد می یابد و مسافت چهار فرسخ است. رودخانه کشف رود بفاصله ربع فرسخ و کمتر در دست راست راه است و در شادیشه باراه تقاطع می کند و کنار رود در امتداد این راه نیز ازار و گزستان است.

زراعت قلیلی متعلق به دهات اطراف در راه دیده می شود. باقی اراضی بائر و قابل آبادی است.

يك فرسخ و نیم تقریبی از اول این راه بیابان هموار است. پس

از آن تا شادیشه زمین پست و بلند است و بعضی گشادگی های سیلابی در خط راه و اطراف هست که به زبان خراسانی آنها را کال می گویند. چنین استماع شد که در ایام فترت و ناامنی ترکمانان به این مکان آمده این کالها را کمین سرقت و شرارت خود قرار می دادند یکی از ملتزمین رکاب مذکور داشت که من خود علاوه از درویش جنگ از ولات سابق خراسان و مأمورین ایشان با ترکمانان که به تاخت و تاز آمده بودند در این محل دیده ام. در بین راه ذوالفقارخان سر کرده سواره جمشیدی با سوار جمعی خود که در قلعه قرا بوقه ساکنند و جزو ملتزمین رکاب هستند به استقبال موکب والا آمدند. چون فی الجمله ناامنی در کار آنها بود مقرر رفت به قرا بوقه مراجعت کرده کارهای خود و سوار را اصلاح نموده فردای آن روز به رکاب والا ملحق شود. نهارگاه در کنار زراعت قریه قرا بوقه. [است].

دهات سمت راست:

اول: قلعه رسول آباد ملکی آستانه مبارکه در آن طرف رودخانه و خالی از سکنه است و نیم فرسخ از راه فاصله دارد.

دویم: قریه قرا بوقه خالصه دیوان اعلی و محل موجب سوار جمشیدی نزدیک به راه.

سیم: قریه نظریه از جمله موقوفه اولاد سروقدی ها در این طرف رودخانه نزدیک به راه است.

چهارم: قریه لنگرک که عنایت آباد هم می گویند، ملکی اولاد مرحوم محمد ولی خان قاجار در آن طرف رودخانه نیم فرسخ به راه

نمایی از سرخس/ ۵۹

فاصله دارد. مقبره ای در این قریه هست که گنبدخشتی دارد و نمایان است. می گویند مقبره پیری است بابا نیاز نام که به ترکی نیاز آ نامی گویند اهالی دهات اطراف را به آن مقبره اعتقادی تمام است و مخصوصاً در گاومرگی که اتفاق افتد مردم دهات دسته دسته به این مقبره جمع شده گوسفند قربانی کرده آتش می یزند و به فقرا می دهند. پس از آن گاوهارا دور این مقبره می گردانند و معتقدند براینکه گاو آنها گرفتار ناخوشی نخواهد شد.

پنجم: قلعه خرابه شادیشه متصل به راه خراب و خالی از سکنه است و در قدیم قلعه شادیشه همان بوده است از تطاول ترکمانان خراب شده قلعه را در نقطه دیگر ساخته و آباد نموده اند و خانوار نشین و دائر کرده اند.

ششم: قلعه قلع آباد که خوب نو، هم می گویند ملکی علی مردان خان سرتیپ. در آن طرف رودخانه نیم فرسخ به راه مسافت دارد. آبادی و دهات سمت چپ منحصر به قریه شادیشه جدید خالصه دیوان اعلی است که در کنار رودخانه و متصل به راه است. موکب و الا پس از طی مسافت در محلات قریه شادیشه از رودخانه عبور فرموده وارد منزل گردید. این منزل نیز حیوانات موزیه زیاد داشت. که هر قدر از آنها می کشتند چیزی کم نمی شد. قریه شادیشه در کمال آبادی و در عوض مواجب و محل سواره روی جمعی علی مردان خان سرتیپ مقرر است.

یوم پنجمشنبه هفتم: موکب والا بعد از دادن جواب نوشتجات مشهد دو ساعت از دسته گذشته حرکت نموده و جهت منزل شب رباط ماهی اختیار گردید. خط راه ابتدانا دو فرسخ به طرف مشرق مایل به جنوب

وبعد از آن تا منزل به طرف مشرق مایل به شمال امتداد دارد و مسافت چهار فرسخ است و این راه به واسطه سهولت عبور کالسکه و توپ معین شده یک راه دیگر از کنار رودخانه هست که در قلعه خرابه قیچی در متصل به این راه می شود و نیم فرسخ نزدیک تر است. رودخانه کشف رود به فاصله نیم فرسخ و کمتر به تفاوت در سمت چپ، و کنار آن جنگل گزونی است و در این راه زراعت خیلی متعلق به قریه چاهک و مزرعه جم زرد دیده می شود. دو فرسخ و نیم این مسافت از روی تپه های خاکی طی می شود که فرسخ اولش تپه های پر گل صحرائی و علف های معطر است و رايحه آن دماغ عابرین را معطر می دارد، و نیم فرسخ چمن پر آب و علف است مسمی به چمن کله چشمه و فرسخ دیگرش علفزار است، باقی مسافت تا منزل گاه که يك فرسخ و نیم است از میان دره وسیع قابل و مستعد زراعت که در دو طرف آن کوه و عرض دره تقریباً ربع فرسخ است، طی می کرد. و نهار گاه این منزل خارج قلعه خرابه قیچی در در بلندی که مشرف به نی زار و جنگل است بود.

آبادی سمت راست منحصر به قریه چاهک ملکی وراث مرحوم امام جمعه است که نیم فرسخ از راه دور است.

آبادی های سمت چپ:

اول : مزرعه چم زرد ملکی عباسقلی بيك مروی غلام رکابی مشهد است در آن طرف رودخانه.

دویم: قریه سیاه بالا مسمی به مؤیدیه احداثی مرحوم مؤید الدوله که به جهت قراولی غلامان مروی احداث کرده بود.

سیم : چهارگنبد است که خالی از سکنه و به جهت منزلگاه عابرین احداث نموده‌اند.

چهارم و پنجم : دو قلعه قیچی در است که قدیمی و بالای تپه و جدیدی در پائین تپه کنار جنگل در جای غیر مناسب بی اعتباری ساخته شده است و هر دو متصل به راه و نزدیک یکدیگر و هر دو مخروطه و خالی از سکنه است. بانی قلعه جدید مرحوم حسین خان نظام الدوله و بانی قلعه قدیمی رجب بهار مروی است که اوائل در مشهد مقدس بوریا باف بود. پس از آن در جزو غلامان رکابی مشهد مقدس منسلک گردید و در طغیان سالار صاحب اعتبار و اختیار شده مصدر حثک ناموس و قتل نفوس بسیاری از مسلمانان گردید. و بالاخره به حکم منتقم قهار بادست خود انتقام یافت. امروز قبل از حرکت از منزل، یکی از قاطرچیان نواب مستطاب والا هنگام حمل بنه به ضرب جفت لگد قاطری که بصورت او وارد آمد دهان و بینی او را درهم شکست از پا در افتاد و ساعتی بیهوش ماند. پس از آن به هوش آمده ناله می کرد. حسب الحکم، میرزا سید احمد حکیم باشی و جراح نظام، زخم صورت او را بسته و بنخیه کرد و چند سوار معین گردید که او را به مشهد برده معالجه نمایند. شاید انشاء الله التیام یابد و نیز امروز در جنگل های عرض راه رد پای سبعی دیدند که به بزرگی جای پای شتری بود و قراول و کبک هم در راه شکار شد. و موکب والا پس از قطع مسافت به اردو که در مقابل رباط ماهی مرتب شده بود نزول نمود. زمین اطراف رودخانه در این اردوگاه به قدری باتلاق است که عبور از آن مشکل بود جانورهای گرنده هم دارد. رباط ماهی در آن سمت رودخانه کشف رود و بنائی است عالی و

محکم که با آجر و گچ ساخته شده، سقف بیوتات آن اغلب خراب شده، در کتیبه بالای سردرب کلماتی چند به خط کوفی با آجر مرتب نموده‌اند، و هم‌چنین در کتیبه پائین سردرب رباط و سرایوان بزرگ که در وسط سه ضلع داخلی رباط است کلماتی به خط کوفی از گچ بریده‌اند. اما به‌مرور ایام اغلب از آنها ریخته شده است و چیزی از آن خوانده نمی‌شود. حتی دقت زیاد شد شاید تاریخ بنای آن لامحاله پیدا شود و بهمان اکتفا آید. چیزی از تاریخ بجا نمانده بود که معلوم گردد. در میان عوام معروف است که این رباط را همشیره گوه‌رشاد، آغاییم حرم شاه‌رخ شاه ابن‌امیر تیمور گورکان که مسلمات به‌ماهی بوده است ساخته و به‌اسم او نسبت یافته است. صدق و کذب آن را خداوند عالم دانافر است لیکن از وضع بنا و خط کوفی آن اینقدر معلوم می‌شود که از چهارصد پانصد سال کمتر نیست بنا شده است. چون رباط ماهی یکی از منازل عرض راه سرخس است. نواب مستطاب والا باد و دایر نبودن آن را نپسندیدند و به‌عزم ثابت قرار ساختن قلعه در این‌جا دادند که از خانوار سالور بنشانند.

روز جمعه هشتم: از این منزل راه دو رشته است یک رشته از مزدوران بسرخس. یک رشته از آق‌دربند به سرخس امتداد دارد. اگرچه راه مزدوران پنج فرسخ نزدیک‌تر از راه آق‌دربند است، لیکن چون هشت فرسخ آن ریگ‌زار و بی‌آب است و برای ملتزمین رکاب، خاصه پیادگان خطرناک بود آن‌را راه را ترك فرموده، راه آق‌دربند را اختیار کردند و موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب باغ‌باغان است که در میان عوام معروف به بغغو است. خط‌راه

به جزئی تغییر تا منزل بسمت مشرق امتداد دارد و مسافت سه فرسخ است. رودخانه کشف رود همه جا در سمت چپ نزدیک به راه و کنار آن جنگل نی و گز و باتلاق است، و راه معتد است از میان دره مستعد و قابل زراعت، و علف آن نیز بسیار است. نهارگاه در بالای تپه باصفائی مشرف به رودخانه و جنگل يك فرسخ به منزل مانده بود. در دو طرف آبادی به هیچ وجه نیست. مگر قریه مزدوران که در آن طرف رودخانه در سینه کوه نمایان است، و قریب يك فرسخ و نیم از این راه دور است. نیم فرسخ به اردو مانده علی مردان خان، سرتیپ سواره تیموری که این اوقات با سوار جمعی خود مأمور سرحدات مشهد است به استقبال موکب والا آمد و نیز از آرازشان ترکمان با جمعی از ترکمانان طایفه سالور رعایای دولت علیه ساکنین باغبانان به استقبال آمدند. در این روز در بین راه احمدخان پسر کشیکچی باشی و میرزاتقی محرر ماری را که دو ذرع و نیم قد و دو کره قطر داشت به زخم دو گلوله تفنگ کشتند و موکب والا وقت ظهر به منزل که در کنار جنگل نزدیک باغبانان مرتب شده بود ورود نمود. ملتزمین رکاب و ترکمانهای باغبانان قراول زنده و کشته و کبک و شکار کوهی بایک کره گور زنده آورده تقدیم حضور نمودند و به انعام نایل گردیدند. نواب مستطاب والا امر و زور در منزل مشغول تحریر نوشتجات طهران گردید و وقت غروب به صحابت غلامان رکابی به مشهد فرستادند که به پست يك شنبه برسانند. این منزل از منازل قبل گرم تر و علف راه وافر و خشک بود. وقت مغرب بعضی از ملتزمین رکاب عمداً برای تماشا یا سهواً علف بیابان را آتش زده بودند چون علف بسیار و وصل بیکدیگر بود کم کم زیاد شده يك صحرا آتش به طرف اردومی-

آمد و باد می وزید دقیقه به دقیقه آتش در تزیاید بود و برای خیام اردو، خاصه قورخانه مبارکه احتمال خطر می رفت. نواب مستطاب والا مقرر داشتند سهام الملك جمعی سوار و سرباز به آن سمت فرستاد تا يك ساعت از شب رفته آن آتش را خاموش کردند و مؤکداً مقرر شد که بعدها احدی مرتکب این آتش بازی نشود و هر که علف را آتش بزند مورد مؤاخذه خواهد بود. در این منزل یکی از قاطران سرکاری که بنه شاطران بر آن حمل شده بودند گام عبور از يك شعبه آب رودخانه بواسطه بدی معبر و باتلاق غرق شده سقط گردید.

از این منزل شبانه چند نفر عملیه جات از نجا و غیره با اسباب کار معین و روانه گردید که در معبر فردا که می بایست از رودخانه گذشت در مکان معروف به پل گزی پل فوری بیندند که ملتزمین رکاب توانند از آن عبور نمود. این منزل هم جانوران گزنده بسیار داشت. لیکن بحمد الله اذیتی به ملتزمین رکاب نرسید.

باغ باغان احدائی مرحوم حاجی محمد ولی میرزا است که در زمان ایالت خود احداث نموده و به واسطه تطاول ترکمانان خراب و بایر بود. امسال نواب مستطاب والا يك صد خانوار از ترکمانان طایفه سالور که قبول رعیتی دولت علیه را کرده اند از سرخس کوچانیده به اینجا سکنی داده اند در سه ماه توقف این ملک را خیلی آباد کرده اند. و زراعت بسیاری از آنها به نظر رسید.

روزشنبه نهم: موکب والا سه ساعت از روز گذشته حرکت فرمود. منزل شب اردویری است که در نیم فرسخی آق در بند واقع است. خط راه بدو آنیم فرسخ به طرف مشرق جنوبی، پس از آن تا منزل به طرف

جنوب حقیقی ممتد است و مسافت سه فرسخ است.

رودخانه کشف رود به فاصله کم در سمت چپ و بعد از دو فرسخ در پل گزی باره تقاطع کرده، تا منزل در سمت راست است و کنارش جنگل و باتلاق سختی است. در این راه وسعت دره کمتر است و معبر هم تپه و ماهور است. راه و کوههای دو طرف مثل منازل قبل پر علف و مستعد زراعت و حشم داری است.

نهارگاه امروز بالای تپه‌ای است که مشرف به نقطه از رودخانه است که پل گزی بر آن بسته شده، قریه و قلعه آباد و خراب در این راه از خوف ترکمانان وحشی مطلقاً نیست.

در سمت راست يك نقطه از کوه موسوم به تخت سلطان است. عوام می‌گویند سلطان محمود غزنوی گاهی به قصد شکار به این مکان می‌آمده است. سرپرده او را بالای این کوه می‌افراخته‌اند. به این جهت موسوم به تخت سلطان شده، امروز نواب مستطاب والا در اول حرکت از جلو قلعه باغ باغان که متصل به راه است به آرامی عبور نموده ترکمانان سکنه قلعه مزبوره از بزرگ و کوچک ذکور و اناث در جلو قلعه صف بسته اظهار اهلیت و رعیتی نموده و به وجود مسعود همایون و نواب مستطاب و الادعاها کردند و نواب مستطاب و الاحکم به توقف کالسکه داده دقیقه‌ای چند به ترکمانان اظهار مهربانی نموده و ایشان، ایشان را مخاطب کرده سفارشات لازمه نمودند ایشان و سایر ترکمانان را از قرار تفضیل ذیل به خلعت و انعام نواخته امیدوار و دل‌گرم به رعیتی دولت قاهره نموده گذشتند. آرازی ایشان خلعت جبهه ماهوت توپ: سایر ترکمانان انعام نقدینه پنجاه تومان. پس از آن علی مردان خان سر تیب سواره تیموری را رخصت

مراجعت داده مقرر داشتند درغیاب موکب والا باتمام سیصد نفر سوار جمعی خود درشاهین گرماب متوقف باشد و درنهایت مراقبت مشغول سرحداری گردد. پس طی مسافت نموده درخیمه نهارگاه فرود آمدند و بعد از طرف نهار آنقدر توقف فرمودند که تمام ملتزمین رکاب و بنه و اسباب واحمال و ائقال از پل گذشتند و این پل در محلی بسته شده است که عرض رودخانه بیشتر از سه ذرع نیست. لیکن عمق آن را تاده ذرع می دانند. از شاخه های گز جنگل بریده بر روی رودخانه می اندازند و با ریسمان های علفی به هم می بندند و خاک بر روی آن می ریزند و ثانیاً شاخه گز بر آن ریخته و خاک می ریزند و برای عبور مسطح می کنند و در دو طرف پل کنار رودخانه به قدر سیصد ذرع با تلاق است. که اگر با شاخه های گز مفروش نشود عبور از آن هم مشکل است. در زمان فترت و ناامنی ترکمانان تکه مروی که به تاخت و تاز می آمدند چنین پلی در این محل بسته از آن می گذشتند و پس از تاخت و تاز و مراجعت از پل گذشته آن را خراب می کردند. در هر حال معبری هولناک و گذرگاهی خطرناک است.

واهایی اردو با احتیاط تمام لاحول گویان از آن پل که نمونه صراط بود گذشتند و بحمدالله تعالی توپ و تیب بدون آفت و آسیب از آن گذشته آن طرف رود ایستادند، و نواب مستطاب والا بعد از همه اسب خواسته سواره بامعدودی از جلو داران و خواص از پل عبور نمودند. ای کاش اولیای دولت علیه پلی در این معبر بسته منتهی عظیم بر عابرین سیل می نهادند.

بالجمله موکب والا پنج ساعت به غروب مانده وارد منزل گردید.

در نزدیکی اردونواب مستطاب والا یکی از سربازان فوج قرائی را دیدند که علف‌های صحرا را آتش زده بود مقرر شد آتش را فرو نشانده سرباز مزبور را گرفته به اردو آوردند و در دربار سرا پرده تازیانه زدند. [در] این منزل عقرب زیاد بود. اردویری مکانی است که مرحوم فریدون میرزا فرمانفرما در سفر سرخس و قتل‌خان خیوه مدتی در آنجا اردو زده، متوقف بود لهذا به این اسم موسوم شده فضای باصفائی است مشرف به رودخانه و چمن.

یوم یکشنبه دهم: سه ساعت از روز گذشته موکب والا حرکت نمود. منزل شب شورچه است. خط راه به طرف مشرق امتداد دارد و مسافت دو فرسخ است. رودخانه کشف رود در سمت راست از پشت کوه‌های خاکی که قدری از راه دور است می‌گذرد و در شورچه متصل بر راه می‌شود و کنارش نیزار و جنگل است و این راه تمام از دره و تپه سهل‌العبور می‌گذرد و دو طرف آن کوه است. در تمام مسافت تپه‌های خاکی عرض راه و کوه‌های اطراف جنگل درخت پسته است و اغلب درخت‌ها بار زیاد داشت. کروورها خروار حاصل پسته آن می‌شود. لیکن بواسطه ناامنی غیر از ترکمان‌ها هنگام تاخت و تاز دیگری از آن بهره نمی‌توانست برد. و همه جا راه علفزار و مستعد زراعت دیم کاری و حشم داری است. نهارگاه امروز بواسطه قرب مسافت منزل‌گاه بود. ده و قلعه آباد در این راه مطلقاً نیست جز يك قلعه شش برجی که در نزدیکی قراول‌خانه آق‌در بند در میان دژ مرحوم حسین‌خان نظام‌الدوله احداث کرده بوده است که خانوار به آنجا برده سکنی دهد، ناتمام مانده و خراب شده است.

نیم فرسخ که از این مسافت قطع شود تنگه‌ائی است از کوه که فی الجمله رنگ خاک و سنگ آن سفید است به آن جهت مسمی به آق دربند شده. قراول خانه‌ای در این نقطه جلو تنگه ساخته اند که دو برج و چند اطان کوچک رعیتی دارد و دیواری به ارتفاع دو ذرع با خندقی که عمق آن دو ذرع و عرض سه ذرع است، بر آن دو برج و خانه‌ها محیط است و دایم پنج سوار و بیست نفر شمشالچی در آن جا مشغول قراولی هستند و در دو طرف بالای کوه‌ها چند برج محکم ساخته شده و سنگری هم خط راه را تقاطع کرده به دو طرف کوه امتداد یافته است. می‌گویند سنگر و برج‌ها از بناهای مرحوم نادرشاه است.

نواب مستطاب والا سواره به قلعه مزبوره احدائی مرحوم نظام الدوله حسین خان که جزئی به راه فاصله دارد رفته ملاحظه نمودند و اراضی آن را دیده و قراول خانه آق دربند را به دقت مشاهده کردند. جزئی تعمیر داشت تنخواه به قراولان دادند که معجلاً آن را تعمیر کنند و به بیست نفر شمشالچی قراول آنجا مطابق تفصیل ذیل انعام دادند.

بیست نفر ده تومان. بالجمله مرکب و الا پس از طی مسافت وقت ظهر به اردو نزول نمود و لدی الورود دو نفر ترکمان که پیشقراولان اردو در راه دیده و گرفته بودند به حضور والا آوردند، مقرر شد آنها را به چادر سهام‌الملک برده در حضور جمعی استنطاق نموده معلوم دارند که از چه طایفه‌اند و به چه مقصود اینجا آمده‌اند و آنها بعد از تحقیق اظهار نمودند که ما از ترکمانان تکه ساکنین سرخس رعیت دولت علیه هستیم و به این مکان به جهت جمع آوری گل رنگ صباغی آمده‌ایم. مقرر شد آنها را تحت الحفظ به سرخس بیاورند تا صدق و کذب قول

آنها معلوم شود و به اقتضای آن معمول افتد. در این منزل نیز در کوههای اطراف آتش فشانی می کردند اگر چه دور بود از بابت احتیاط که سرایت به اردو نکند محمدخان تفنگدار باشی و جمعی از تفنگداران مأهول شدند که آتش را خاموش کرده مرتکب آن را گرفته به اردو بیاورند و آنها رفته آتش را فرو نشانند. لیکن مرتکب معلوم نشد کیست.

شورچه چمنی است پر علف و وسیع در کنار کشف رود قلعه چهار برجی خالی از سکنه ای دارد که قدری از آن خراب شده در ایالت نواب غفران مآب جلال الدوله طاب ثراه این قلعه را ساخته بودند و چند سال در آنجا قراول ساخلو می نشست. بواسطه بدی و شوری آب آن جاسکنه اش متفرق شده و خراب گردید.

روز دوشنبه یازدهم: موکب والا سه ساعت از روز گذشته حرکت نمود منزل شب پل خواتون است. خط راه بدو به طرف شمال مایل به شرق و بعد از نیم فرسخ به طرف مشرق تا منزل امتداد دارد، و مسافت سه فرسخ است. رودخانه کشف رود در این راه نیز در سمت راست از راه خارج شده از پشت کوه که قدری دور است می گذرد و بعد از دو فرسخ در پس کمر که نقطه ای از کنار کوه است باراه تقاطع کرده از سمت چپ راه تا نیم فرسخ و پس از آن ثانیاً با راه تقاطع کرده تا پل خواتون که نیز نیم فرسخ است از سمت راست جاری است، و در آن جا داخل هری رود می شود. و کنارش همه جا نیز از وگزیستان و باتلاق است و این راه اول به مسافت کمی در نپه ماهورهای پر علف و بعد تا منزل در میان دره وسیع امتداد دارد. نهانگاه امر و زپس کمر است که محل بسیار مستعدی برای

آبادی و زراعت است. و ترکمانان سالور که پارسا قریب هزار و پانصد خانوار به رعیتی دولت آمده ساکن زور آباد هستند دو بیست نفر زارع به پس کمر فرستاده اند و از رودخانه نهری جدا کرده زراعتی خوب که نیم فرسخ طول و ربع فرسخ عرض آن است نموده اند از قرار تحقیق زیاده از دو بیست خروار بذر، سالورها در این جا کرده اند. آنچه به نظر آمد قریب دو هزار خروار از آن زراعت عایدشان خواهد شد. علاوه بر زراعت گندم مشغول کاشتن کنجد و فالیز هم شده اند و هنگام عبور و الا ترکمان های مزبور جلو آمده اظهار رعیتی و اهلیت کرده به التفات و مهربانی های والا داکرم و مستمال گردیده و از قرار تفصیل ذیل به آنها بذل انعام و سرب و باروت برای دفاع سایر ترکمانان نمودند. انعام نقد پنجاه تومان، باروت ده من. سرب بیست من. امروز در بین راه به سهام الملك و محمد حسین خان میر آخور مقرر شد که دستجات سواره ملتزمین رکاب را که دسته دسته در بین راه صف کشیده منتظر موکب والا بودند غفلتاً شماره نمایند و معلوم کنند که کسر نفری دارند یا ندارند و پس از دقت چندان از ما خذکم نبود و موکب والا پس از طی مسافت پنج ساعت به غروب مانده به اردو وارد گردید، در نزدیک پل خواتون به فاصله پانصد ذرع در سمت راست آن طرف رودخانه کشف رود در فضائی وسیع و با صفا رباطی از سنگ و گچ سی ذرع درسی ذرع تمام مسقف هست که سقف های آن اغلب خراب شده، باقی، باقی است. و جلو آن رباط آب انباری از سنگ و آهک در کمال استحکام ساخته بودند که شصت ذرع دور آن است. سقف آن خراب و بانی این دو معلوم نیست.

پل خواتون در ملتقای کشف رود و هری رود بر روی رودخانه در

کمال استحکام و اعتبار بسته شده است. پنج چشمه بزرگ و چند چشمه کوچک دارد. طول آن شصت ذرع و عرض آن پنج ذرع و ارتفاع آن از سطح رودخانه دوازده ذرع است که در این وقت سه ذرع از ارتفاع در آب پنهان است و نه ذرع آن دیده می شود. دهنة چشمه های وسط پل هشت ذرع و چشمه های بزرگ دیگر از شش ذرع الی چهار ذرع است. چشمه های کوچک که در وسط پایه های پل است هر يك يك ذرع و نیم است. دو قسم آجر در آن بکار رفته يك قسم شش گره عرض و طول، و يك گره قطر دارد. و يك قسم چهار گره عرض و طول و يك گره قطر دارد الحق کمال دقت در خرج و استحکام آن شده است. افسوس که این بنا در شرف خرابی است. طاق چشمه وسط به کلی خراب شده است که عبور ممکن نیست. بالای پل و دیواره و مناره و پایه ها هم احتیاج به تعمیر دارد. اگر اولیای دولت علیه حکم به تعمیر این پل فرمایند حفظ جان مسلمین را فرموده اند. بانی این پل را عوام، خواتون نام همشیره گوهر شاد بیگم آغا حرم شاه رخ شاه تیموری می دانند و گویند آنها سه خواهر بوده اند اهل خیر و صلاح، گوهر شاد آغا که حرم سلطان بود مسجد گوهر شاد را در مشهد مقدس ساخته و ماهی يك خواهر او رباط ماهی را و خواتون خواهر دیگرش این پل را بنا نموده و آثار خیر از هر سه خواهر در روزگار مانده و موجب ذکر جمیل شده است.

یوم سه شنبه دوازدهم: موکب والا يك ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب نوروز آباد است. خط راه تا نیم قرسخ ما بین مشرق و شمال، بعد از آن به طرف شمال امتداد دارد، و مسافت شش قرسخ است. رودخانه کشف رود و هری رود ممزوجاً که از این جا موسوم به-

رودخانه سرخس می شود درست راست همه جا به فاصله هزار ذرع و کمتر و کنار آن بعضی جاها جنگل بید و گزونی و بعضی جاها خشک و بی درخت است. مسافت امروز تماماً خاكتك و صحرائی وسیع پر علف مستعد زراعت و آبادی است. ازدو طرف تپه های خاکی از دور دیده می شود. نهارگاه امروز در کنار راه نزدیک به جنگل بوده است. قلعه و آبادی در دو طرف راه نیست جز این که يك فرسخ و نیم از راه که طی می شود درست راست آن طرف رودخانه يك تپه بزرگ منفرد در جلو تپه خاکی طولانی دورا دور پیداست دیده می شود و موسوم به شیر تپه است. می گویند یکی از مکان ها و نقاطی که ترکمان ها هنگام تاخت و تاز جمع شده رفع خستگی کرده مستعد تاخت و تاز می شوند. بعد از تاخت و تاز 'الجه که بدست آورده اند قسمت می کنند. این شیر تپه است. و يك فرسخ و نیم به نوروز آباد مانده در روی دو بلندی که درست راست و کنار راه است بعضی خرده 'آجر دیده می شود که گویا برج یا قراول خانه بوده و نیز نزدیکی آن علامت و آثار آبادی درست چپ متصل به راه هست که آن نیز آجر خرده 'آز یاد دارد. احتمال می رود قدیمآ قصبه یاده بزرگی بوده است. امروز در صحرای اتك بادهای خوش می وزید و هوا طراوت داشت به قسمی که به ملتزمین رکاب طول مسافت چندان زحمت نرسانید و يك فرسخ از مسافت که طی شد گله خوکي در صحرا به نظر آمد. نواب مستطاب و الا توقف فرموده حکم به شکار آنها کردند تفنگداران سرکاری و غلامان رکابی و سواره ملتزمین رکاب در حرکت آمدند. خوکها در صحرا متفرق و سوارها آنها را تعاقب کردند. و هر چه آنها را هدف تیر

نمایی از سرخس/ ۷۳

می کردند از تکاپو نمی افتادند. دورأس از آنها که تیر خورده بودند خود را به آب زده آن طرف رودخانه رفتند. چند سوار به آب زده گذشتند و آنها را تعاقب کردند. سواری که یکی از آنها را گرفته بود عریان شد و از میان رودخانه شنای کرد و خوک را با خود می آورد. تماشای غریبی داشت. آخر الامر هشت رأس خوک و یک آهوی زنده و یک آهوی کشته شکار کرده به حضور والا آوردند. قرقاول بسیار هم شکار شد و سواران که شکار کرده بودند به انعام نایل شدند. اسب یکی از سوارها راهم خوکی زخم کرده تفرج تماشای این شکار خیلی ناظرین را محظوظ و مسرور نمود. در راه و منزل مار و حیوانات لذاعه دیده می شد. موکب والاسه ساعت به غروب مانده به خیام اردو که نزدیکی نوروز آباد بالای تپه مشرف به جنگل و رودخانه افراخته بودند نزول نمود. عباس خان حاکم سرخس در این منزل به استقبال موکب والا آمد. قلعه نوروز آباد خالی از سکنه، میان جنگل نزدیک رودخانه است. می گویند در ایالت مرحوم حشمت الدوله احداث شده رو به خرابی است و چون یکی از منازل عرض راه سرخس است که باید آبادی داشته باشد نواب مستطاب والا حکم به بازدید دیوار قلعه و خانه ها کردند و از روی برآورد تنخواه به عباس خان سرتیپ حاکم سرخس تحویل شد. که عاجلاً بسازد و بیست و پنج نفر شمشالچی برای ساختن آن جا گذاشتند که بعد از ساختن قلعه علی الحساب همان ساخلو، زراعت هم بکنند تا خانوار رعیت هم به آنجا برسانند.

روز چهارشنبه سیزدهم رجب، که عید مولود مسعود حضرت علی بن ابیطالب (ع) است. موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود.

منزل شب سرخس جدید است. خط راه به طرف شمال مایل به مغرب امتداد دارد. ومسافت چهار فرسخ است. رودخانه سرخس همه جا در سمت راست نزدیک به راه و کنارش بعضی جاها جنگل و بعضی جاها خشک و بی درخت است. زراعت زیادی متعلق به ترکمانان تکه رعایای دولت علیه در راه نزدیک سرخس دیده می شود.

مسافت امروز هم خاكتاتك است و صحرائی وسیع پر علف قابل ومستعد زراعت و آبادی است. و تپه های خاکی که از دور در دو طرف راه دیده می شود بعد از طی دو فرسخ مسافت معدوم می گردد. بعد از آن تا چشم می بیند جلگه و بیابان است. نهارگاه امروز در کنار راه بود. آبادی سمت راست: اول قلعه دولت آباد است که قلعه چهار برجی است و خندق هم بر آن محیط است. سکنه ندارد جز ده نفر شمشالچی که مشغول قراولی هستند و از قرار تفصیل ذیل سی و پنج تومان به شمشالچیان متوقف دولت آباد انعام مرحمت شد. این قلعه متصل به راه است و خرابی هم زیاد داشت. از روی بازدید تنخواه تحویل عباس خان شد که آن جا را بسازد ساخلو آن جا را هم بیست و پنج نفر شمشالچی مثل نوروز آباد قراردادند که از اول نسق مشغول زراعت شوند تا خانوار رعیت و زارع هم برای آن جا معین شود.

دویم: قلعه قزل قایه آن طرف رودخانه به فاصله ربع فرسخ دیده می شود خالی از سکنه و خراب است. می گویند این قلعه را سابق به حکم مرحوم حشمت الدوله در سربند قزل قایه ساخته بودند که ساکنین قلعه محافظت بند مزبور را بکنند [تا] کسی خراب نکند و بند قزل قایه را در نزدیکی این قلعه بسته و نهری از رودخانه سرخس جدا کرده بودند

نمایی از سرخس/ ۲۵

که آب این نهر هفت فرسخ راه امتداد می‌یابد و املاک سرخس قدیمی و محکمه قوشیدخانی و سایر آبادی‌های جلگه آن طرف رودخانه را مشروب می‌نماید.

سیم : سرخس قدیمی که در آن طرف رودخانه به فاصله نیم فرسخ در بالای تپه مرتفعی نمایان است و در نزدیکی سرخس قدیمی پلی در کمال اعتبار بر رودخانه بسته بودند که حالا دو چشمه بزرگ و سه چشمه کوچک و بعضی پایه‌ها از آن به جامانده باقی خراب شده.

آبادی سمت چپ:

اول : قلعه خرابه ایست موسوم به قلعه قصاب خالی از سکنه است.
دویم : آثار قریه یا قصبه خرابی است که آجر خرده زیاد هم در آن دیده می‌شود و آسیای بادی هم دارد. می‌گویند اسم آن قلعه آسیا باد بوده است.

سیم : قلعه چهاربرجی است که محل سکنی تاج سردار ترکمان و چند خانوار ترکمان تکه رعایای دولت علیه است، و او به معتبری قریب هشتاد خانوار هم در خارج قلعه به فاصله هزار ذرع از راه دارند که خانوار آنها در او به است و قلعه مزبور حالا سکنه ندارد و این تاج سردار سه سال است به رعیتی و نوکری دولت از مر و آمده و با مروی‌ها خونی است. امروز هم در راه شکار قرقاول و کبک بسیار کردند و انعام گرفتند و موکب والا پنج ساعت به غروب مانده به اردو که در خارج قلعه سرخس نزدیک رودخانه نصب شده بود ورود نمود. و به تشریفات ورود نواب

مستطاب والا بیست و یک تیر توپ از توپخانه قلعه سرخس شلیک کردند. وقت غروب امروز نواب مستطاب والا اسب خواسته با چند نفر جلودار و معدودی از خواص از رودخانه عبور فرمود. به او به ترکمانان تکه و سالور رعایای دولت علیه تشریف برده تفرج نموده به ترکمانان مزبور اظهار التفات و مهربانی نموده مراجعت به اردو کردند. قلعه سرخس جدید احدائی مرحوم حشمت الدوله است که به مناسبت نام نامی اقدس همایون موسوم به سرخس ناصری گردیده است. و به فاصله هزار ذرع در این سمت رودخانه است.

یوم پنجشنبه چهاردهم: اطراق سرخس است و موکب والا دو ساعت از روز گذشته به جهت ملاحظه و سرکشی شهر سرخس قدیمی که معروف به سرخس افراسیابی است و محکمه قوشیدخان ترکمان که بین ترکمانها مشهور به سرخس قوشیدخانی و هر دو در سمت شرقی رودخانه سرخس است، از اردو حرکت کرده از رودخانه مزبور عبور نمود. خط راه تاریخ فرسخ که از کنار رودخانه و کالهای متعلق به رودخانه طی می شود به طرف مشرق مایل به شمال و پس از آن منحرف شده تا سرخس قدیم به سمت مابین مشرق و جنوب امتداد دارد، و مسافت یک فرسخ است. رودخانه سرخس همه جا به فاصله کم در سمت راست راه است و کنار آن خشک و بی علف و درخت است. و راه ممتد است. از اراضی آباد پر علف و زراعت زیادی هم متعلق به ترکمانهای تکه و سالور رعایای دولت علیه است. آبادی منحصر به دو اوبه است. از ترکمانان مزبور که در نزدیکی رودخانه در سمت راست اقامت دارند و موکب والا بعد از طی مسافت یک فرسخ به سرخس قدیمی وارد گردید و

این شهر در کنار تپه مرتفعی بوده است و آثار آن که اکنون باقی است دلالت بر عظمت و اعتبار آن می‌کند و گویا ارك آن در بالای تپه بوده است. در هر حال از تمام آبادی این شهر چیزی که باقی مانده است قلعه‌ایست که در بالای تپه مزبور است و این قلعه از دیوار باره و برج و عمارات تماماً از آجر ساخته شده بوده است. در بالای سردرب دروازه آثار عمارتی عالی باقی است که احتمال می‌رود نقاره‌خانه بوده است و در وسط قلعه آثار عمارتی رفیع برجاست، که شاید برج و محل تفرج صاحب قلعه بوده است. و از اینکه این قلعه دیوار و برجش غیر منظم و بسیاری را با آجر شکسته و سقط ساخته‌اند، معین می‌گردد که ارك اصلی قدیمی نیست بلکه يك دفعه خراب شده یا خراب کرده‌اند دوباره با آجرهای آن این قلعه‌حالیه را ساخته‌اند که آنهم خراب شده است. و این همان قلعه‌ایست که ترکمانان در اواخر عهد خاقان مغفور محکمه کرده نمرود و عصیان می‌ورزیدند. و لیعهدمبور و نایب‌السلطنه طاب‌ثراه به نفسه لشکر کشیده به قهر و غلبه مفتوح ساخت و خراب نمود. در پای تپه ایوان و گنبدی عالی است که از آجر در کمال امتیاز و استحکام ساخته شده است. بعضی آن را مقبره فضل بن سهل ذوالریاستین وزیر اعظم مأمون الرشید که در حمام سرخس به دست چند نفر غلام کشته شد می‌دانند که حضرت علی بن موسی الرضا علیه و علی جدّه و آبائّه و ابنائّه آلاف التحية والسلام قبل از وقوع واقعه از آن خبر داده بودند. لیکن از روی تاریخ بنای مقبره که بعد از چندین سال از قتل فضل ساخته بودند و تاریخ سنگ مقبره معلوم می‌شود که مقبره یکی از امرای ترك است. کلماتی چند در کتیبه ایوان به خط ثلث از گچ در آورده بودند که چند کلمه از اول و چند کلمه از

آخر به جا مانده که تاریخ نیز از او معلوم می شود باقی ریخته است. کلمات اول کتیبه این است و تمت هذه العماره کلمات آخر این است. فی ثمان وعشیرین و ثمان مائه. چند کلمه خط کوفی هم بالای کتیبه باگیچ در آورده اند که ریخته شده چیزی از آن خوانده نمی شود در مقبره وسط گنبد که از سطح زمین گنبد سه چارک ارتفاع دارد سنگی که يك چارک قطر دارد بالای آن نصب شده است و کلماتی چند بر آن سنگ به خط ثلث حجاری کرده اند که بعضی از آن و تاریخ آن شکسته و ریخته شده است. در اسم مدفون هم جزئی شکستگی بهم رسیده است. آنچه خوانده می شود این است هذه مرقد الامیر السعید الشهید المرحوم المغفور امیر تهمین ابن امیر غزاین ابو غاطاب مرقد و ترحم. و نواب مستطاب والا بعد از ملاحظه سرخس قدیمی بدون تأخیر و تأمل برای ملاحظه محکمه قوشید خان که در این خاک ساخته بوده است روانه گردیدند. خط راه همه جا به طرف شمال امتداد دارد و مسافت سه فرسخ است. رودخانه سرخس همه جا به فاصله کم در سمت چپ است دو فرسخ از مسافت که طی گردید آثار آبادی در کنار راه دیده شد که در قدیم قصبه یادهی بوده و خراب شده است. در ایالت مرحوم فریدون میرزا فرمانفرما که خان خوارزم به عزم جنگ با قوشید خان و دست اندازی به سرحدات دولت علیه به این صفحات آمده بود در این نقطه که یک فرسخی محکمه قوشید خان است اردو زده و سنگرها ساخته بوده است که آثار آن باقی است و فیما بین این سنگر و محکمه قوشید خان ربع فرسخ از راه دورتر تپه ای نمایان است موسوم به قانلی تپه و این همان تپه است که بالای آن خان خوارزم محمد امین خان کشته شده و سر او را به

دارالخلافة آوردند و حسب الحکم در خارج دروازه دولت دفن کردند و
شمس الشعراء قصیده‌ای ساخته بود که مطلعش این است:
افس خوارزم شه که سود به کیوان

با سرش آمد در این مبارک ایوان
نواب مستطاب والا بعد از طی مسافت به محکمۀ قوشید خان
رسیده سواره آن را تمام گردش کرده و ملاحظه نمود. قلعه بسیار محکم
و بزرگی است که ارك كوچكى هم دارد و همه اطراف آن خندق است و
در دو طرف آن باستان‌ها و دیوارها و سنگرها ساخته بوده است و
دور این آبادی یک فرسخ بوده است و حالا بیشتر آن خراب است.
برای احداث قلعه جدید نزدیکی این قلعه را پسند فرمودند و نهار در
این مکان در جنگل کنار رودخانه میل نموده عصر سوار شده وقت غروب
وارد اردو گردیدند.

روز جمعه پانزدهم : اطراف سرخس است. نواب مستطاب والا
میرزا محمد علی خان سرهنک مهندس را با جمعی از اهل بصیرت
مأمور نمودند که رفته اراضی متعلق به سرخس قدیم افراسیابی را یا
جائی که منتهی به ریگزار میشود بانهرهائی که سابقاً برای آبادی‌ها
و دهات خاک سرخس از رودخانه بند بسته و جدا کرده‌اند معلوم نمایند
و نقشه مختصری بردارد و در نزدیکی محکمۀ قوشیدخانی که روز قبل
اختیار نموده بودند نقطه مناسب معین کنند که قلعه جدیدی احداث شود
و انشاء الله تعالی آباد گردد. و پس از آن تا عصر خاطر والا مشغول تحریر
نوشتجات طهران گردید.

هوای اردو در کمال گرمی و شدت حرارت است، به حدی که

مذکور شد تخم مرغ در ریگ های کنار رودخانه پخته گردید و ملتزمین ركب در كمال سختی روز را گذرانیدند در این روز نوشتجات طهران كه به توسط پست دولتی به مشهد رسیده بود به صحابت غلام از مشهد به اردو رسید و شب خاطر والا مشغول ملاحظه آنها گردید. دو نفر تركمان كه در شورچه گرفتار شده بودند چون معلوم شد از تركمانان طایفه تاج سردار ورعیت دولت هستند مرخص گردیدند.

یوم شنبه شانزدهم: اطراق سرخس است و نواب مستطاب والا بهبودخان سرتیپ حاكم كلات را به موجب دست خط برای بعضی دستورالعمل ها احضار به اردو نمودند و عصر برای ملاحظه و سرکشی قلعه سرخس جدید سوار شدند و از دروازه ارك قلعه وارد گردیدند. سر باز و توپچی و شمشالچی ساخلوی قلعه كه در خارج قلعه درب دروازه صف بسته بودند هنگام ورود نواب مستطاب والا به قلعه احترامات نظامی به عمل آوردند و نواب مستطاب والا پس از ورود به ارك از در دروازه دیگر ارك گذشته داخل قلعه سرخس گردیدند. و سواره گردش و ملاحظه و سرکشی نموده ثانیاً از همان راه كه داخل شده بودند خارج گردیدند. این آبادی از خارج كه ملاحظه می شود دیواری مرتفع به طور مارییج با بروج محكمه دارد و خندق در چهار ذرع عرض و سه ذرع عمق بر آن محیط است، و در كمال استحكام به نظر می آمد و دور قلعه نیم فرسخ است لیكن داخل آن بسیار خراب و شبیه به قشلاق های ایالات است. عمارت ارك منحصر است به يك خانه خشتی دار الحکومه و چند باب خانه رعیتی كه توپچی ها در آن سكنی دارند و وسط قلعه به چهار قسمت كه منقسم شود سه قسمت آن اراضی بایر است. يك قسمت از وسط آن را كه سابق خانه ساخته و

نمایی از سرخس/ ۸۱

آباد کرده بودند و چند معبر راسته بر آن ترتیب داده بودند اکثر آن خانه‌ها نیز خراب است و قلیلی از آن باقی است که سرباز و شمشالچی در آن سکنی دارد. يك حمام كوچك و آب انباری مختصر دارد آب ارك و قلعه از نهری است که از رودخانه جدا کرده و آورده‌اند. در کم‌آبی آن هم خشك می‌شود آب ساکنین منحصر می‌شود به آب چاه و آب انبار. این قلعه دو دروازه دارد. یکی دروازه ارك که مفتوح است و یکی دروازه مرو که به احتیاط از شرارت و دزدی ترکمانان تکه‌مروی سابقاً بسته و خاک ریز کرده‌اند. نواب مستطاب والابعداز ملاحظه قلعه میل نمودند، به ملاحظه فاتحه خوانی مقبرای که در نیم فرسخی این قلعه در سمت مشرق آن است و معروف است به الغ بابا بروند. باینکه غروب نزدیک بود و بعضی از ملتزمین رکاب اشکالات وارد آورده از احتیاط خارج می‌دانستند. نواب مستطاب والاقبول نمودند با معدودی از سواران و خواص به آنجا رفتند.

مقبره مزبوره عبارت است از ایوان و گنبدی وسیع و عالی که از آجر ساخته و پرداخته بودند و بعضی کاشی‌کاری هم دارد که چندان امتیاز ندارد و سقف ایوان خراب شده و در دیوارها هم خرابی به هم رسیده است. مقبره در وسط گنبد است. سنگ و تاریخ ندارد که معلوم شود مقبره که بوده است.

در دور دوطاق نما که در جنبین درب گنبد است آیه الکرسی به خط ثلث از گچ بریده‌اند و در دور درب گنبد این عبارت را به خط مزبور از گچ بریده‌اند. انما امر عمارت هذا البقاع خدام شیخ الاسلام اعظم شمس الحق والملة والدین فخر الاسلام والمسلمین معین الضعفاء والمساکین محمد

ابن محمد لقمان مدضله فی سموات سنه سبع و خمسين و سبعمائنه.
و موکب و الاپس از فاتحه خوانی و تفرج يك ساعت از شب گذشته به
اردو مراجعت نمودند.

روزيکشنبه هفده : اطراق سرخس است. میرزا محمد علی خان
سرهنگ مهندس نقشه‌ای که حسب الحکم، از اراضی و مجاری آن طرف
رودخانه و سرخس تا محکمه قوشیدخان برداشته بود و نیز نقطه‌ای را که
از نزدیکی محکمه قوشیدخانی در کنار نهری که در قزل‌قایه از رودخانه
سرخس جدا شده است و در آن جا ثانیاً به رودخانه می‌ریزد برای قلعه
جدید مناسب یافته بود در آن نقشه نموده با نقشه قلعه جدید یازده برجی
که علیحده رسم کرده بود به نظر نواب مستطاب والا رسانید و پسندیده
نظر والا گردید و علی الفور به عباس خان حاکم سرخس مقرر شد که جمعی
از عملجات بایل و کلنگ و اسباب کار به سر نهر مزبور بفرستد و دروزه
اصلاح مختصری از آن نهر بکنند که برای قلعه جدید آبی به آن
جا برسد و بتوانند بنائی و قلعه‌سازی نمود تا بعد خرابی‌های نهر مزبور
با کمال دقت رفع گردیده و اصلاح کامل پذیرد و عباس خان حسب المقرر
به انجام خدمت مزبور رفت و چون میرزا محمد علی خان مهندس نقشه
اتک قوچان و دره‌گز و کلات را با چهلچهل درمأموریت سابق خود برداشته
بود امروز مقرر گردید از این جاتا چهلچهل و طرن رفته تا اردوی والا
در سرخس اقامت دارد، نقشه این جا را هم بردارد که متصل به نقشه سابق
نموده، تمام اتک بدون کسر در آن نقشه نموده شود و مشارالیه با اسباب
کار به محل مأموریت رفت و به بیست و پنج نفر ترکمان که همراه میرزا علی
محمد خان فرستاده شد از قرار ذیل انعام داده شد. بیست و پنج تومان.

نمائی از سرخس/ ۸۳

روز دوشنبه هیجده: اطراق سرخس است. در این روز به سهام‌الملک رئیس قشون مقرر رفت که تمام سواره ملتزمین رکاب را از روی کمال دقت سان دیده و ملاحظه داغ و اسب‌های آنها را نموده هر يك داغ ندارند داغ نمایند تا تمام سوار و اسب‌های آنها از سال گذشته واحدی اسب بی‌داغ نداشته باشد. و سهام‌الملک چند دسته از سوار را سان دیده اسب‌های بی‌داغ آنها را داغ کرد.

هوای سرخس امروز در شدت حرارت بود و باد گرم خطرناک می‌وزید. ناچار برای راحت نواب مستطاب والا و بعضی از ملتزمین رکاب به دستگیری ترکمان‌ها چند باب خارخانه ساخته شد که توانند لختی راحت نمود. امروز در چراگاه دواب، یکی از قاطران سرکاری راماری گزیده فوراً هلاک کرد و ملزوع از حدت زهر در اندک مدت چنان از هم بدر رفت که برای مباشرین قاطرخانه ممکن نشد داغ آن را بریده نزد رئیس خود بیاورند.

روز سه‌شنبه نوزدهم: اطراق سرخس است. سهام‌الملک امروز نیز چند دسته از سواره ملتزم رکاب را سان دیده اسب‌های بی‌داغ آنها را داغ نموده و موکب والا يك ساعت از روز گذشته برای بنای قلعه جدید که در نزدیکی محکمه قوشیدخان اختیار افتاده بود و آب را از نهری که در نزدیکی قزل‌قایه از رودخانه سرخس جدا شده است به آنجا رسانیده بودند حرکت نمود و جمعی معمار و بنا و عمله هم در موکب والا بودند و میرزا هاشم منجم‌باشی ساعت بنای قلعه را در چهار ساعت از دسته گذشته که شش ساعت و نیم از طلوع آفتاب رفته باشد به طالع برج سنبله درجه تعیین نموده بود که عطار و صاحب بیت درخانه یازدهم

مقارنه بازهره داشت. و شمس و مشتری درعاشر اتفاق افتاده بود. مریخ در دوازدهم و زحل در نهم. و قمر در دلو بود. به ساعت مزبور در حضور نواب مستطاب والا معماران صفحه‌ای را که میرزا محمد علی خان سرهنک مهندس معین نموده بود برای بنای قلعه یازده برجی تخطیط کرده و شروع بکار نمودند. امید است که انشاء الله عما قریب به اتمام برسد و به فاصله ربع فرسخ از این قلعه در کنار راه مرو تپه ایست موسوم به یاغلی تپه. مقرر شد در بالای آن تپه نیز برجی محکم که قراول خانه این قلعه باشد بنا نمایند. و یک هزار و دویست تومان برای مصارف بنائی از صندوق خانه داده شد و نواب مستطاب والا پس از فراغت از این کار در جنگل کنار رودخانه پیاده شده نهار میل کرده اندکی راحت نمودند و عصر به اردو مراجعت کردند. امروز در جنگل این رودخانه اسبی از غلامان فرار کرده بود. چند نفر غلام آنرا تعاقب نموده بودند از میان جمیعت قدری دور افتادند در جنگل بیری دیدند چون بی اسلحه بودند جرأت نزدیکی به آن نکرده و بیرهم از هیاهوی آنها فرار کرده بکسی اذیت نرسانید.

روز چهارشنبه بیستم: اطراق سرخس است. و سهام الملك امروز نیز مشغول سان غلامان و داغ کردن اسب‌های بی‌داغ آنها گردیده باقی مانده را تمام نمود. امروز میرزا محمد علی خان سرهنک مهندس که برای نقشه کشی خاکسرخس به سمت چهچهه و طرن رفته بود بعد از انجام خدمت مراجعت نمود. نواب مستطاب والا ترکمانان تکه و سالور رعایای دولت علیه را که در خاکسرخس خدمت و زراعت می‌کنند مورد التفات داشته امیدوار و دلگرم ساخته و برؤسای آنها از قرار تفصیل ذیل خلعت

التفات نمودند.

تاج سردار جبهه ترمه ایرانی توپ، پاپوش پهلوان جبهه ترمه ایرانی توپ. محاط سردار جبهه ترمه ایرانی توپ. ریش سفیدهای ترکمان جبهه ماهوت پنج توپ.

و به زین العابدین میرزای آجودان اردو مقرر شد که نقشه سرخس قدیمی و سرخس ناصری و محکمه قوشیدخانی را با مقیاس صحیح بردارد و مشارالیه حسب المقرر نقشه های مسطور را برداشته بنظر والارسانید و مطبوع افتاد.

روز پنجشنبه بیست و یکم: موکب والا سه ساعت از روز گذشته بقصد سرکشی سرحدات زورآباد و جام و غیره از راه پل خواتون حرکت نمود. منزل شب نزدیکی نوروزآباد است که قبل از ورود به سرخس اقامتگاه اردو بود. خط راه جنوب مایل بمشرق و مسافت همان چهار فرسخ. رودخانه سرخس در دست چپ حالت طبیعی اراضی و راه همان است که در یوم سیزدهم رجب نوشته شده است. نهارگاه در کنار راه بود و در راه اتفاقی نیفتاد جز اینکه ملتزمین رکاب مبارک شکار قراول و کبک و خوک و خرگوش زیاد کردند.

عباس خان حاکم سرخس و پسر او به خلعت والا از قراول مخلع شده از بین راه مرخص گردیدند و موکب والا سه ساعت بغروب مانده به اردو وارد گردید.

عباس خان سرداری ترمه کشمیری توپ یوسف خان پسر مشاروالیه سرداری ترمه ایرانی توپ.

روز جمعه بیست و دوم: موکب والا یک ساعت و نیم از روز گذشته

حرکت نمود. منزل شب پل خواتون است که نیز قبل از ورود سرخس اقامتگاه اردو بود. خط راه تا نزدیکی منزل بطرف جنوب و در نیم فرسخ پل خواتون بطرف جنوب مایل به مغرب ممتد است. و مسافت شش فرسخ رودخانه سرخس در سمت چپ و حالت طبیعی اراضی بقسمی است که در یوم دوازدهم رجب نوشته شده. نهارگاه مقابل شیر تپه در کنار رودخانه بود و شکار قرقاول و کبک امروز هم زیاد نصیب ملتزمین رکاب گردید. و موکت و الاسه ساعت بغروب مانده وارد اردو گردید. امروز کاغذجات طهران که بتوسط پسته از طهران به مشهد رسیده بود به صحابت غلام به اردو رسید و خاطر والا تا شب مشغول مطالعه آنها بود. در این منزل ارقام چند به عهده حاکم سرخس و قراولان آق در بند و مزدوران صادر کردند. که بعدها تبعه، هیچ یک از دول متحابه را بدون اینکه رقمی از نواب مستطاب و الایا حکمی از وزارت امور خارجه در دست داشته باشند اجازه دخول بخاک سرخس و سیاحت نمودن و نقشه برداشتن ندهند و مانع گردند. عصر امروز برادرزاده گل محمد خان سرکرده سواره سیستمی که جوانی پانزده ساله بود در کنار پل خواتون برای شست و شوی بدن از گرد راه به آب فرو رفت و بیرون نیامد. کسان او که مراقب بیرون آمدن او بودند همینکه توقف او را در زیر آب قدری از حد اعتدال خارج دیدند خود را به آب انداخته چند آنکه تجسس کردند او را نیافتند. همانا آن سوار جوان دوا سبه براه عدم تاخته بود. کسان او ناله و نفیر بر آوردند جمعی شناوران از اهل اردو به آب ریخته یکفرسخ و نیم از طول رودخانه را بدقت تمام تفحص کردند اثری از او ظاهر نشد بلکه آنشب و فردای آن را نیز از جستجو نیاسودند جسد او را هم نیافته مایوس گردیدند.

بهبودخان حاکم کلات بموجب احضار، امروز به اردوی والا رسید.

یوم شنبه بیست و سیم: از پیل خواتون به زور آباد سه راه هست. اول دربندگر ماب. دویم دربند شوراب. سیم دربند ناری. از راه اول بجهت زیادی آب رودخانه و بدی معبر آن از راه دویم و سیم بعلت سختی کوه و دره و تنگی راه آن عبور کالسکه و توپ متعسر است و اگر چه بردن توپ و کالسکه از هر سه راه محال نیست لیکن در بابت اینکه به اشکال و زحمت زیاد بردن آنها میسر می گردید نواب مستطاب والا مقرر داشتند توپ و کالسکه را عباسعلی خان سرتیپ فوج قرائی برگردانیده از راهی که اردو آمده بودند به پیل گزی برده و از راه دیگر که سه منزل دورتر است به زور آباد آورده ملحق اردو نمایند. نصف فوج قرائی و چهار دسته سوار و تدارک لازم همراه سرتیپ مشارالیه شد و او از راه مسطور به طرف مقصد روانه گردید و خاطر والا تا ظهر در منزل پیل خواتون مشغول تحریر جواب مطالب متعلقه مشهد و غیره گردیده نهار در منزل مزبور میل نموده بعد از ظهر موکب والا از رودخانه دربند شوراب که بعضی ترجیح بر راههای دیگر داده بودند به طرف زور آباد حرکت نمود.

منزل شب چشمه تیموری است. خط راه دوفرسخ و نیم فیما بین جنوب و مغرب و پس از آن تا منزل به طرف جنوب امتداد دارد. و مسافت شش فرسخ است. رودخانه سرخس از این راه دور افتاده دیگر دیده نمیشود و آب دیگر هم در راه نیست. پنج فرسخ این راه از میان کوهها و دره های پر غلف امتداد دارد و تماماً جنگل پسته است. يك فرسخ دیگر دشت است قلعه و آبادی مطلقاً در راه نیست. در نصفه راه تنگئی در کوه هست که دربند شوراب عبارت از آن است. در این نقطه

قدیماً سنگری از يك طرف كوه امتداد داده به طرف دیگر برده اند كه تقاطع به راه نموده است. و برجی سنگی بر يك طرف دیگر موسوم به برج خدا بخش دیده میشود كه بیشتر آن خراب است. بانی سنگر و برج امیر قلیچ خان تیموری است كه در ایالت مرحوم حاجی محمدولی میرزا با ایل تیموری در زورآباد سکنی داشته است.

امروز از سختی راه و بعد مسافت آن به اهل اردو خیلی بدگذشت و وقت مغرب موكب والا به اردو وارد گردیدند.

چشمه تیموری چمن و نی زاری است و آب کمی هم دارد. تر كمانان ساكنین زورآباد رعایای دولت قدری در اینجا زراعت کرده اند روزيكشنبه بیست و چهارم . موكب والا دوساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب زورآباد است. خط راه به طرف جنوب مایل به مشرق امتداد دارد و مسافت سه فرسخ است. رودخانه و نهر و چشمه در راه نیست و تمام مسافت دشت است كه بعضی جاها علف هم دارد. و همه جا مستعد زراعت و آبادی است.

آبادی سمت راست. اول قلعه خرابه خالی از سکنه موسوم به گوش لاغر است. دویم قلعه خالی از سکنه و خراب است كه قدیماً قلعه زورآباد بوده است. در سمت چپ علامت آبادی به هیچ وجه نیست.

نهارگاه امروز نیم فرسخی زورآباد در بالای تپه بلندی مشرف به زورآباد بود. امروز دوبره آهو یکی زنده و یکی كشته در راه صید شد. يكفرسخ به منزل مانده میرزا محمد حسین هرانی حاكم جام و باخرز و سواره های جامی و رؤسای تر كمانان زورآباد به استقبال موكب والا آمدند و موكب والا از میان او به تر كمانان عبور نموده به اردو كه مقابل

اوبه در کنار چشمه نصب شده بود ورود نمود. و هنگام عبور از میان اوبه قاضی و ملاها و عموم ترکمانهای زورآباد از بزرگ و کوچک در خارج اوبه سر راه صف بسته دعا به وجود مسعود می نمودند. و يك نفر از ترکمانها ایستاده به زبان ترکی متصل می گفت سرفرو دیارید. و ترکمانها خاصه اطفال آنها به طور مضحکی تعظیم می کردند و احترام به عمل می آوردند و نواب مستطاب والا چند دقیقه توقف فرموده به قاضی و ملاها اظهار مهربانی کرده گذشتند.

زورآباد قدیمآيك ولایتی بوده و در ایالت مرحوم حاجی محمد میرزا امیر قلیچ خان تیموری را با دوازده هزار ایل تیموری مرحوم مزبور به آنجا سکنی داده بود. و اوارك و قلعه هم احداث کرده و این خاك منظم بود. بعد از آن مرحوم، رفته رفته خراب شد و ایل تیموری از آنجا کوچیدند. بکلی از حلیه آبادی افتاد و ترکمانها هنگام تاخت و تاز وقت رفتن و مراجعت در این جلگه راحت می گردند و کمال ناامنی را داشت. حال فی الجمله خرابی به دیوار ارك راه یافته است، لیکن قلعه به کلی خراب است.

دوشنبه بیست و پنجم: اطراف زورآباد است. نواب مستطاب والا امروز جمعی از ملاها و رؤسای ترکمانان سالور را خواسته به مراجع و الاستمال و مسرور نمودند و مقرر داشتند سهام الملك و میرزا محمد حسین هرانی حاکم جام و باخرز و زین العابدین میرزا آجودان اردو به قلعه زورآباد که ترکمانهای سالور در آنجا و در خارج آن اوبه دارند رفته ملاحظه خرابی آن را نموده و خرج آبادی آن را بر آورد کرده نقشه درستی کشیده به نظر والا برسانند، و مشارالیه به آنجا رفته بعد از ملاحظه و

دقت به غرض رسانیدند که زور آباد دو قلعه متصل به یکدیگر است. یکی کوچکتر که شصت ذرع غرض و دویست و ده ذرع طول و چهار برج دارد. و یکی دیگر بزرگتر که سیصد و چهل ذرع عرض و سیصد و چهل ذرع طول دارد. و قسمی ساخته شده است که قلعه کوچک می تواند ارگ قلعه بزرگ باشد. خرابی دیوار قلعه کوچک کمتر است لیکن دیوار قلعه بزرگ خرابی زیاد دارد. فی الجمله از دیوارهای آن باقی است.

نواب مستطاب والاچنین صلاح دیدند که قلعه کوچک را برای حاکم و نوکر ساخلو و استعداد آلات حربیه آباد نموده بقدر لزوم نوکر سرحد دار و اسباب و آلات سرحداری در آنجا بگذارند. که عندالضروره معطلی به هیچ وجه نداشته باشند و دیوار محیط قلعه بزرگ را آنچه باقی است تعمیر و آنچه خراب شده از نو بسازند. برای سکنی ترکمانها که عجالتاً آلاچق آنها در قلعه باشد و بعد از اینکه تکمیل امنیت شد در داخل قلعه بزرگ خانه رعیتی ساخته شود و ترکمانها آلاچق را موقوف نموده در آن خانه ها توقف نمایند که دل بستگی آنها زیاده نداشته مثل سایر رعایا در تحت مدنیت در آیند و انشاء الله این دو قلعه شهری در کمال متانت و استحکام و حاکم نشین شده و ملک زور آباد رفته رفته یکی از ولایات سرحدی خراسان گردد. لهذا زین العابدین میرزا به دستور العمل و الا نقشه ارکی که دارای ده برج و دو دروازه و یک باستیان مشرف به شهر و عمارت حاکم نشین و سر بازخانه و قورخانه و آب انبار و مسجد و حمام و خیابانها و باغچه ها باشد. به اندازه فضای همان قلعه کوچک طرح و رسم نموده که یکی از دروازه ها به طرف خارج و دروازه دیگر به طرف قلعه بزرگ که شهر این ارگ است مفتوح

گردد. و برج مربع باستیان مانندی در سردرب دروازه‌ای که به طرف قلعه بزرگ است ساخته شود و يك برج زاویه سمت قلعه بزرگ محل يك عراده توپ و يك برج زاویه سمت بیابان هم محل يك عراده توپ دیگر باشد و این ارك که در زمین بلندی هم واقع است مسلط بر قلعه بزرگ و بیابان بوده عندالضروره کوتوال آن استعمال قوه حربه خود را با تسلط تمام به آسانی تواند نمود، و این طرح پسندیده خاطر والا گردید و مقرر شد جناب مستشار الملك جمعی از اهل بصیرت و اطلاع را حاضر نموده بر آورد خرج این شهر را بنمایند که اصلاحات و استحکامات بروج و باره قلعه ارك مطابق نقشه بشود و عمارات و بیوتات داخلی آن هم تمام ساخته و آماده گردد. و فقط دیوار محیط قلعه بزرگ هم ساخته استحکام داده شود. و جناب مشارالیه با حضور اهل خبره در کمال صرفه و غبطه آبادی ارك و حصار شهر را به انضمام مخارج افتتاح شش قنات در پنج هزار تومان بر آورد نمود و مقرر رفت از شهر مشهد و تربت حیدریه چند معمار و بنا و نجار و مقنی با اسباب کار معجله بیایند و مشغول کار گردند و یک هزار پانصد تومان هم برای مخارج از صندوقخانه داده شد و در این روز مقرر شد میرزا محمد حسین هراتی حاکم جام و با خرز با امیر معصوم خان ایشک آقاسی باشی و جمعی دیگر به او به ترکمانها رفته عدد و خانوار سالور ساکنین زورآباد را با عدد و نفوس آنها مشخص نموده بحضور والایا بیاورند. و آنها حسب الامر به انجام خدمت مزبور رفتند.

امروز طرف عصر قاضی و ملاها و رؤسای ترکمانان را بحضور خواسته اظهار مهربانی و التفات به آنها نمودند.

سه‌شنبه بیست و ششم: اطراف زور آباد است. نواب مستطاب والا امروز به قصد ملاحظه مقبره خواجه حسام‌الدین و قراولخانه کرمان که در کنار رودخانه هری رود واقع است و سه فرسخ به زور آباد مسافت دارد و یکی از نقاط سرحدی و قراولخانه است سوار شده، اول به دو قلعه کوچک و بزرگ زور آباد و میان او به ترکمان‌ها رفته همه را بدقت ملاحظه نمودند، پس از آن به طرف مقصد روانه شدند. بعضی نقاط کنار رود هری رود را ملاحظه نموده بعد به فاتحه خوانی مقبره خواجه حسام‌الدین رفته ملاحظه و تفرج نمودند. در خواجه حسام‌الدین آثار آبادی زیاد دیده شد که گویا شهر یا قصبه بزرگی بوده و مقبره مزبوره بطور چهار طاقی بزرگ از آجر ساخته شده و بخرابی است. و در نزدیکی آن مقبره‌ای شبیه به برج طغرل که در دری است دیده شد که سقف آن خراب شده و بعضی خطوط کوفی در کتیبه آن از گچ درآورده‌اند که اغلب ریخته شده و چیزی از آن خوانده نمی‌شود. احتمال می‌رود مقبره یکی از سلاطین یا امرای سلجوقی یا مغول بوده است. و نزدیک آن علامت شبستانی هم هست که گویا مسجد بوده و قبرستانی در حوالی آن است که سنگ قبرها چندان امتیازی ندارد و مدفون از معارف نیست. تاریخ آن سنگ‌ها هزار و سی و شش و هزار و پنجاه و چهار است.

بالجمله پس از صرف نهار و راحت مراجعت نموده یکساعت به غروب مانده به اردو وارد گردیدند.

امروز در چنگل و بی‌زارهای عرض راه به قدری قراول و کبک بود که ملتزمین رکاب بدون تیر و تفنگ بسیاری از آنها را زنده گرفتند و نیز شکار کوهی بسیار بایک کره‌گور، ترکمان‌ها و اهل اردو به حضور

والا آوردند. و برای تمام صاحب منصب های ملتزمین رکاب قسمت فرستاده شد. و امروز نواب مستطاب والا میرزا محمد علی خان سر هنگ مهندس را مأمور نمودند که نقشه خط سرحدی را از پل خواتون تا کافر قلعه که اول خاک هرات است برداشته در منازل بعد به اردو ملحق شود.

امروز نیز جمعی از رؤسای ترکمانها اظهار مهربانی نموده آنها را به رعیتی دولت علیه مستظهر و امیدوار کردند.

چهارشنبه بیست و هفتم: امروز میرزا محمد حسین هراتی حاکم جام و باختر و ایشک آقاسی باشی و سایر مأمورین عدد و خانوار و عدد و نفوس ترکمانها را که در این دوروز مشغول تعیین آن بودند به حضور والا آوردند. یک هزار و چهارصد و شصت و هفت خانوار اند. و چهار هزار و هشتصد و هفت نفر عدد نفوس آنها است و خاطر والا امروز مشغول تحریر نوشتجات دارالخلافه گردید که انجام داده فردا به صحابت غلام به مشهد فرستاده شود که به پسته یکشنبه برسد.

طرف عصر توپ و کالسکه که در پل خاتون از اردو جدا شده بود و از راه شورچه با عباس علی خان سرتیب روانه گردیده بود به اردو ملحق گردید.

پنجشنبه بیست و هشتم: اطراق زورآباد است. امروز نواب مستطاب والا از معارف ترکمانهای زورآباد بعضی نوشتجات صریح در امنیت و رعیتی آنها بدولت علیه ایران گرفته ضبط فرمودند و تمام رؤسای آنها را به حضور خواسته اظهار مرحمت و مهربانی نموده منگلی مرادخان که یکی از بزرگ زاده های آنهاست به ریاست ترکمانهای ساکنین زورآباد منصوب نمودند و یکصد نفر سوار به سرکردگی

تکه‌خان که نیزیکی از انجاب است از ترکمانها برای قراولی وسایر خدمت سرحدی گرفته قرارجیره ومواجب آنها را دادند وسفارش و تأکیدات لازمه به همه ترکمانها نمودند واز قرار تفضیل ذیل انعام نقدی هزار تومان. خلعت جبه بیست ویک توپ. شال ترمه ایرانی پنج طاقه. ترمه کشمیری توپ. ترمه ایرانی شش توپ. ماهوت چهارده توپ. منگلی مرادخان جبه ترمه کشمیری توپ. قاضی وایشانان جبه ترمه ایرانی توپ. تکه‌خان سرکرده سواره جبه ترمه ایرانی حاشیه‌دار توپ. بیک نظرخان جبه ترمه ایرانی توپ. دوست محمدبای یلواج جبه ترمه ایرانی توپ. فرمان مراد شال ترمه ایرانی طاقه. بای وردی خان شال ترمه ایرانی طاقه. صفرعلی بیک شال ترمه ایرانی طاقه. محمدحسن بای شال ترمه ایرانی طاقه. فراول باشی شال ترمه ایرانی طاقه. سایر ریش - سفیدان جبه ماهوت چهارده توپ. انعام و خلعت از جانب دولت علیه به آنها مبذول داشتند وقهرمان میرزا پسر مرحوم شجاع السلطنه حسنعلی میرزا راکه مردی کافی وآزموده وجنگ دیده ودر خراسان غالباً حکومت های سرحدی و ریاست سوار داشته است برای حکومت زورآباد انتخاب نمودند اورا از تربت حیدریه احضار کردند وغلامی مخصوص برای آوردن او روانه شد. وچون قلعه زورآباد هنوز استحکامی کامل ندارد برحسب لزوم وضورت موافق تفصیل ازقشون فوج قرائی پنججاه نفر. سواره جمشیدی یکصد نفر. توپچی بیست نفر قورخانچی دوفتر عمله اصطبل ده نفر. توپ ۶ پوند پی‌خوان دو عراده. اسب توپخانه بیست عدد. قورخانه پنججاه بار.

ملتزمین رکاب و استعدادات لازمه که همراه اردو بود در

زورآبادگذار عباسعلی خان سرتیپ فوج قرائسی را به سرداری نرمة کشمیری مخلص نمودند به کوتوالی موقتی قلعه زورآباد منصوب داشته ومقرر نمودند آن قدر در زورآباد متوقف باشد که قلعه آن استحکام یافته قورخانه واستعدادات حربیه را در انبار قورخانه قلعه که ساخته میشود جا داده توپها را بربروج کشیده دوست نفر سرباز فیروزکوهی بایک نفر یاور آنها که بعد از ورود مشهد مقدس برای ساخلو زورآباد فرستاده میشود درمنازلی که برای آنها ساخته میشود منزل داده وهر وقت قهرمان میرزا حاکم زورآباد وارد شود با او باکمال تمکین در خدمات سرحدی دولت علیه همراهی داشته باشد وپس از اینکه از انتظام تمام کارها اطمینان حاصل نمود به اطلاع قهرمان میرزا مراتب را اظهار کنند تا دستورالعمل مراجعت او به اقتضای وقت داده شود ودر این روز حیدرقلی خان سرتیپ شمشالچی ها را باشمشالچیان وسواره مفصله درذیل ازملتزمین رکاب که وجود آنها بعدها دررکاب لازم نبود شمشالچی ها پنجاه نفر. سواره افشار پنجاه نفر. سواره بیزکی ۵۰ عدد. سواره رادکانی چهل نفر. سواره سیستانی بیست پنج نفر، مرخص خانه های خود نمودند.

جمعه بیست و نهم: موکب والادوساعت ازروز گذشته حرکت نمود. منزل شب درسرآب موش قال است. خطراه تادوفرسخ که به قلعه خرابه گوش لاغر میرسد همان راه است که روزیکشنبه بیست و چهارم ورود به زورآباد نوشته شد وبطرف شمال مایل به مغرب واز گوش لاغر تا منزل با انحرافات جزئی که به طرف مشرق مایل به جنوب امتداد دارد. و مسافت چهار فرسخ است. اغلب این راه آب چشمه دارد که بقدر نهر

زراعت هست و در چند نقطه ترکمانهای سالور ساکنین زور آباد زراعت زیادی کرده اند. از گوش لاغر تا منزل راه در میان دو کوه که تمام جنگل نی و کز و علفزار است امتداد دارد.

نهارگاه امروز در میان دره در کنار جنگل و چشمه آب بود. قلعه و آبادی در راه نیست. در سمت راست در کنار تپه در دو نقطه آسیا خرابه در کنار راه هست، و در سمت چپ همان قلعه خرابه گوش لاغر است بالای تپه مرتفع که سکنه ندارد، و موکب والا پس از طی مسافت چهار ساعت به غروب مانده به منزل وارد شدند امروز بعد از ورود [به] منزل اهل ارود به میان نیزار ریخته برای دواب علف و نی بریده جمع می کردند. پلنگ ماده ای از نیزار بیرون جسته به کوه کوچک کنار نیزار بالا رفت جمعی از اهل ارود سواره و پیاده با اسلحه و بی اسلحه از عقب و جلو او بکوه صعود نمودند. پلنگ وحشت کرده سواری رازخمی کرده از اسب بزیر کشیده و فرار کرد. تیر بسیاری بسمت آن از اطراف خالی کردند. لهذا مستاصل شده از کوه ثانیاً به طرف نیزار گریخت چند سواره خراسانی و چند نفر از ترکمانهای زور آباد پیاده شده با شمشیرهای کشیده و چند نفر سرباز فوج کزاز با قمه و چوب به احتمال اینکه تیرهای کاری به پلنگ خورده است به نیزار داخل شده با شمشیر نیها را حرکت میدادند که پلنگ تیر خورده را پیدا کرده شکار کنند. از اتفاقات پلنگ دیگر نری سالم در میان نیزار بود غفله بیرون آمده حمله به آنها نمود و چند نفر را زخمی کرد. با شمشیر و چوب و سنگ پلنگ را کشته به حضور والا آوردند، و به انعام نایل گردیدند. نه نفر از سواره خراسانی و ترکمانها و سربازان زخم دار

نمائی از سرخی/ ۹۷

شدند. حسب الحکم والا میرزا سید احمد طبیب و جراح نظام زخم‌های آنها را بسته هیچ‌یک کاری نبود و نیز اهل ارود و یک گفتار هم شکار کرده به حضور والا آورده. انعام گرفتند و نواب مستطاب والا جمعی را مأمور نمودند تا شب در میان نی‌زار و اطراف تفحص کردند. شاید پلنگ ماده تیر خورده را پیدا کنند. اثری از آن پیدا نشد.

شب محل ارود به قدری سرد بود که اهل ارود محتاج به آتش شده بودند و دو لحاف اشخاص را از سرما حفظ نمی‌کرد.

امروز به بودخان حاکم کلات بعد از گرفتن دستور العمل‌های خود مرخص به معاودت کلات گردیده بیک توپ جبّه ترمه کشمیری مخلع شد.

شنبه سلخ رجب : موکب والا یک ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب در نزدیکی قلعه خرابه نیمسنگ است. خط راه ما بین جنوب و مشرق امتداد دارد و مسافت هفت فرسخ است. در اغلب راه چشمه‌های آب به قدر یک سنگ از میان دره جاری است و کنار آن نی و گز است. زراعت در راه دیده نمی‌شود جز در منزل گاه. تمام این راه از میان دره و فیما بین دو کوه که بعضی جاها وسیع و بعضی جاها کم وسعت است ممتد است.

نهارگاه در وسط راه کنار نهر آب و جنگل نی بوده و این نقطه آخر خاک زور آباد و اول خاک جام است و در بالای تپه بلندی برج قراول خانه‌ای هست که حال بائر است. قلعه و آبادی در کنار راه نیست. لیکن در پشت کوه اطراف قلعه خرابه متعدد هست که مدتها از حلیه آبادی افتاده و بائر مانده است.

امروز در راه چند رأس آهودیده شد، لیکن هیچ يك شکار نشد. موکب والا چهار ساعت به غروب مانده به منزل ورود نمود. يك پوست ببر و يك سر گراز که چند روز قبل تر کمانها شکار کرده بودند به حضور والا آوردند نیمسنگ ده آبادی بوده است. حال به کلی خراب است و تر کمانان سالور ساکن جام در آنجا زراعت زیادی کرده اند.

یکشنبه غره شهر شعبان: یک ساعت از دسته گذشته موکب والا حرکت نمود. منزل شب محمود آباد جام است. خط راه از میان جنوب و مغرب امتداد دارد و مسافت سه فرسخ است. آب در راه نیست. جز در دهات. زراعت متعلق به امقان، و محمود آباد در راه زیاد دیده شد. فرسخ اول این راه از میان دره وسیع که آب و چمن دارد ممتد است و از در بندی خارج میشود. دو فرسخ آخر جلگه جام است و اراضی آن بائر و مستعد آبادی است.

نهارگاه قریه امقان ملکی جبار قلی يك ارگنجی است که نیم فرسخ از راه دور است. سکنه این قریه را کلیه ارگنجی می گویند به علت اینکه پنجاه و دو سال قبل الله قلی خان اوزبك در ضمن قلی ایناق برادر او با جمعیت و استعداد دو دفعه به جام آمده قریه امقان را باد و قلعه دیگر که در حوالی آن و در پشت تپه و مسمی به رو بنج و سمر قاده است به غلبه گرفته تاراج کردند و سکنه آنجا را تماماً از صغیر و کبیر وانات و ذکور کوچ داده به ارگنج برده در آنجا سکونت دادند. بعد از چهل و پنج سال که هفت سال قبل باشد در غلبه دولت روس به آنجا اینها را مأمورین دولت روس آزاد کرده به ایران فرستادند و آنها آمده دهات خود را آباد کرده سکنی نموده اند. و بین اهالی اطراف مسمی به ارگنجی شده اند.

دهات عرض راه منحصر به قلعه امقان و قلعه نو و در سمت چپ نزدیک به راه است.

در این روز سواره جامی هفتصد نفرند. ساخته و پرداخته به استقبال موکب والا آمده از حضور و الا گذشتند و چون این سواره کمال آراستگی را داشتند پسندیده خاطر والا گردیدند و به سرکردگان و آحاد و افراد سواره اظهار مهربانی نمودند.

پنج ساعت به غروب مانده از جام رود عبور کرده در چمن مقابل محمودآباد محل اردو نزول نمودند.

محمودآباد از دهات معتبر آباد جام است. و ملتزمین رکاب که قریب یکماه بود میوه و سبزی به چشم ندیده بودند در این قریه از میوه جات و سبزی آلات محظوظ گردیدند.

جام رود از کوههای بالاتراز محمودآباد جریان می یابد و از جلگه جام می گذرد. در آخر جلگه جام به هری رود میریزد.

دوشنبه دوم شعبان: موکب والا یک ساعت از روز گذشته حرکت نمود منزل شب تربت شیخ جام است. خط راه به طرف مشرق مایل به جنوب امتداد دارد و مسافت چهار فرسخ است.

رودخانه جام رود به فاصله کم در سمت چپ راه است. در راه زراعت متعلق به دهات، بسیار از دور دیده میشود و راه از پست و بلندی که علف کم و خار بسیار دارد ممتد است. و راه دیگر از کنار رودخانه جام رود دارد که بین دو راه فاصله کمی است و این راه به واسطه سهولت عبور کالسکه و توپ اختیار افتاد. نهارگاه امروز منزل بود.

دهات سمت راست: اول قلعه نو ملکی سهام الملك. دوم بزرگ ملکی

کدخدا جبار جامی. دهات سمت چپ اول قلعه نو ملکی میرزا جعفر. دویم امقان ملکی رعایای ارگنجی که روز قبل نهارگاه بود. سیم. یاقوتین موقوفه آستانه مبارکه. چهارم. قادر آباد ملکی گلزارخان هراتی پنجم. سلطان آباد احدائی نواب مستطاب والا حسام السلطنه که حالا معروف به حسن آباد و ملکی آقاخورد است. قلعبجات دیگر زیاد است ولی هیچ يك آباد نیست و تمام از تطاول ترکمانان بائر گردیده است.

معروف است که جام دارای سیصد و پنجاه قریه بوده است و حالا قریب بیست قریه از آن آباد است و باقی تماماً خراب و قنواة آن از آبادی افتاده است. در نیم فرسخی تربت سواره تربتی به استقبال موکب والا آمدند و از لحاظ والا گذشتند و نواب مستطاب والا قبل از ظهر به اردو وارد گردیده و بدو به قصد فاتحه خوانی و طلب همت به مقبره شیخ احمد جامی طاب ثراه رفته تا عصر در آنجا توقف و هنگام عصر به اردو مراجعت نمودند. قلعه تربت در کمال استحکام و آبادی است. در داخل چند باب دکان هم دارد و در اطراف خارج قلعه باغات میوه و انگور بسیار است و بریشم هم در آنجا عمل می آید. کاروانسرای آجری از آثار قدیم در خارج قلعه هست که باقی آن معلوم نیست و نزدیک به انهدام است. و این شهر دارالحکومه جام است و عمارت حکومتی هم در داخل قلعه دارد.

سه شنبه سیم شعبان: اطراف تربت است. نواب مستطاب والا مقرر داشتند سهام الملك امر و زسواره جامی را در خارج قلعه سان دیده اسبهای آنها را داغ کند و مشارالیه از صبح تا عصر مشغول این کار بود. و نیز بنده نگارنده حسب الحکم به ملاحظه و دقت خطوط کاشی و غیره که در

[illegible]

مزار شيخ جام است به مقبره مزبور رفت، تا آنچه فايده به حال تاريخ داشته باشد معلوم نمايد. عمارات متعلق به مزار مزبور كه به مروراهل خير و صلاح بناكرده اند عبارت است از يك ايوان بزرگ و گنبدى عالى و صحنى وسيع و باغى مشجر. مزار شيخ جام طاب ثراه در فضاي صحن جلو ايوان واقع است. درخت پسته اى در روى قبر شيخ مرحوم روئيده شده است و محجرى از سنگ سياه دور قبر ترتيب داده اند. چند نفر از اولاد شيخ مرحوم در اطراف قبر شيخ مدفون گرديده اند. دو مسجد كوچك در سمت راست و چپ ايوان است كه درب آن دو مسجد از ميان ايوان است. مسجد سمت راست مسمى به مسجد سفيد و مسجد سمت چپ معروف به مسجد كرماني است كه معمار آن كرماني بوده است. و به اين اسم معروف شده.

خانقاهى در سمت شمال گنبد مسطور هست مشهور به سراچه و مسجدى در سمت مغرب گنبد است معروف به مسجد جامع جديد بناهاى مسطور تا اين وقت كه سال هجرت يكهزار و دوست و نودونه رسيده دابر است. و اتصال تمام به گنبد و ايوان دارد. و سر درب صحن هم خالى از امتياز نيست و در خارج بناهاى مسطور در سمت شمال و جنوب و مشرق چند بناى عالى وصل به بناهاى مسطور قديماً ساخته بودند كه حال اغلب از آنها خراب و از حليه آبادى افتاده است.

اول: مدرسه و گنبد سبز است در جانب شمال.

دويم: مدرسه متصل به سراچه است كه آن نيز در سمت شمال

و متصل به مدرسه و گنبد سبز است.

سيم: مسجد جامع قديم در سمت جنوب است.

نمائی از سرخس / ۱۰۳

چهارم: مدرسه دیگر متصل به جامع قدیم و ایضا در سمت جنوب است.

پنجم و ششم: دو خانقاه در سمت مشرق است.

کتابی در ترتیب بدست آمد که در سلطنت شاه تیموری نوشته شده بود اگر چه مؤلف آن معلوم نبود لیکن قدمت آن می تواند اسباب صحت آن باشد. مطابق مسطورات کتاب مزبور بانی ایوان و گنبد قیماش سنجری بوده است که بعد از نود و هفت سال از وفات شیخ جام عمارت نموده بانی مسجد سفید و مسجد کرمانی و زینت ایوان و گنبد ملک غیاث الدین محمد ابن محمد ابن محمد ابی بکر کرت بوده است که در سنه ثلاثین و سبعمائه عمارت نموده و بانی سراچه شیخ شهاب الدین اسمعیل، و بانی مسجد جامع جدید امیر جلال الدین فیروز شاه، و بانی درب مزار خواجه ابن خواجه شهاب الدین اسماعیل، بانی مدرسه و گنبد سبز نیز امیر جلال الدین فیروز شاه. بانی مدرسه جنب سراچه خواجه محمد فریومذی وزیر. و بانی مسجد جامع قدیم خواجه رضی الدین محمد متولی. و بانی مدرسه متصل به جامع قدیم امیر شاه ملک. و بانی دو خانقاه سمت مشرق امیر تیمور گورگان است و تمام بناهای مسطور در سلطنت شاه رخ شاه تیموری در کمال رونق و آبادی بود و در زمان سلطنت شاه عباس ماضی صفوی انار الله برهانه ایوان گنبد به کاشی معرق ممتاز زینت یافته است که هنوز اغلب آن باقی است. و یکی از امرای شاه عباس، آب انباری در میان باغ و جلو سردرب ساخته است که آب گوارائی دارد و بین اهالی آنجا معروف است که هر وقت ایالت خراسان یا حکومت جام تغییر می کند چند روز قبل، آن آب گل آلود میشود و آن را از کرامت شیخ

جام می‌دانند. در کتیبه اعلی ایوان جلو گنبد این کلمات با کاشی معرق به خط ثلث ترتیب یافته است «انفق تجدید هذه العمارة الرفیعة در اوان دولت خاقان الاعظم نتیجه اولا خیر الامم نقاده احفاد نبی المکرم ابو- المظفر شاه عباس الحینی الموسوی خلد مملکة» و رباعی ماده تاریخ وفات شیخ جام که معروف است در محجر مزار شیخ حجازی شده است. که احمد جامی قدس سره تاریخ است ۵۳۶. در یکی از نماهای صحن این کلمات با کاشی معرق به خط نسخ مرتب گردیده. «هذه العمارة عمل العبد الضعیف استاد حاجی زین جامع شیرازی غفر الله له فی سنة اربع و اربعین و ثمان مائه در دو طرف محراب مسجد کرمانی این کلمات را به خط نسخ از گچ بریده اند. «عمل عبد الضعیف النحیف الراجی الی رحمة رب العزیز. خواجوزکی ابن محمد ابن مسعود کرمانی و تم هذه المحراب به عنوان الملك الوهاب فی اوائل شهر... ثمان مائه

در درب ایوان که در کمال امتیاز منبت کرده اند این کلمات به خط نسخ کنده شده. تمت فی شهر دهم رجب سنة ثلاث و ثلاثین و سبع مائه. بالای همان درب کنده شده هذا الباب عمل استاد فرخ تبریزی. در کتیبه جلو آب انبار این اشعار به خط نستعلیق حجازی شده است.

در زمان شه جهان عباس	فخر اولاد سید کونین
یکی از بندگان درگاهش	خان فیروز جنگ ابن حسین
ساخت حوضی برای تشنه لبان	که ازان جام یافت زینت وزین
پی تاریخ این خجسته بنا	که بود آب زندگی را عین

زدصلا خضر خامه کی تشنه دم آبی بخور بیاد حسین
کتبه العبد المذنب علیرضا عباسی غفر ذنوبه.
بعضی از سلاطین و بزرگان که به این مکان شریف نزول کردند
مختصری بیادگار در دیوار گنبد و محجر مزار نوشته اند. از جمله محمد
همایون پادشاه هندوستان که در سلطنت شاه طهماسب صفوی به ایران سفر
کرده بود این کلمات را با مرکب به محجر دور مزار نوشته است و عجب
است با اینکه سیصد و چهل و هشت سال است برف و باران باریده هنوز
خوانده میشود و آن کلمات این است.

ای همت تو ندا پذیر همه کس ظاهر به جناب تو ضمیر همه کس
درگاه در تو قبله گاه همه خلق لطف به کرشمه دست گیر همه کس
سرگشته بادیۀ بی سرانجامی محمد همایون. شنبه ۱۴ شهر شوال
۹۵۱. و علی قلی خان حاکم هرات که گویا مهمان دار آن پادشاه بوده
کلماتی چند در همان محجر نوشته که خوانده نمی شود. اسم خود را
علی قلی خان سپهسالار ایران نوشته و شاهنشاه مغفور مبرور محمد شاه
غازی در سفر اول که در ولایت خراسان به تسخیر هرات تشریف می بردند
این کلمات را در میان گنبد به خط مبارک بر روی گچ نوشته اند:

ز احمد تا احد يك میم فرق است

دو عالم اندر این يك میم غرق است

حرره ۴۸-۴۴ سنه ۱۲۴۹. لیکن بی شعوری به خیال خود خدمت
پنداشته شعر را که آن شاهنشاه به خط مبارک نوشته اند حک کرده قدری
جلی تر به خط خود نوشته. از دست خط مبارک آن شاهنشاه جز لفظ حرره
و اسم مبارک که به اعداد نوشته اند چیز دیگر بر جا نمانده است.

چهارشنبه چهارم: موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب نزدیکی قلعه خرابه نیل آباد چشمه مودودیک است. خط راه بدو مابین جنوب و مشرق. پس از آن به طرف مشرق امتداد دارد و مسافت چهار فرسخ است. رودخانه و آب مطلقاً در راه نیست و زراعت در راه دیده نمی شود. تمام راه در اراضی بائر مستعد آبادی ممتد است. نهارگاه منزل بود. دهات خرابه در راه هست. لیکن هیچ یک سکنه ندارد. تپه ای در کنار راه هست موسوم به تپه شاهی می گویند نادرشاه آن را احداث کرده است. امروز غالب مسافت از شاهراه هرات طی شد. و در نزدیکی منزل از شاه راه هرات راه مایل به سمت چپ گردیده، راه هرات از سمت راست امتداد می یابد. در نزدیکی منزل، قلعه خرابه پوزکان است که نواب مستطاب والا حسام السلطنه برجی در آنجا ساخته اند. و محل قراول است. مقبره شیخ اباذر پوزکانی که یکی از اوتاد بوده در خارج قلعه مزبور است و اهالی دهات اطراف را اعتقادی تمام به آن مقبره است و هر سال به آنجا آمده قربانی می کنند و در حوالی آن جنگل کوچکی است. می گویند آن نقطه در زمان ناامنی محل راحت تر کمانان هنگام تاخت و تاز بوده است. وقت ظهر موکب والا به منزل ورود نمود و اوقات والا در این منزل صرف تحریر نوشته جات طهران گردیده به توسط غلام به مشهد فرستاده شد که به چاپارپست یکشنبه برسد. چشمه مودودیک نی زاری است در کنار تپه، آب کمی هم دارد.

پنجشنبه پنجم: موکب والا اول طلوع آفتاب حرکت نمود. منزل شب محسن آباد است. خط راه به طرف جنوب امتداد دارد. و مسافت

شش فرسخ است. رودخانه و آب در راه نیست. زراعت در هیچ جا دیده نمیشود جز نزدیکی منزل که زراعت متعلقه به محسن آباد دیده شد. شاهراه هرات امروز به فاصله کم در سمت راست است و تمام راه در اراضی بائر مستعد زراعت و آبادی ممتد است. نهارگاه منزل بود. قلعه و آبادی راه منحصر به قلعه عباس آباد و کاروانسرای است در سمت راست دو فرسخ به محسن آباد مانده در کنار شاهراه هرات که شاه عباس ماضی انارالله برهانه احداث کرده است. در راه آهوی زیاد شکار شد و بحضور والا آورده انعام گرفتند. یوسف خان میر پنجه سواره هزاره که در محسن آباد مقیم است یک فرسخ به منزل مانده به استقبال موکب والا آمد و موکب والا پس از طی مسافت وقت ظهر به منزل ورود نمود و در این منزل حکمی به لطفعلی خان حاکم پائین خواف و میردرویش علی خان حاکم بالاخواف صادر گردید که برای بعضی دستورالعملها به اردوی والا بیایند. محسن آباد ملکی یوسف خان میر پنجه هزاره ای و قلعه ای است محکم سه حصار و یک خندق بر آن محیط و در کمال آبادی است و این قلعه آخر خاک جام است.

جمعه ششم: موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب تایباد است. خط راه یک فرسخ و نیم فیما بین جنوب و مشرق و پس از آن تا منزل به طرف جنوب مایل به مغرب امتداد دارد. و مسافت سه فرسخ است. آب راه منحصر به نهادهای قلعه کاریز و تایباد است که در بین راه دیده میشود و زراعت متعلق به قریتن مزبور تین نیز دیده شد. باقی اراضی بائر و مستعد زراعت است. شاهراه هرات امروز با این راه تقاطع کرده به طرف چپ می افتد. نهارگاه مقابل قریه کاریز در کنار نهر بود.

آبادی‌های سمت راست : اول رباط و آب انباری است که در نزدیکی قلعه کاریز از آجر ساخته بودند می‌گویند بانی آن عباسقلی خان شاملو است بنای آن چندان امتیازی ندارد و رو بخرابی و متصل به راه است.

دویم : قلعه کاریزر ملکی رعایا که اول خاك باخرز است قریه آباد و معتبری است و متصل به راه، و در سمت چپ آبادی مطلقاً نیست. از این قلعه کاریز تا کافر قلعه که سرحد خراسان است پنج فرسخ و تا شهر هرات هیجده فرسخ است و این قلعه اردوگاه مرحوم حسنعلی میرزای شجاع السلطنه طاب‌ثراه و ذوالفقارخان سردار دامغانی است که در زمان سلطنت خاقان مغفور اناالله برهانه به جنگ وزیر فتح‌خان افغان آمده بودند. در آن جنگ اردوی وزیر فتح‌خان در کافر قلعه بود و مابین کاریز و کافر قلعه جنگ گاه بوده است و وزیر فتح‌خان در این میدان شکست خورده و در این جنگ بود که خاقان مغفور شب در خواب دیدند که ذوالفقارخان سردار را زنده پوست کنده اند و اسباب کدورت و تشویش خاطر آن شاهنشاه گردید . یکی از معتبران به عرض رسانید این خوابی است بس مبارك زیرا که خاصیت ذوالفقار حضرت امیر المؤمنین علی (ع) این بود که هر وقت از غلاف بیرون می‌آمد فتح او را بود. و ذوالفقار خان هم نام آن است چون در عالم رؤیا از پوست که غلاف او است برآمده به نظر مبارك جلوه کرده است لابداً فتح او را خواهد بود. این تعبیر کدورت و تشویش خاطر آن شاهنشاه را زایل کرد و بفرمود تا تاریخ خواب بنوشتند و ضبط کردند چیزی بر آن نگذشت که چاپاران خبر فتح رسانیدند. چون در تاریخ فتح دقت کردند

اتفاقاً فردای همان شب که خاقان مغفور خواب مسطور را دیده بودند این فتح اتفاق افتاده بود.

بالجمله موکب والا پنج ساعت به غروب مانده به منزل ورود نمود. تا یباد قلعه معتبر آبادی است. ابریشم هم آنجا عمل می آید. و خالی از امتیاز نیست و در خارج آبادی آن مزار شیخ زین الدین علی الخوافی است که از عرفای عالم و صاحب مقامات بوده است. و این مزار عبارت است از ایوانی عالی و گنبدی رفیع و صحنی وسیع و باغچه ای با صفا و آب انباری محکم بنا و قبر شیخ مرحوم در صحن و جلو ایوان است. و درخت پسته ای بر روی قبر روئیده است و این عمارت در زمان سلطنت شاهرخ شاه تیموری بنا شده است و محجری از سنگ سیاه ترتیب داده و در مقبره شیخ کشیده اند و یکی از وزراء در جوار شیخ مرحوم و یکی از عرفا در صحن مدفونند. در جلو ایوان کتیبه ای به خط ثلث جلی از آجر تراشیده برجسته ترتیب داده اند که زمینه آن کاشی فیروزه ممتاز است. بعد از بسم الله سورة كهف تافض بنا علی آذانهم فی الكهف سنین عدا ترتیب یافته پس از آن این کلمات را مرتب کرده اند صدق الله العلی العظیم و صدق رسولہ الکریم کتبه العبد الاحقر جلال الدین ابن محمد ابن جعفر و در کتیبه میان ایوان به خط ثلث با کاشی معرق این کلمات ترتیب یافته است. الحمد لله علی ما اوصل البناء به محبة الاولیاء والصلوة علی حبیبه احمد المحمود واله آلتقیاء وبعد فان المنجی بعد الکشف الیقین من وسایل النجوة یوم الدین حب العلماء الراسخین و سنادید المتقین منهم العالم الربانی والوارع الصمدانی زین الحق والشریعة والتقوی والدین اعلی الله درجاته فی اعلالین فتاسیس هذه البقعة الشریفه فی ایام دولته

الخليفة اعظم الخواقين ملكاً و قدراً و اشرف السلاطين عدلاً و فضلاً معين الحق والايمان شاهرخ بهادرخان خلدالله سلطانه بهسعى واهتمام البعد الملك الخلاق الوافي پيراحمد ابن اسحق ابن مجدالدين محمد الخوافي.

در دو سمت ايوان ميان ايوان اين كلمات را در دو شكل مربع محاذي يكديگر به خط ثلث با كاشي معرق ترتيب داده اند.

شكل مربع سمت راست: اما بعد فقد تيسره بناء هذه العمارة المباركة الشريفة في ايام دولت زينها الله تعالى به سلطنة السلطان الاعظم والخاقان المعظم سلطان سلاطين العرب والعجم شاهرخ بهادر سلطان خلدالله تعالى ائاث قصر سلطنة وخلافة واعلى امره وشأنه.

شكل مربع سمت چپ: ماتثنى الفرقدان وشيداركان بنيان عظمة وابهة ماتعاقب الملوان بهسعى العبد الضعيف النحيف اجوع خلق الله تبارك وتعالى الى رحمة ربه المجيد الوافي پيراحمد ابن اسحق بن مجد الدين محمد الخوافي احسن الله الاؤه وحبب احواله في سنة ثمان و اربعين و ثمانمائه ۸۴۸. در درب گنبد اين كلمات را به خط ثلث بر آورده اند.

درب سمت راست: زين هذا الباب به تربة شيخ الاسلام و سلطان المشايخ الامين و امر قطب الاقطاب الملهمة بالحق. باقى عبارت در پائين درب بوده و شكسته است معلوم نيست چه بوده.

درب سمت چپ: مفتاح الجنة لا اله الا الله محمد رسول الله و باقى در پائين درب بوده و شكسته است در دو نماى صحن سمت ايوان با كاشي معرق اين كلمات ترتيب داده شده. طرف راست اللهم صل على محمد

نمائی از سرخس/ ۱۱۱

سیدالاولین. طرف چپ اللهم صل علی محمد سیدالآخرین. در سنگ سیاهی
این اشعار را به خط نستعلیق حجاری کرده و سنگ مزبور را در بالای
سر شیخ نصب کرده اند.

در زمان خسرو گیتی سنان	شاه عباس آن شه عالی مقام
نقد اولاد امیر المؤمنین	شاه گردون حشمة کیوان غلام
عبد اکبر خواجہ درویش آنکه بود	در فن جود و سخا مرد تمام
بهر قبر شیخ زین الدین علی	ابن محجر ساخت از سنگ رخام
در هزار و سی به توفیق الله	تا بماند نام نیکش بر دوام

در سنگ مرمر سفیدی که در پائین پای شیخ نصب کرده اند و
متعلق به قبر یکی از وزراء است که در جوار شیخ مدفون است کلماتی
چند حجاری کرده اند قدری از بالای سنگ شکسته است. آنچه باقی
است این است:

«قطوبی لمن اجاب دعوة الحق اتيا بقلب سليم و استبشر رحمة
من الله و تعرفه منه وهو الغفور الرحيم اعني صاحب الاعظم المغفور
صدر مجامع سناد يد الوزراء والصدر فدوة ارباب القلم به راي الرزين و
عمدة الشراف المعجم بافضل المبين» الواصل الاجوار رحمة الله الودود خواجہ
زین الملتہ والدين محمود ابن صاحب المفاضل المعظم خلاصة الاعالی
بعوالی الهمم خواجہ صدر الحق والدين محمد الخوافی زین الله احوالهما و
حقق آمالهما. و در سنگ مرمری که در قبر یکی از عرفاء در صحن
مدفون است این کلمات حجاری شده است.

«هو الباقي وفات المرحوم المغفور المبرور الواصل الى جوار
الملك الصمد الهادی مولانا قطب الملة والدين محمد ابن جناب مغفرت

پناه خواجه نورالدین تایبادی فی شهر ربیع الاول سنه خمس و ثمانین
وتسعمائه وجعل الجنة مثواه القبر صندوق العمل».

شنبه هفتم: موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود .
نواب مستطاب والا بدو برای فاتحه خوانی به مزار شیخ زین الدین علی
طاب ثراه رفته تفرج نموده و فاتحه خوانده از آنجا رو به راه نهاد.
منزل شب پائین قریه مشهدی ریزه، و قریه مشهدی ریزه است.
خط راه تایک فرسخ سمت مغرب مایل به جنوب و پس از آن تا منزل
از مابین مغرب و شمال امتداد دارد. و مسافت چهار فرسخ است. آب
جاری در راه نیست و زراعت دیده نمی شود جز در نزدیکی منزل. تمام
راه جلگه و اراضی آن بئر است و علف و خار زیاد دارد.
نهارگاه امروز منزل بود.

آبادی سمت راست : منحصر به دو آب انبار است که به فاصله
یک فرسخ از یکدیگر قدیماً در راه ساخته اند آب انبار اول خراب و
بی آب، و دومی آب دارد.

آبادی سمت چپ : اول : فرمان ده آباد ملکی رعایا در نزدیکی
تایباد از راه دور است. «دویم و سیم» مشهدی ریزه و ریزه است که
املاک آن وصل به یکدیگر و آبادی هر دو به هم نزدیک است و موکب
والا وقت ظهر به منزل وارد گردید و در اول ورود جمعی از یساوولان
مأمور گردیدند که از سواره و پیاده اردو کسی خرابی به زراعت و باغات
مردم نرساند.

نواب مستطاب والا وقت عصر قاضی افغانستان را که به اتفاق سردار
محمد ایوب خان از افغانستان به خراسان آمده و در مشهدی ریزه توقف

کرده است احضار نموده به ملائمت و مهربانی حرکت اورا محترماً از مشهدی ریزه به مشهد مقدس یا یکی از شهرها و قصبات یا دهات دیگر خراسان که از سرحد هرات دور باشد به دلایل چند خواستند. وقاضی مزبور که پیرمرد عاقل عالم هوشمندی است اظهار اکراه در این مسئله می نمود و عذرهای می آورد و نواب مستطاب والا معاذیر اورا رد کردند. بالاخره قرار شد نقطه ای را که از سرحد هرات دور باشد به میل خود از خراسان معین کند و در آنجا سکونت اختیار نماید. مشهدی ریزه و ریزه دوده آباد معتبر خوب نزدیک به یک دیگر است. زراعت و میوه جات زیاد دارد و آب ریشم هم در این دوده خوب به عمل می آید و ملکی رعایا است.

یکشنبه هفتم: دوساعت از روز گذشته موکب والا حرکت نمود. منزل شب چمن اسکندر آباد است. خط راه تا دوفرسخ به طرف شمال مایل به مغرب. پس از آن تا منزل میان شمال و مغرب امتداد دارد و مسافت شش فرسخ است. آب جاری متعلق به دهات و مزارع در دوسه جا هست زراعت نیز متعلق به قریه پیرنخود و شهر نو دیده می شود. باقی اراضی بائر است.

نهارگاه امروز در مزرعه پیرنخود که در نصفه راه واقع است بود. دهات سمت راست: اول شهر نو ملکی رعایا. «دویم» شهر کهنه ملکی شاملوها «سیم» قلعه نوبهار ملکی هزاره ها «چهارم» اسکندر آباد آباد که حالا خراب و خالی از سکنه است.

دهات سمت چپ منحصر به مزرعه پیرنخود است. که خالی از سکنه و خراب بوده. این اوقات یوسف خان میر پنج هزاره آن را خریده آباد

نموده است و هزاره‌ها آن را زراعت می‌کنند. امروز قهرمان میرزا پسر مرحوم حسنعلی میرزای شجاع السلطنه که برای حکومت زورآباد احضار شده بود به موکب والا رسید و موکب والا چهار ساعت به غروب مانده به منزل ورود نمود. ولدی الورد به عرض رسانیدند که قرقچی چمن امروز صبح که بیدار شده است دواسب میان چمن دیده، رفته است که معلوم کند اینها مال کیست و از چمن بیرون کند همینکه نزدیک آنها رسیده است دو شخص کشته در نزدیکی اسبها با خورجین و اسباب و تفنگ و کارد شکسته افتاده دیده است که میان نی‌زار پنهان کرده‌اند. نواب مستطاب والا به اندازه‌ای از این خبر متالم گردیده مقرر رفت کشته‌ها را در دربار سرایرده آورده دقت نمودند شناخته شد که دو نفر سواره هزاره جمعی اسمعیل خان سرهنگ پسر یوسف خان میر پنج هزاره است که چهار ماه قبل اسمعیل خان آنها را به دره جز فرستاده بود که قریب یک هزار تومان از مواجب سواره هزاره که حواله آنجا شده بود وصول کرده بیاورند. چنین معلوم شد که از آن تنخواه حواله چیزی برای سوار می‌آوردند آنها را برای بردن تنخواه کشته‌اند.

نواب مستطاب والا حکم فرمودند در چادر جناب مستشارالملک مجلسی از رؤسای اردو و سرکردگان تشکیل داده دقت و تجسس نموده قاتل را معلوم نمایند که بوده لهذا در آن چادر مجلسی ترتیب یافت و جمعی از اهل قراء حول و حوش را حاضر کرده استنطاق شد و جمعی را تهدید نمودند و هر قدر تا آخر شب سعی کردند چیزی معلوم نشد. لهذا در آن شب چند نفر از رؤسای دهات نزدیک را محفوظ داشتند تا امر معلوم شود و قاتل بدست آید.

چمن اسکندر آباد یکی از هفت چمن است که وصل بیکدیگر و سه فرسخ طول دارد و علف زیاد و نی بسیار و چشمه ها در آن هست بعضی جاها هم باتلاق است.

دوشنبه نهم: امروز نواب مستطاب والامحض تحقیق امر مقتولین و تعیین قاتل در چمن اسکندر آباد اطراق نمود و اول طلیعه سهام الملك و میرزا محمد حسین هراتی حاکم جام و باخرز و جمعی از صاحب منصب ها و سواره های بلد و اهل بصیرت و اشخاص رد زن را مأمور نمودند که به مکان کشته ها رفته شاید بتوانند رد پای سوار و پیاده ای پیدا کنند از آن به مقصود پی ببرند و آنها به نی زار رفته و از آنجا به قلعه شهر نو و کوه های اطراف گردش کرده لازمه وقت به عمل آورند. چون چمن و نی زار بود ردی که محل اطمینان باشد نتوانستند یافت. لیکن جمعی سواره و پیاده به سر راه های شهر ها و دهات نزدیک و دور و ایلات اطراف برای تفتیش و تحقیق آشکار و پنهان فرستاده شد و تأکید زیاد به حکام اطراف برای بدست آوردن و معلوم نمودن قاتل رفت. و خاطر والا امروز در کمال زحمت و آزرده بود و زحمت های امروز نیز تا شام ثمری نبخشید و چیزی معلوم نشد. میر لطفعلی خان حاکم پائین خواف و میر درویشعلی خان حاکم بالاخواف که از منزل محسن آباد احضار اردو شده بودند امروز وارد گردیده بحضور و الارسیدند.

سه شنبه دهم: امروز قبل از حرکت يك سرداری ترمه کشمیری خلعت حکومت زور آباد به قهرمان میرزا داده شد و دستور العمل های لازمه در باب انتظام ولایت و اتمام قلعه و عمارات زور آباد به او داده و وروانه محل مأموریت نمودند و موكب و الادو ساعت از روز گذشته حرکت

نمود. منز شب همت آباد است خط راه فیما بین شمال و مغرب ممتد است و مسافت سه فرسخ است. رودخانه کوچکی که از چشمه‌های كوچك میان چمن تشکیل یافته همه جا در سمت راست راه به فاصله کم جاری است و در نصفه راه میان چمن چشمه‌ای است معروف به چشمه نگار که نیم‌سنگ آب از يك نقطه زمین فوران دارد. تمام مسافت امروز از میان چمن زراعت دهات اطراف راه طی گردید. نهارگاه منزل بود.

دهات سمت راست: اول قلعه رباط ملکی رعایای بختیاری «دویم» قلعه دشتو ملکی رعایا «سیم» قلعه کفج ملکی رعایا «چهارم» مزرعه قلعه نو ملکی چند نفر هزاره‌ای «پنجم» قلعه آفیون ملکی محمد سلطان «ششم» سرنا آباد ملکی رعایا «هفتم» سلطان آباد ملکی رعایا «هشتم» سید آباد ملکی سادات «نهم» قلعه نو ملکی رعایا و تمام این دهات نزدیک به راه است.

دهات سمت چپ: اول کردیان ملکی آقایان تیموری. يك فرسخ از راه [دور] دویم ارخی ملکی رعایانیم فرسخ از راه دور «سیم» جز آباد ملکی رعایا نزدیک به راه «چهارم» ادرنه ملکی رعایا يك فرسخ و نیم از راه دور «پنجم» اینه ملکی رعایانیم فرسخ از راه دور. امروز به میرزا محمد حسین هراتی حاکم جام و باخرز جبه ترمه کشمیری و به میرزا مسعودخان پسر او که نایب الحکومه باخرز است سرداری ترمه ایرانی خلعت داده شد و مقرر گردید به شهر نورفته تحقیقات لازمه در پیدا کردن قاتل کشته‌ها بنمایند و یکی از پیشخدمت‌های سرکاری برای محصلی با اشارت الیهما رفت. همت آباد ده آباد و معتبر و آخر خاک باخرز ملکی رعایا است و انتهای هفت چمن.

چهارشنبه یازدهم، موكب والا يك ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب قلعه آقا حسن است. خط راه تا يك فرسخ فيما بين شمال و مغرب و پس از آن تا منزل به طرف مغرب امتداد دارد. و مسافت پنج فرسخ است. آب جاری در راه نیست و زراعت دیده نمی شود جز نیم فرسخی منزل. زراعت متعلق به قریه آقا حسن زیاد است و راه امروز از دره و تپه های خشك كه خار بسیار و علف كم دارد ممتد است. نهارگاه منزل بود.

آبادی سمت راست ، منحصر به مزرعه كاهه متعلق به رعایای قلعه آقا حسن نزدیک به راه است.

آبادی سمت چپ، منحصر به مقبره ای است كه باغچه با صفائی دارد و نزدیک قلعه آقا حسن است. اهالی را اعتقاد آن است كه مقبره آصف بن برخیا وزیر حضرت سلیمان است.

وقت ظهر موكب والا به منزل ورود نمود در این منزل از زور آباد خبر رسید كه دو یست سوار تركمان ساروق را قراولان تركمان سالور ساكن زور آباد دیده بودند به سمت خواف گذشته اند و این خبر دوازده ساعت از راهی كه تا این منزل سی و پنج فرسخ است به اردو رسید. نواب مستطاب و الاسهام الملك را بایك هزار سوار زبده كه اسب های آنها قوه و توانائی داشت از اردو مأمور نمود كه به سرحدات خواف رفته جلو آنها را بگیرند. و مشارالیه به محل مأموریت روانه گردید. قلعه آقا حسن از دهات آباد خوب و ملكی رعایا است. فواكه زیاد دارد و ابریشم هم در آنجا عمل می آید و جزو بلوك زاوه و اول خاك تربت حیدریه است. پنجشنبه دوازدهم. موكب والا يك ساعت از روز گذشته حرکت نمود.

منزل شب قریه شیخ آباد خط راه تا يك فرسخ ونیم سمت مغرب مایل به شمال پس از آن تا منزل فیما بین مغرب و شمال امتداد دارد و مسافت هفت فرسخ است.

آب جاری در راه متعلق به دهات اطراف در چند جا هست و زراعت زیاد متعلق به دهات اطراف دیده می شود و مسافت در اراضی هموار طی میشود. نهارگاه منزل بود.

دهات سمت راست : اول قلعه علیک ملکی قهرمان میرزا حاکم زور آباد دو فرسخ از راه دور. دویم شهنه بالا ملکی رعایا دو فرسخ دور. سیم مزار علم دار که زیارتگاه است ملک جزئی دارد می گویند مزار علم دار مقبره سلطان سلیمان برادر حضرت علی بن موسی الرضا (ع) است چهارم چقماق ملکی رعایا دو فرسخ از راه دور. پنجم نصر آباد ملکی بلوچها نزدیک به راه. ششم مرغزار ملکی عباسعلی خان سرتیپ فوج قرائی دو فرسخ دور. هفتم پطروملکی رعایا دو فرسخ دور. گویند وقتی این قریه کلیه از زلزله خراب شد و تمام اهل آن هلاک گردیدند. حال چند خانوار در آنجا سکنی نموده اند زراعت می کنند هشتم صفی آباد ملکی آستانه مبارکه نزدیک به راه. نهم حشمت آباد ملکی نواب والا حسام السلطنه نزدیک به راه.

دهات سمت چپ. اول قریه ساق ملکی قهرمان میرزا و رعایا نزدیک به راه. دویم گنجی ملکی رعایا يك فرسخ ونیم دور. سیم کلانه کورملکی رعایای قلعه آقا حسن نزدیک راه. سکنه ندارد و اهل قلعه آقا حسن آن را زراعت می کنند. چهارم چمرد ملکی رعایا يك فرسخ دور. پنجم سهل آباد ملکی رعایا متصل به راه. موکب والا پس از طی

مسافت به منزل ورود نمود. شیخ آبادملکی نظر علی خان قرائی و قریه‌ای آباد است فواکه و ابریشم در اینجا خوب عمل می‌آید.

جمعه سیزدهم. موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب تربت حیدریه است. خط راه فیما بین مغرب و شمال امتداد دارد و مسافت چهار فرسخ است.

آب جاری از نهرهای دهات اطراف در راه بسیار است و زراعت زیاد متعلق به دهات دیده می‌شود و مسافت در جلگه طی می‌گردد. نهارگاه منزل بود.

دهات سمت راست: اول: دولت آباد خالصه دیوان اعلیٰ ملکی رعایا که قلعه بزرگ و محکم و خندق و باره آن در کمال اعتبار است. می‌گویند سابقاً در الحکومه تربت این قلعه بوده است. عظمت باره و خندق آن هم که مثل شهر معتبری است. دلالت بر این قول دارد و متصل به راه. «دویم» گنگ بالا ملکی سادات نزدیک به راه. سیم: کیله سرا ملکی عباسعلی خان سرتیپ قرائی دو فرسخ دور. «چهارم» شهنه بالا ملکی رعایا نزدیک به راه. «پنجم» کوچی ملکی رعایا دو فرسخ دور. «ششم» کاریزک ملکی رعایا متصل به راه. «هفتم» حاجی آباد ملکی حاجی باقر متصل به راه. «هشتم» آب رود ملکی عباسعلی خان سرتیپ قرائی نزدیک به راه. «نهم» سیوخ ملکی رعایا نیم فرسخ دور. «دهم» سرکاریز ملکی رعایا نیم فرسخ دور. «یازدهم» کاریزک ملکی خواجوی نیم فرسخ دور «دوازدهم» شادی ملکی رعایا نیم فرسخ دور. «سیزدهم» نقاب ملکی رعایا نیم فرسخ دور. «چهاردهم» صومعه ملکی میرزا محمد حسین مستوفی تربت نزدیک به راه. «پانزدهم» زیای ملکی رعایا نیم

فرسخ دور.

دهات سمت چپ : « اول » زاوه ملکی رعایا، ده معظم آبادی است، می گویند این قریه وقتی حاکم نشین بلوک زاوه بوده است.

« دویم » کلاته تلخی ملکی رعایا نیم فرسخ دور. « سیم » میر آباد ملکی رعایا نیم فرسخ دور. « چهارم » نیاز آباد ملکی حاجی علی نقی یکک یاور فوج قرائی و رعایا نیم فرسخ دور. « پنجم » سیاه سنگ ملکی رعایا یکک فرسخ دور. « ششم » کلاته زنگنه ملکی هادی خان پسر احمد خان نواده اسحق خان قرائی یکک فرسخ دور. « هفتم » گنگک پائین ملکی رعایا متصل به راه. « هشتم » قلعه نی ملکی رعایا متصل به راه. « نهم » نصر آباد ملکی آقاسید کاظم و رعایا متصل به راه « دهم » بولوا یه ملکی رعایا و بلوچ ها خالی از سکنه است. رعایای حسین آباد آن را میکارند، نزدیک به راه. « یازدهم » حسین آباد ملکی رعایا و بلوچ ها، نزدیک به راه. « دوازدهم » اسمعیل آباد ملکی رعایا متصل به راه. « سیزدهم » اشتر خاص ملکی آقای محمد حسین صدر نیم فرسخ دور. « چهاردهم » دهک ملکی رعایا متصل به راه « پانزدهم » پیرو ملکی رعایا متصل به راه « شانزدهم » عریان ملکی رعایا نزدیک به راه. « هفدهم » برزار ملکی رعایا نزدیک راه یکک فرسخ به شهر تربت مانده آب انباری برای شرب عابرین ساخته اند دائر است. و آبی در کمال گوارائی دارد. و یک فرسخ و نیم به شهر مانده حاجی محمد میرزا پسر قهرمان میرزا نواده مرحوم حسنعلی میرزای شجاع السلطنه که حاکم تربت حیدریه است به استقبال موکب والا آمده و موکب والا قبل از ظهر به خیام اردو که در خارج شهر تربت نصب شده بود ورود نمود.

نمایی از سرخس/ ۱۲۱

تربت حیدریه یکی از شهرهای حاکم نشین خراسان و معروف است هوای خوب و آب بسیار دگکین زیاد و پنج حمام و عمارت حکومتی و باغهای زیاد و فواکه بسیار دارد. خاصه زردآلوی نوری آن که معروف است.

شنبه چهاردهم: امروز به جهت استحمام اهل اردو که قریب یکماه ونیم است حمام ندیده اند و نیز آسایش و راحت دواب، نواب مستطاب والا در تربت حیدریه اطراق نمودند.

در این روز سردار محمد افضل خان افغان که از سرداران محترم افغانستان و پدر زن مرحوم امیر شیر علی خان است و چند روز است در تربت حیدریه اقامت دارد به حضور والا آمده نواب مستطاب والا با او به طور احترام و مهربانی رفتار نمودند. و امروز خاطر والا در منزل به تحریر پاره ای نوشته جات طهران و مشهد اشتغال داشت. و بنده نگارنده بر حسب حکم به ملا حظة و فاتحه خوانی مزار قطب الدین حیدر طاب تر به رفت. این مقبره در خارج قلعه تربت حیدریه به فاصله دویست ذرع واقع است. ایوان و گنبدی وسط و صحنی کم وسعت دارد. قبر آن مرحوم زیر گنبد در وسط است. و ضریحی چوبین بر آن قرار داده اند. مثل قبورائمه که زیارتگاه مردم است و وصل به این مقبره. در سمت راست مسجدی که دارای ایوان و مقصوره و شبستانی و صحنی است ساخته شده. عمارت و وسعت مسجد هم به اندازه مقبره مزبوره است. و در وسط صحن مسجد آب انباری سر پوشیده ساخته اند تمام بنای مقبره و مسجد از آجر است و چندان امتیازی در استحکام و زینت ندارد و اغلب رو به خرابی است. کاشی کاری در آن مقبره و مسجد از اول بنائشده بود. در سنگی سیاه که میان ایوان بالای سردر

گنبد نصب شده است این کلمات حجاری شده است. در ایام ازل افتتاح ابد اختتام پادشاه جمجاه ملایک سپاه مروج مذهب جدّه سید المرسلین محی مآثر ابیه امیر المومنین ابوالمظفر شاه عباس الصفوی الموسوی الحسینی خلدالله ملکه وسلطانہ بشرف ایوان مزار کثیر الانوار قطب الاقطاب فی العالم سمی اب الاثمہ المعصومین امیر المومنین حیدر صلوات الله وسلامه علیه مشرف شد. سعادت و رفعت پناه توفیق آثاری خواجه سلطان محمود تربتی ۱۰۲۳ در درب مقبره که نجاری آن خیلی ممتاز است به خط کوفی این کلمات را بیرون آورده اند. سمت راست لاله الااله. سمت چپ محمد رسول الله. ایوان گنبد را که وقتی تعمیر کرده اند این چند کلمه را به خط بد در سمت راست ایوان از گچ بیرون آورده اند. تعمیر ایوان قطب الدین عمل العبد تاریخش ۱۲۱۲ ق. بعضی قبور میان گنبد هست و سنگ های آن را به دیوارهای گنبد نصب کرده اند و چندان امتیازی ندارد.

و مدفون هم از معارف نیست تواریخ آن ها یک هزار و سی و هشت و یک هزار و هفتاد و یک. و یک هزار و هشتاد و یک. و یک هزار و یکصد و یازده. و یک هزار و یکصد و دوازده، به نظر رسید. در سنگی که تاریخ آب انبار وسط صحن مسجد است و حالا آن سنگ را از آب انبار کنده و میان ایوان مقبره گذارده اند این کلمات حجاری شده است اللهم صل علی النبی والوصی والبتول والسبطین والسجاد والباقر والصادق والکاظم والرضا والتقی و النقی والعسکری والمهدی الهادی صاحب الزمان. در زمان دولت سلطان ابن السلطان ابن سلطان شاه سلطان محمد ابن السلطان العادل والخاقان البازل المرحوم المبرور والمغفور سلطان شاه طهماسب للحسینی الصفوی

بهادر خان رحمه الله، تمام شد، فی التاریخ.
چون خواجه ملک سرور خورشید ضمیر.

حوضی بصفا ساخت به از بدر منیر.

گفت از پی تاریخ بنا پیر خرد

آب از بدل برکه کوثر برگیر ۹۵۵

امروز یک توپ سرداری کشمیری شمسه گلابتون به جهت حشمت
الملک فرستاده شد و حاجی کاظم خان مباشر بلوچ ها به سرداری ترمه
ایرانی مخلع گردید.

یکشنبه پانزدهم. امروز قبل از حرکت حاجی محمد میرزا حاکم
تربت به سرداری ترمه کشمیری. و محمد نظر خان پسر عباسعلی خان
سرتیپ فوج قرائی به سرداری ترمه ایرانی مخلع گردیده و موکب والا
دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود. منزل شب چمن حدیده نزدیکی
قریتین کلاته قاضی و بیستان است، خط راه بطرف شمال و مسافت پنج
فرسخ است. در راه نهر آب متعلق به دهات اطراف و چشمه سار بسیار
است، و زراعت زیاد متعلق به دهات دیده میشود. نصف راه در جلگه و
نصف دیگر از میان دره فیما بین کوه ها امتداد دارد. راه دیگر هم هست
که از تربت حیدریه جدا میشود. و در منزل دویم به این راه وصل میشود
شاهراه تربت به مشهد مقدس آن است و دو فرسخ نزدیک تر است، این راه
بواسطه سهولت عبور کالسکه و توپ اختیار افتاد و نهاده گاه چمن کامه
در کنار رودخانه، یک فرسخ و نیم به منزل مانده بود،

آبادهای سمت راست: اول شاه دهه ملکی رعایا نزدیک به راه «دویم»

جنی ملکی رعایا متصل به راه، «سیم» منظر ملکی رعایا نیم فرسخ دور،

«چهارم» بهنگ ملكى رعايا نيم فرسخ دور، «پنجم» فذك ملكى رعايا متصل به راه «ششم» دوغشك ملكى رعايا نيم فرسخ دور، «هفتم» قلعه محمود آباد ملكى حاجى محمودخان حاكم سابق تربت نيم فرسخ دور، «هشتم» كاهه پائين ملكى رعايا نزديك براه، «نهم» كشك ملكى رعايا نيم فرسخ دور.

آبادى‌هاى سمت چپ اول : محله‌شو ملكى رعايا متصل به راه، «دويم» كوچه قاضيان ملكى ميرزا محمدعلى مستوفى تربت و رعايا متصل براه، «سيم» ده پائين ملكى غلامرضا سلطان نيم فرسخ دور «چهارم» گنجشكو ملكى محمدخان سركرده سواره قرائى نيم فرسخ دور، «پنجم» دزقند ملكى رعايا متصل براه «ششم» اقوى ملكى رعايا متصل به راه، «هفتم» پهندر ملكى رعايا يك فرسخ دور، «هشتم» بارستان ملكى حاجى علئقى بيك ياور نزديك براه «نهم» صنوبر ملكى رعايا يك فرسخ دور «دهم» كاهه بالا ملكى محمدخان سركرده سواره قرائى نزديك به راه. «يازدهم» بكاول ملكى رعايا نيم فرسخ دور. و در اين راه يك آب انبار در دو فرسخى شهر قديمآ ساخته اند دائر است. باقى معلوم نيست، و رباطى يك فرسخ به منزل نزديك كاهه مانده از سنگ و گچ و سرپوشيده است، ساخته اند و دائر ميباشد. مى گویند بائى آن شاه عباس است و نيم فرسخى منزل برج قراول خانه و گذرگاهى است معروف به گذر خماری.

موكب والا پس از قطع مسافت پنج ساعت به غروب مانده به منزل ورود نمود كلاته قاضى و بيدستان دو ده كوچك نزديك بيكديگر و ملكى رعايا است و اين دو قريه اول بلوك رخ از بلوكات تربت حيدرپه است، دوشنبه شانزدهم: موكب والا دو ساعت از روز گذشته حركت نمود.

منزل شب رباط سفید نزدیک قریه بازه عوراست. خط راه فیما بین شمال و مشرق امتداد دارد و مسافت شش فرسخ است. نهر آب متعلق به دهات و چشمه سار در راه بسیار است. زراعت متعلق به دهات قدری در راه هست. باقی اراضی بایر است. چهار فرسخ از راه در جلگه و دو فرسخ از میان کوه امتداد دارد. و تمام راه امروز مسمی ببلوک رخ و یکی از توابع تربت حیدریه است. نهارگاه امروز در سر استخر^۱ قریه اسدآباد بود.

آبادی های سمت راست، اول عنجی ملکی رعایا نیم فرسخ از راه دور. دویم دول آباد ملکی رعایا نیم فرسخ دور. سیم شورحصار ملکی رعایا نیم فرسخ دور. چهارم سربالا ملکی رعایا یک فرسخ دور. پنجم نسر ملکی عباسعلیخان سرتیپ قرائی یک فرسخ و نیم دور. ششم خلیج ملکی حاجی میرزا عبدالله گنابادی یک فرسخ و نیم دور. هفتم سنجی ملکی حاجی میرزا عبدالله گنابادی یک فرسخ و نیم دور. هشتم اکبر آباد ملکی ورثه مرحوم اسدالله میرزا نایب الایاله متصل به راه. نهم قلعه کوهی ملکی میرزا بیگ نایب یک فرسخ دور.

آبادی های سمت چپ. اول قلعه رباط ملکی رعایا متصل براه. دویم شوراب ملکی رعایا یک فرسخ دور. سیم پیش آخور ملکی حاجی محمودخان حاکم سابق تربت یک فرسخ و نیم دور. چهارم اسمعیل آباد ملکی رعایا یک فرسخ و نیم دور. پنجم سلطان آباد ملکی رعایا یک فرسخ و نیم دور، ششم کرک آباد ملکی صمد سلطان و غیره یک فرسخ و نیم دور، هفتم فخر آباد ملکی محمد امین بیگ قرائی یک فرسخ و نیم دور، هشتم حشمت آباد ملکی سهام الملک متصل براه، در

این راه یک فرسخ از منزل گذشته آب انباری ساخته شده دایر است. دو فرسخ از منزل گذشته رباطی آجری در کنار راه است، در سمت راست دایر و بانی آن معلوم نیست. یک فرسخ بر براط سفید مانده برج قراول خانه و چشمه‌ای هست معروف به چشمه محمد میرزا که سابقاً جائی مخوف و خطرناک بوده در نزدیکی منزل در بندی است مسمی به دربند قلعه دختر و در بالای کوه آثار قلعه‌ای است مسمی به قلعه دختر و مقبره سنگی در نزدیکی آن است. معلوم نیست قبر که بوده است؟ موکب والا پس از قطع مسافت چهار ساعت بغروب مانده وارد چمن بازه عورکنار رباط سفید گردید. چمن مزبور بر آب و علف و کنار آن باتلاق است. و رباط سفید کاروانسرای است آجری محکم بنا و سرپوشیده و دایر و منزه زوار است. بانی آن مطابق سنگی که بالای درب آن نصب است محمود بن حسین ترشیزی بوده و در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی انارالله برهانه بنا شده است سنه سبع و ستین و تسعمائة ۹۶۷.

سه شنبه هفدهم : وقت سواری از منزل بازه عور حاجی مهدی قلی- خان پسر مرحوم اسحق خان قرائی برادر محمد خان قرائی که پیرمردی هشتاد ساله قوی بنیه است بحضور والا آمد، و مورد مهربانی گردید. و موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت نمود، منزل شب حسن آباد است. خطراه تادو فرسخ فیما بین شمال و مشرق و پس از آن تا منزل مایل بطرف مشرق و مسافت چهار فرسخ است. در راه نهر متعلق بدهات اطراف و چشمه سار هست. زراعت متعلق بدهات قدری دیده میشود. باقی اراضی بائر علف زار مستعد زراعت آبی و دیمی است، و این راه دو فرسخ و نیم فیما بین کوه که آخر بلوک رخ تربت است و یک

فرسخ ونیم در جلگه امتداد دارد که جلگه امر و زجز و بلوک سر جام است،
نهارگاه امر و ز منزل بود.

آبادی های سمت راست: اول کافر قلعه ملکی رعایا که قلعه ای است
محکم و آباد بالای تپه مرتفعی بنا شده است نزدیک به راه «دویم»
سیر زار ملکی رعایا نیم فرسخ از راه دور، «سیم» سر قایه ملکی رعایا
نیم فرسخ از راه دور، در سمت چپ نزدیک به راه قلعه و آبادی نیست، در این
راه نزدیک کافر قلعه رباطی از سنگ و گچ ساخته اند سر پوشیده که
دائراست و بانی آن معلوم نیست که بوده است و موکب والا وقت ظهر به منزل
ورود نمود. حسن آباد ده آباد و معتبری است و از موقوفات آستانه
مبارکه است.

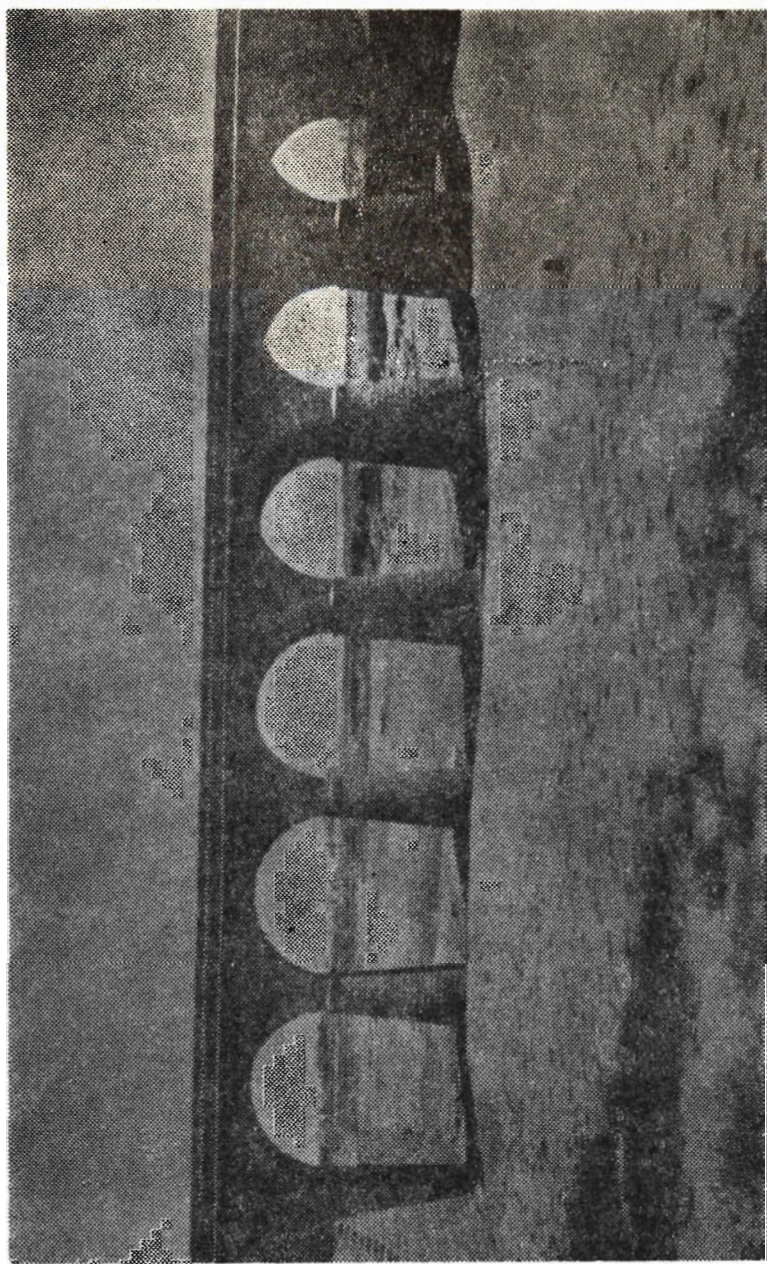
چهارشنبه هیجدهم: موکب والا دو ساعت از روز گذشته حرکت
نمود. منزل شب طرق است. خط راه همه جا مابین شمال و مشرق امتداد
دارد. و مسافت شش فرسخ است. آب در راه متعلق بدهات اطراف زیاد است
و زراعت هم زیاد دیده میشود. باقی اراضی بائراست. مسافت امر و زیک فرسخ
ونیم در جلگه سر جام پس از آن تا منزل در کوه و تپه و دره طی میشود. و در
یک فرسخی طرق، شاهراه دارالخلافه با این راه متصل میگردد، نهارگاه
امروز نیز منزل بود.

دهات سمت راست: اول- امیر آباد ملکی رعایا «دویم» قراکینک
ملکی رعایا، «سیم» فرزند ملکی رعایا، «چهارم» عبدالمجید ملکی
برادر زاده های جناب مستشارالملک، «پنجم» ده ملا ملکی ملا محمد.
«ششم» داشخانه ملکی حاج نظر علی جدید، «هفتم» جهان آباد ملکی
میرزا اسمعیل منشی باشی و محمد باقر خان پسر محمدعلی خان قرائی،

«هشتم» علی آباد ملکى اولاد حاجى سید عزیز معیر، «نهم» هادی آباد ملکى هادی خان قرائى، «دهم» باغچه موقوفه آستانه مقدسه و غیره. «یازدهم» امین آباد ملکى جناب مستشارالملک، «دوازدهم» ملک آباد ملکى میرزا عبدالله و میرزا علیرضا مستوفى و سادات و تمام این دهات جز ملک آباد که متصل براه است باقى از نیم فرسخ الى يك فرسخ از راه دور است.

آبادى‌هاى سمت چپ: اول- مزرعه دلبران ملکى اهل شریف آباد. «دویم» شریف آباد که در کنار جاده دارالخلافه واقع است، ملکى رعایا. «سیم» گنبد دراز ملکى رعایا، «چهارم» نظر آباد ملکى ورثه حاجى نظر علی جدید، «پنجم» چاه سرخ ایضاً ملکى ورثه حاجى نظر علی جدید الاسلام. و تمام این دهات يك فرسخ و بیشتر از راه دور است. در نزدیکی منزل محمود میرزای پیشخدمت خاصه حامل خلعت همایونى و حاجى هاشم خان رئیس دیوانخانه و ندیم باشى و میرزا هادی خان منشى باشى و آردل باشى به استقبال موکب والا آمدند و موکب والا يك ساعت از ظهر گذشته بمنزل ورود نمود. طرف عصر نواب والا معین الدوله نایب الایاله و بابر میرزا و میرزا اسمعیل لشکر نویس باشى و میرزا معصوم خان کارپرداز خارجه و میرزا فضل الله خان سرتیپ تلگرافخانه و حاجى ابوالفتح خان بیگلربیگى و میرزا آقاخان ناظر و حاجى ابوالقاسم ملک التجار و میرزا حسین مباشر طرق و چند نفر از اهل آستانه مقدسه از شهر به استقبال آمده بحضور والا رسیدند قریه طرق از املاک خلی معتبر آباد و موقوفه آستانه مبارکه است.

پنجشنبه نوزدهم شعبان: امر و زقبل از سواری جمعى از اهل آستانه

پل کشف رود

منوره از شهر به استقبال آمده حضور و الافرقتند و موکب والا دو ساعت از دسته گذشته حرکت نمود. امروز روز ورود به مشهد مقدس و منزل شب ارك است. خط راه همه جا شمال مایل بمغرب و مسافت دو فرسخ است. نهر آب طرق در چند جا در راه هست. و از طرق تا شهر مشهد دو طرف راه تماماً زراعت است بقسمی که زمین بیاض مطلقاً دیده نمی شود. و تمام این مسافت جلگه است. نهارگاه امروز مشهد مقدس است آبادی سمت راست منحصر به قلعه عسکریه خالی از سکنه ملکی اولاد مرحوم امام جمعه نزدیکه براه است، و آبادی سمت چپ منحصر بمزرعه خلیج احدائی نواب مستطاب والا حسام السلطنه است. نیم فرسخ از راه دور، امروز در بین راه سواره کربچه و سواره ایلات قزوین که مأمور ساخلو خراسان هستند و در چمن کال یا قوتی توقف دارند به استقبال موکب والا آمده کنار راه صف بسته از نظر والا گذشتند و سواره های ساخته و پرداخته بنظر والا آمده طرز و سبک آنها پسندیده خاطر والا گردید. یک فرسخ به شهر مانده حاجی شکورخان سرتیپ توپخانه مبارکه به استقبال آمده بحضور والا رسید و به احترام ورود مقدم والا به شهر از بین راه شروع به شلیک توپ کرده بیست و یک تیر توپ به دفعات شلیک نمودند. در خارج شهر حاجی اسحق خان سرتیپ با فوج حشمت که قراول شهر میباشند و اسمعیل خان سرتیپ با فوج فیر و زکوهی که مأمور ساخلو مشهد هستند با البسه رسمیه موکب والا را استقبال نموده احترامات نظامی بعمل آوردند و از اهالی شهر ذکوراً و انثاً جمعیت زیاد از حد از شهر خارج شده به استقبال آمده دعا به وجود مسعود همایون و نواب مستطاب والا می نمودند و موکب والا شش ساعت از روز گذشته به سلامتی

تجلیات و توفیق و کرمات از طرف احدی که در اوله اعظم و حق تعالی بهم یوم سعادت افتاد
مستدام باشد

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

واقبال از دروازه پائین خیابان به شهر مشهد مقدس ورود نمود به آستانه مبارکه تشریف جستند و در ایوان طلا انعقاد سلام شد و نقاره خانه سرکار فیض آثار را به بشارت ورود والا کوفتند و بیست و یک تیر توپ شلیک کردند. خطیب خطبه ای غرا خوانده شعرا قصیده ها بعرض حضور و الارسانیدند پس از انجام سلام نواب مستطاب والا به تقبیل عتبه متبرکه حضرت امام ثامن ضامن علی ابن موسی الرضا علیه و علی جد و آباءه و ابناؤه آلاف التحية والسلام شتافته از زیارت روضه منوره کسب شرف و سعادت تازه نموده به ارک مبارکه و دارالایاله دولتی تشریف برده این سفر کثیر الثمر اختتام یافت. هو الله تعالى شانه، مجملأً اینکه مدت سفر چهل و هشت روز مسافتی که در مدت مسطوره طی گردیده است یکصد و پنجاه فرسخ است. اردوی والا در سی و دو مکان اقامت کرده، بیست نقطه از آن نزدیک آبادی، و دوازده نقطه دیگر بیابان و بیغوله بوده است. در این مسافت کوه و گردنه صعب المسلك نیست و همه جا عراده میتوان برد. تمام اراضی عرض راه و اطراف آن مستعد زراعت و آبادی است، یا قابل مال و حشم داری، اغلب دهات که دیده شده صیفی و حبوبات و فواکه و غله و پنبه و تریاک خوب دارد، ابریشم هم همه جا عمل می آید بلکه بعضی امکان ابریشم آن خالی از امتیاز هم نیست، جز برخی که هوایش گرم است سایر امکان ملایم و بعضی جاهای یلاقیت دارد و اکثر جاها باد شدید دارد. لباس رعایای تمام دهات شبیه به لباس اهل هرات است جز تربت حیدریه که اهل آن شیعی مذهب اند. باقی دهات بیشتر سنی مذهب و کمتر شیعه اند همه قسم شکار در همه جا هست تا واضح باشد.

حرره الاقل محمد علی منشی

فهرست راهنما

اردویری : ۶۷،۶۴	آ
ارگنج ۹۸	آبیاری در ترکستان: ۱۰
ادرنه: ۱۱۶	آثار تاریخی کلات و سرخس: ۲۲
اسمعیل آباد: ۱۲۵، ۱۲۰، ۲۵، ۲۴	آرازیشان : ۶۳
اسمعیل خان سرتیپ: ۱۱۴، ۱۲۹	آردل باشی: ۱۲۸
اسمعیل خان سرهنگ هزاوه : ۵۰	آس تپه : ۹
اسحق خان قرائی: ۱۲۶	آسیاباد : ۳۲
اسدآباد : ۱۲۵	آصف الدوله. غلامرضا شاهسون : ۲۸
اسداله میرزا نایب الایاله : ۱۲۵	آصف بن برخیا : ۱۱۷
اسکندرآباد: ۱۱۳	آغاییگم: ۶۲
اشترخاص : ۱۲۰	آقا حسن : ۱۱۷-۱۱۸
افغان ← افغانستان	آقا سید کاظم : ۱۲۰
افغانستان : ۱۱۲، ۳۵، ۳۴، ۲۶	آق در بند : ۲۴-۲۶، ۶۸-۸۶
اقوی : ۱۲۴	
اکبرآباد : ۱۲۵	الف
الله قلی خان ازبک : ۹۸	اتک: ۸۲، ۷۴، ۷۲، ۱۶
الغ بابا : ۸۱	احمد جامی: ۱۰۴
امام جمعه : ۱۲۹	احمد خان : ۶۳
امقان: ۹۸، ۹۹، ۱۰۰	اردکان : ۱۴
امیرآباد : ۱۲۷	ارخی: ۱۱۶

۱۳۴/ سفرنامه رکن الدوله

امیر تهمین : ۷۸	برزار : ۱۲۰
امیر تیمور گورکان ۶۲-۱۰۳	بزك : ۹۹
امیر جلال الدین فیروز شاه : ۱۰۳	بغلان : ۱۱
امیر- سلطان مسعود غزنوی : ۱۱-۱۲	بکاول : ۱۲۴
امیر غزاین : ۷۸	بلخ : ۱۱
امیر قلیچ خان تیموری : ۸۹، ۸۸	بلوك رخ : ۱۲۶
امیر معصوم خان ایشک آقاسی باشی : ۹۱	بولوایه : ۱۲۰
ایران : ۱۰۵، ۳۵، ۲۸، ۱۴	بهادرخان : ۱۲۳
اینه : ۱۱۶	بهبودخان حاکم کلات : ۹۷، ۸۷، ۸۰
	بهنگ : ۱۲۴

ب

بابانیا : ۵۹	بیدستان : ۱۲۳-۱۲۴
بابر میرزا : ۱۲۸	بیهقی خواجه ابوالفضل : ۱۱-۱۳

پ

باخرز : ۱۱۵، ۱۰۸، ۹۳، ۹۱، ۸۹، ۸۸	پاپوش پهلوان : ۸۵
۱۱۶	پاٹن خواف : ۱۰۷
بادغیس : ۱۱	پرنس ارفع ← معین الوزاره، میرزا
بارستان : ۱۲۴	رضا خان ارفع الدوله
بازه عور : ۱۲۵	پس کمر : ۶۹، ۷۰-۲۶
باغ باغان = باغاقو = بغغو : ۲۵	پشتکوه : ۵۵
۶۴، ۶۲	پطرو : ۱۱۸
باغوچه ملا حسین : ۲۵	پل خواتون : ۱۹، ۲۰-۲۵، ۲۹-۳۴
بالا خواف : ۱۰۷	۶۹-۷۰، ۸۵، ۸۷، ۹۳
باورد : ۱۱-۱۲	پل شاهی : ۱۹-۲۰
بحر خزر : ۳۳	پل گزی : ۶۴، ۶۵
بخارا : ۳۹	پوزکان : ۱۰۶
بدرآباد : ۵۳	پوشنگ : ۱۲
برج طغرل : ۹۲	

نمائی از سرخص / ۱۳۵

پهندر: ۱۲۲	شرقی: ۳۵،۹
پیر احمد بن مجد الدین محمد خوافی: ۱۱۰	جلال الدوله: ۶۹
پیرنخود: ۱۱۳	جلال الدین بن محمد بن جعفر: ۱۰۹
پیرو: ۱۲۰	جنت آباد: ۹
پیش آخور: ۱۲۵	جوب نو: ۵۹

چ

چاه سرخ: ۱۲۸
چاهک: ۶۰
چشمه نگار: ۱۱۶
چقماق: ۱۱۸
چگودر: ۲۴
چمرد: ۱۱۸
چشم زرد: ۶۰
چمن اسکندر آباد: ۱۱۵، ۱۱۳
چمن بازه عور: ۱۲۶
چمن حدیده: ۱۲۳
چمن کال یا قوتی: ۱۲۹
چمن: ۶۰
چمن کامه: ۱۲۳
چمن ناگهان: ۵۴، ۵۲
چهار گنبد: ۶۱
چهجهه: ۸۴، ۸۲، ۳۵

ح

حاجی آباد: ۱۱۹
حاجی ابوالقاسم ملک التجار: ۱۲۸

ت

تاج سردار: ۸۵، ۸۰، ۷۵
تاریخ بیهقی: ۱۱-۱۲
تایباد: ۱۱۲، ۱۰۹، ۱۰۷
تبادکان: ۵۵-۵۴
تپه شاهی: ۱۰۶
تجن ← تجند
تجند: ۳۵، ۱۴، ۹
تخت سلطان: ۶۵
تربت حیدریه: ۱۲۵، ۱۱۹، ۱۱۷، ۱۰۰
۱۳۰
تربکان: ۲۱
تکه: ۸۶، ۸۴، ۸۱

ج

جام: ۱۱۵، ۱۰۷، ۹۸، ۹۳، ۹۱، ۸۹، ۸۸
جام رود: ۹۹
جبارقلی خان ارگنجی: ۹۸
جز آباد: ۱۱۶
حزرقایای ایران: ۱۳
جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت

۱۳۶/ سفرنامہ رکن الدولہ

حاجی اسحق خان سرتیب : ۱۲۹، ۵۴	خ
حاجی باقر : ۱۱۹	خان فیروز جنگ : ۱۰۴
حاجی زین جامع شیرازی : ۱۰۴	خانگیران : ۳۸
حاجی سید عزیز معیر : ۱۲۸	خراسان : ۹، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۴۷، ۵۲،
حاجی شکور خان سرتیب، ۱۲۹	۹۰، ۹۴، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۲،
حاجی علینقی بیک یاور : ۱۲۴	۱۱۳، ۱۲۹
حاجی فرامر خان : ۵۰	خسرو میرزا : ۵۵
حاجی محمد میرزا : ۲۱، ۶۴، ۸۸، ۸۹	خلج : ۱۲۵، ۱۲۹
۱۲۳	خواتون : ۷۱
حاجی محمود خان حاکم : ۱۲۴، ۱۲۵	خواجه زکی : ۱۰۴
حاجی ملا احمد : ۵۳	خواجه اویماق : ۵۰
حاجی میرزا حسنعلی : ۵۲	خواجه رضی الدین محمد متولی : ۱۰۳
حاجی میرزا ابراہیم سبزواری : ۵۴	خواجه زین الدین تایبادی : ۱۱۲
حاجی میرزا رضا مستوفی سبزواری : ۲۴	خواجه سلطان محمود تربتی : ۱۲۲
حاجی میرزا عبدالہ گنابادی : ۱۲۵	خواجه محمد فریومذی : ۱۰۳
حاجی میرزا نصرالہ مجتہد : ۵۳	خوارزم : ۳۵
حاجی نظر علی جدید الاسلام : ۱۲۸	خواف : ۱۱۷
حاجی ہاشم خان رئیس : ۱۲۸	
حسام السلطنہ : ۱۰۰، ۱۰۶، ۱۱۸، ۱۲۹	د
حسن آباد : ۱۰۰، ۱۲۶	داش خانہ : ۱۲۷
حسین (ع) : ۱۰۵	در بند شوراب : ۸۷
حسین آباد : ۱۲۰	در بند قلعه دختر : ۱۲۶
حسین خان نظام الدولہ : ۵۰، ۶۱، ۶۷، ۶۸	در بند گرماب : ۸۷
حشمت آباد : ۱۱۸	در بند ناری : ۸۷
حشمت الدولہ : ۷۳، ۷۶	درہ گز : ۹، ۸۲
حشمت الملک : ۱۲۳	دز قند : ۱۲۴
حیدر خان : ۵۰	دشتو : ۱۱۶
حیدرقلی خان سرتیب : ۵۰، ۹۵	

نمائی از سرخس/۱۳۲

زاوه : ۱۱۷	دکتر فیاض : ۱۲، ۱۱
زورآباد: ۸۷، ۷۰، ۸۹، ۹۵، ۹۷، ۱۱۵	دلبران : ۱۲۸
۱۱۸، ۱۱۷	دوغشک : ۱۲۴
زیاوی : ۱۱۹	دولآباد : ۱۲۵
زین العابدین میرزا آجودان : ۸۵، ۵۵	دولتآباد : ۱۱۹، ۷۴، ۳۴، ۳۱، ۲۹
۸۹-۹۰	ده پائین : ۱۲۴
ساق : ۱۱۸	دهستان پائین : ۹
سالور : ۸۴، ۷۶	
سراب موشقال : ۹۵	ذ
سرجام : ۱۲۷	ذوالفقارخان سردار: ۱۰۸
سرخس، سرخس ناصری، سرخس کهنه، سرخس افراسیائی: ۹-۱۳، ۱۵-	ذوالفقارخان سرکرده سواره جمشیدی: ۵۸، ۵۰
۲۱-۲۰، ۲۴-۲۶، ۳۳-۳۴، ۳۸-۴۰، ۴۲-۴۳، ۴۷، ۵۲، ۶۴	ذوالفقارخان سرهنگ فوج کزازی: ۵۰
۶۷-۶۸، ۷۲-۷۴، ۷۹-۸۰، ۸۵	ر
سرخس قوشیدخانی : ۷۶	رادکان : ۲۰
سرقایه : ۱۲۷	رباط سفید: ۱۲۵، ۱۲۶
سروش اصفهانی، شمس الشعراء : ۷۹	رباط ماهی: ۷۱، ۶۲، ۶۱، ۵۹، ۲۴، ۲۱
سلطانآباد : ۱۱۶، ۱۰۰	رسولآباد : ۵۸
سلطان العلماء : ۵۴	روبنج : ۹۸
سلطان سلیمان: ۱۱۸	روس = روسیه : ۱۴، ۱۵، ۲۸، ۳۴
سلطان محمود غزنوی: ۶۵	۹۸، ۳۸
سلیمان میرزا : ۴۸	رشیدخان امیرآخور : ۵۰
سمرقاده : ۹۸	رکنآباد ، ۳۵
سنگدر : ۵۶	رکنالدوله : ۴۷، ۲۴
سنگر : ۲۹	ری : ۹۲
سهام الملك : ۴۷، ۵۷، ۶۴، ۶۸، ۷۰،	ریزه : ۱۱۲

۱۳۸ / سفرنامه رکن الدوله

شورجه: ۸۰،۶۹،۶۷،۲۶،۲۵	۸۳-۸۲، ۸۹، ۹۹، ۱۱۵-۱۱۷،
شورحصار: ۱۲۵	۱۲۵
شوروی: ۱۴، ۹	سهل آباد: ۱۱۸
شهر کهنه: ۱۱۳	سیاه بالا = مؤیدیه: ۶۰
شهرنو: ۱۱۶-۱۱۵، ۱۱۳	سیدآباد: ۱۱۶
شهنه بالا: ۱۱۹-۱۱۸	سیاه سنگ: ۱۲۰
شیخ آباد: ۱۱۹-۱۱۸	سید جناب: ۵۰
شیخ اباذر پوزگانی: ۱۰۶	سیرزار: ۱۲۷
شیخ ابوالفضل سرخسی: ۴۲	سیستان: ۴۷
شیخ ابوسعید ابوالخیر: ۴۲	سیسوخ: ۱۱۹
شیخ احمد جامی: ۱۰۰	
شیخ جام: ۱۰۴-۱۰۲	ش
شیخ زین الدین علی خوافی: ۱۱۱، ۱۰۹	شادی: ۱۱۹
شیخ شهاب الدین اسمعیل: ۱۰۳	شادیشه: ۵۹، ۵۷
شیخ لقمان سرخسی = الق بابا = بابا	شادیشه جدید: ۵۹
لقمان: ۴۲	شاهده: ۱۲۳
شیرتبه: ۸۶، ۷۲، ۲۹، ۲۸	شاهرخ بهادرخان: ۱۱۰
	شاهرخ شاه تیموری: ۷۱، ۶۲، ۱۰۳،
ص	۱۰۹
صارم الملك مصطفى قلی خان: ۵۳	شاه سلیمان صفوی: ۵۲
صفی آباد: ۱۱۸	شاه طهماسب صفوی: ۱۲۲، ۱۰۵
صمدسلطان: ۱۲۵	شاه عباس: ۱۰۳-۱۰۴، ۱۰۷، ۱۱۱ -
صومعه: ۱۱۹	۱۲۲، ۱۲۴
	شجاع السلطنه، حسنعلی میرزا: ۱۰۸، ۹۴
ط	۱۲۰، ۱۱۴
طاهر: ۱۲	شرخ: ۲۴، ۲۱
طرق: ۱۲۹	شریف آباد: ۱۲۸

نمائی از سرخس/ ۱۳۹

غلامرضا سلطان: ۱۲۴

غنجدی: ۱۲۵

ف

فتح‌الله‌خان سرکرده سواره بیزکی: ۵۰

فخرآباد: ۱۲۵

فدک: ۱۲۴

فرخ تبریزی: ۱۰۴

فرزنه: ۱۲۷

فرمان‌ده: ۱۱۲

فرمان‌علی‌بیک: ۵۰

فرهنگ جغرافیائی ایران: ۹، ۱۹، ۲۴

۳۵، ۳۲، ۳۱، ۲۶

فریدون میرزا فرمانفرما: ۷۸، ۶۷

فریمان: ۹

فیض‌آباد، ۵۳

ق

قادر آباد: ۱۰۰

قاسم‌آباد: ۵۴

قانلی‌تپه: ۷۸

قرا بوغه: ۲۰

قراکینک: ۱۲۷

قریه بازه‌شخ: ۵۳

قریه سنک: ۵۶

قریه طرق: ۱۲۷-۱۲۸

قریه نظریه: ۵۸

طزن: ۸۴، ۸۲

طوس: ۹

طهران: ۱۲۱، ۸۶، ۸۰، ۷۹، ۶۳، ۵۷

ع

عباس‌آباد: ۱۰۷

علی‌اصغر خان: ۲۵

عباس‌خان حاکم: ۷۳-۸۲، ۸۵

عباس‌خان سرتیپ: ۷۴، ۷۳

عباس‌علی‌خان سرتیپ: ۴۸، ۷۸، ۹۵

۱۱۸-۱۱۹، ۱۲۳، ۱۲۵

عباس‌قلی‌خان شاملو: ۱۰۸

عباس‌میرزا نایب‌السلطنه: ۷۷

عباسی، علیرضا: ۱۰۵

عبدالله‌خان، سرکرده سواره رادکانی: ۵۰

عبیدالله: ۱۱

عریان: ۱۲۰

عشق‌آباد: ۱۵

عضدالملک: ۲۱

علی (ع): ۷۳، ۱۰۸، ۱۱۱

علی‌آباد: ۱۲۸

علی‌ابن موسی الرضا: ۷۷، ۱۱۸

علی‌قلی‌خان حاکم هرات: ۱۰۵

علیمردان‌خان سرتیپ: ۵۷، ۵۹، ۶۳

عنایت‌آباد: ۵۸

غ

غلامحسین‌خان آبدارباشی: ۴۸

۱۳۰ / سفرنامه ركن الدوله

كند خدا جبار : ۱۰۰	قطب الدين حيدر: ۱۲۱-۱۲۲
كردبان : ۱۱۶	قلعه افیون: ۱۱۶
كرك آباد : ۱۲۵	قلعه رجب بهار مروی: ۶۱
كريم آباد : ۵۴	قلعه رباط: ۱۱۶
كزاز : ۹۶	قلعه قزل قايه: ۸۲، ۷۴
كشاورز، كريم: ۱۰	قلعه قصاب: ۳۱-۷۵، ۳۲
كشف رود : ۱۶، ۱۹، ۲۴-۲۶، ۳۵، ۵۲	قلعه قلح آباد: ۵۹
۵۴-۵۵، ۵۷، ۶۰	قلعه قوشيدخان: ۳۵
كشك : ۱۲۴	قلعه قیچی: ۶۱، ۶۰
كفج : ۱۱۶	قلعه نو: ۳۲، ۹۹، ۱۰۰
كلات : ۹، ۵۱، ۸۰، ۸۲	قلعه نی: ۱۲۰
كلاته تلخی: ۱۲۰	قلعه نیم سنك: ۹۷-۹۸
كلاته حاجی عبدل : ۵۳	قلی ايناك: ۹۸
كلاته زنگنه : ۱۲۰	قلی خان: ۵۰
كلاته قاضی: ۱۲۳-۱۲۴	قوچان: ۸۲
كلاته كور : ۱۱۸	قوزقان: ۵۵، ۵۷
كندكلی : ۳۳	قوشيدخانی، ۷۵، ۷۸
كنه گوشه : ۵۶	قهرمان میرزا: ۲۱، ۹۵، ۱۱۴-۱۱۵
كوچه قاضیان: ۱۲۴	۱۱۸، ۱۲۰
كوچی: ۱۱۹	قیماس سنجری: ۱۰۳
كوه آلا داغ : ۹	ك
کیلہ سرا : ۱۱۹	كاريز : ۷، ۱۰۸
ك	كاريزك : ۱۱۹
گرماب : ۲۶، ۲۸، ۶۶، ۹۲	كافرقلعه : ۹۳، ۱۰۸، ۱۲۷
گلزارخان هراتی: ۱۰۰	كامه : ۱۲۴
	كاهه : ۱۱۷
	كج درخت : ۵۳

نمائی از سرخص/۱۴۱

محمد ایوب خان، سردار: ۱۱۲	گلمحمد خان: ۸۶
محمد اسمعیل خان صندوقدار: ۴۸	گنبد دراز: ۱۲۸
محمد افضل خان افغان: ۱۲۱	گنبدلی: ۵۶، ۲۱
محمد امین بیگ: ۱۲۵	گنج روستا: ۱۱
محمد امین خان: ۷۸	گنجشتو: ۱۲۴
محمد باقر خان قرائی: ۱۲۷	گنجه: ۱۵
محمد بای یلواج: ۹۴	گنجی: ۱۱۸
محمد بن محمدابی بکر کرت: ۱۰۳	گنگ بالا: ۱۱۹
محمد تقی میرزا: ۳۲	گنگ پائین: ۱۲۰
محمد جعفر خان: ۴۷	گوش لاغر: ۹۵، ۸۸-۹۶
محمد حسن بای، ۹۴	گوهر شادیگم: ۷۱، ۶۲
محمد حسین خان امیر آخور: ۷۰، ۴۸	
محمد حسین خان منشی: ۴۸	ل
محمد حسین صدر، ۱۲۰	لسترنج: ۱۳، ۹
محمد حسین مهندس: ۱۶، ۱۳	لطفعلی خان: ۱۰۷
محمد خان تفنگدار: ۶۹	لنگرک: ۵۸
محمد خان سرکرده قرائی، ۵۰، ۱۲۴	
۱۲۶	م
محمد خان قاجار تفنگدار باشی: ۴۸	مامون الرشید: ۷۷
محمد خوافی: ۱۱۱	مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی
محمد رضا خان سرکرده سواره خوافی	مشهد: ۱۳
۵۰	مجموعه معاهدات دولت ایران با دول
محمد سلطان: ۱۱۶	خارجہ: ۳۳
محمد شاه: ۱۰۵	محسن آباد: ۱۰۶-۱۰۷، ۱۱۵
محمد شریف خان: ۵۰	محکمه قوشیدخان: ۷۶، ۷۸-۷۹، ۸۳
محمد علی بیگ نایب وزارت علوم: ۵۲	۸۵
محمد علی خان قرائی: ۱۲۷	محمد آباد: ۵۳، ۱۴

۱۴۲/ سفرنامه رکن الدوله

محمدعلی منشی: ۱۳۰	مشهدی ریزه: ۱۱۲، ۱۱۳
محمد میرزا: ۱۲۰	معین الدوله احمد میرزا: ۱۲۸، ۵۴، ۲۸
محمد نظر خان: ۱۲۳	ملا محمد: ۱۲۷
محمدولی خان قاجار: ۵۸	ملك آباد: ۱۲۸
محمد همايون: ۱۰۵	ملك غياث الدين محمد: ۱۰۳
محمودآباد: ۹۸-۹۹، ۱۲۴	منگلی مرادخان، ۹۳-۹۴
محمودبن حسين ترشیزی: ۱۲۶	مؤمن السلطنه: ۲۴
محمود میرزا پیشخدمت: ۱۲۸	مؤمن الملك حسين پیرنیا: ۳۳
مخبر مهندس محمدعلی: ۳۵	مودوديك: ۱۰۶
مرتضی قلی خان سرکرده سواره افشار: ۵۰	مؤیدالدوله: ۴-۶، ۱۶، ۱۹
مرزهای ایران: ۳۵	مهدی بامداد: ۴۲-۴۳
مرغزان: ۱۱۸	مهرآباد: ۵۳
مرو: ۹-۱۰، ۱۲، ۷۵، ۸۴	میرآباد: ۱۲۰
مروالرو: ۱۱	میر تیمورخان: ۵۰
مزارعلمدار، ۱۱۸	میردرویش علی خان: ۱۰۷، ۱۱۵
مزدوران: ۲۰-۲۱، ۲۴، ۶۲-۶۳، ۸۶	میرزا آقاخان ناظر: ۱۲۸
۱۲۳	میرزا ابراهیم خان مستوفی: ۴۸
مزرعه جنی: ۱۲۳	میرزا ابوالقاسم حکیمباشی: ۴۸
مزرعه منظم: ۱۲۳	میرزا اسمعیل لشکر نویسیباشی: ۱۲۸، ۵۴
مستشار الملك: ۴۷، ۹۱، ۱۱۴، ۱۲۷	میرزا اسمعیل منشی باشی: ۴۸
۱۲۸	میرزا تقی محرز: ۶۳
مسجد گوهرشاد: ۷۱	میرزا جعفر: ۱۰۰
مسعود کرمانی: ۱۰۴	میرزا حسین مباشر طرق: ۱۲۸
مشهد: ۹، ۱۴، ۱۶، ۲۰، ۳۱، ۵۲-۵۴	میرزا رضا خان ارفع الدوله: ۱۵
۵۹، ۶۱، ۶۳، ۷۱، ۸۰، ۹۳، ۹۵	میرزا سعیدخان مؤتمن الملك: ۱۵-۱۶
۱۰۶، ۱۲۳، ۱۲۹، ۱۳۰	
مصباح الملك - نصرالله خان مشیرالدوله	

نمائی از سرخس/۱۴۳

میرزا سید احمد طیب: ۹۷،۶۱،۵۰	نسا : ۱۱
میرزا عبدالغفار نجم الدوله: ۱۶	نسر: ۱۲۵
میرزا عبدالله: ۱۲۸	نصر آباد: ۱۲۰، ۱۱۸
میرزا عطاء الله خان: ۴۸	نصرت الملك، علی خان قراگوزلو : ۲۸
میرزا علیرضا مستوفی: ۱۲۸	نظر آباد : ۱۲۸
میرزا علینقی ملاباشی: ۴۸	نظر علی خان قرائی : ۱۱۹
میرزا فضل الله خان سرتیب: ۱۲۸، ۵۴	نقاب : ۱۱۹
میرزا فضل الله خان منشی خاصه: ۴۸	نوبهار: ۱۱۳
میرزا محمد حسین مستوفی تربت: ۱۱۹	نوجمن: ۵۳
میرزا محمد حسین هراتی: ۹۱، ۸۹، ۸۸	نوروز آباد : ۷۱، ۳۳-۷۴-۸۵
۱۱۶، ۱۱۵، ۹۳	نیاز آباد : ۱۲۰
میرزا محمد صادق: ۵۳	نیر الدوله: ۵۴
میرزا محمد علی خان سرهنگ مهندس	نیشابور: ۱۱
۹۳، ۸۴، ۸۲، ۵۵، ۴۷	نیل آباد : ۱۰۶
میرزا محمد علی مستوفی، ۱۲۴	
میرزا مسعود خان: ۱۱۶	و
میرزا معصوم کارگزار خارجه: ۱۲۸، ۵۴	ورزاب: ۵۵
میرزا نصراله خان مشیرالدوله، ۱۴-۱۵	وزیر فتح خان افغان: ۱۰۸
میرزا هادی خان منشی باشی: ۱۲۸	
میرزا هاشم منجم باشی: ۸۳، ۴۸	ه
میر لطفعلی خان حاکم پائین خواف: ۱۱۵	هادی آباد : ۱۲۸
میر معصوم خان طالش: ۴۸	هادی خان قرائی: ۱۲۸
ن	هرات : ۱۲، ۳۵، ۹۳، ۱۰۵، ۱۰۸،
نادرشاه : ۱۰۶، ۶۸	۱۳۰، ۱۱۳
ناصرالدین شاه : ۱۳-۱۴، ۱۶	هری رود : ۹، ۱۶، ۱۹، ۲۶، ۲۸، ۳۲،
ندیم باشی: ۱۲۸	۹۹، ۹۲، ۷۱، ۶۹، ۳۸، ۳۵

۱۴۴ / سفر نامہ رکن الدولہ

ہزارہ : ۵۶

ہمت آباد : ۱۱۶

ہندوستان : ۱۰۵، ۱۲

ی

یار محمد خان : ۵۰

یاغلی تپہ : ۸۴

یحیی میرزا : ۴۸

یورت : ۴۴

یوسف خان میر پنجه : ۱۰۷ ، ۱۱۳ ،

۱۱۴

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۳	سر آغاز (مقدمه).
۱۹	نمائی از سرخس.
۲۵	سفرنامه رکن الدوله.

فهرست تصاویر

۶	محمد تقی میرزا رکن الدوله.
۸	ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله.
۲۳-۲۲	نقشه امتداد هری رود و سرحداتك.
۲۷	نقشه شریقه.
۳۰	نقشه ابتدای جنگل نوروزآباد.
۳۷-۳۶	نقشه جلگه سرخس و قلعه قوشیدخانی.
۴۰	نقشه سرخس ناصری
۴۱	نقشه ساختمان کارگزاری و مزارالق بابا.
۴۹	تصویر صفحه اول سفرنامه.
۱۰۱	تصویریکی از صفحات سفرنامه.
۱۲۹	تصویری از پل کشف رود.
۱۳۱	تصویر آخرین صفحه سفرنامه به خط مؤلف.
۱۳۳	فهرست راهنما.